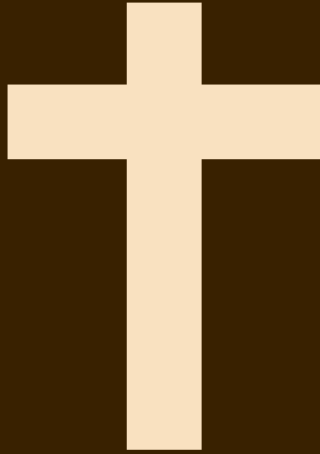

Mum Language NT
Portions

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea
Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 21 Feb 2024 from source files dated 29 Jan 2022
7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu	1
-----------------	---

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, angwimiki arikita arikita hañindu kimañgima angwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Angwimiki kaniñandihin kimañgimañi Maria Jisasin kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nannga Jisasin yivutatamahu kimuta savayi kita angga yahamirata, nuñandi hatin mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim angwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru muminganj simbitin pata Israel hatin angga miñimandi vata siritimbumi. Nannga angwimiki kaniñandihin Jisasirim kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu angwimiki kaniñi kuyu sambu muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañinij ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi ngamara.

Aru vana mu angwimiki Matyuuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihanañgandu aru miku yivurahiraman vata andimi. Kamata krunavundi sihanañga nuñandi vana taya miñahandamu vata piri kindi.

Matyundu angwimikiyi, kuyu kutañguta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimañgima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihañi Jisas apu muyi yahuta, krunavundin Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihañi, Jisas nuñandi simbirasara hañinijirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundin ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tih kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundin isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Angwimiki kaniñandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu manggiyi. Hara angwimiki ni, nimata niñmi miñami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñarasimi. Kuyu kaniñandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

*Jisas Krai niñuñingitakiñandu niñmi
(Luk 3.23-38)*

¹ Niñandihin Jisas Krai niñuñingitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niñuñingji. Devit nu Abraham niñuñingji. ² Abraham Aisak niñuva. Aisak Jekop niñuva. Juda niñusinava nannga niñuranava niñuva Jekop. ³ Peres nannga Sera niñuva Juda, nuriñandi niñum Tamar. Peres Hesron niñuva, Hesron Ram niñuva. ⁴ Ram Aminadap niñuva, Aminadap Nason niñuva, Nason Salmon niñuva. ⁵ Salmon Boas niñuva, Boas niñum Rahap. Boas Obet niñuva, Obet niñum Rut. Obet Jesi niñuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niñuva. Devit Solomon niñuva. Solomon niñum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niñuva, Rehoboam Abiya niñuva, Abiya Asap niñuva. ⁸ Asap Jehosafat niñuva, Jehosafat Jehoram niñuva, Jehoram Usia niñuva. ⁹ Usia Jotam niñuva, Jotam Ahas niñuva, Ahas Heskia niñuva. ¹⁰ Heskia Manase niñuva, Manase Emon niñuva, Emon Josaia niñuva. ¹¹ Josaia Jehoiakim nannga niñuranava niñuva. Kandihirivi hañi Babilon hati pata Israel sannga kurihata, Israel hatin miñata uta Babilon tamahu simbira tikatika miñamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miñamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielin kavumi. Sealtiel Serubabel niñuva. ¹³ Serubabel Abiut niñuva, Abiut Eliakim niñuva, Eliakim Asor niñuva. ¹⁴ Asor Sadok niñuva, Sadok Akim niñuva, Akim Eliut niñuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niñuva, Eleasar Matan niñuva, Matan Jekop niñuva. ¹⁶ Jekop, Josep niñuva,

Maria nimuŋa. Maria Jisasin kavuhi, Jisasirim Krai vandu.* ¹⁷ Jisasindu krunzapayindu kimanggima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi űinji kavumu patavata Devitiyi. Devitiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi űinji kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miŋata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miŋamu takuk haűi kita 14 krunzapa siwitimbiiyitimbiiyi űinji kavumu patavata Krai kuhirami.

*Maria Jisasin kavumi
(Luk 2.1-7)*

¹⁸ Jisas Krai yahami vana haŋandihin nimata. Niŋum Mariaŋ, Josepirim miŋavihu. Hara kihiri upi maŋgarihimat kita tihi, Gotindu Maviűinji mavindanguramahi mavinangandimi. ¹⁹ Nimuŋa Josep, nu tititaya kiyihiiyi miŋga. Maria naŋga kihiri upi maŋgarihandu. Harim Maria kipi naŋgandihii ngata, krunavundindu tamingangimbaűi piŋguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviűam haűi kita nuŋ mitirim indarimitami. ²⁰ Kamatiriman vata indarimitata kiyimiyi, kiyiyi karihata akwisihuyi Aru nimandu kutikara hamaŋ ngahi nuŋ nimavami, Josep, Devit niŋuűinji ngana, űinji mavi humbambu kiyi haŋandihin Gotindu Maviűinji mavindanguramahi kipi naŋgandisimi. Harim Mariaŋ uraurarim piŋimandu. ²¹ Nu kru űinji kavirimandi. Nu tihi nuŋandi krunavundi űamba vanavana andindu haŋinij sihiŋgata nuriŋ nguramata aŋga miŋimandi. Harim nuŋ űimbi nguta Jisas vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muŋambi kru naŋga kihiri upi maŋgarihatara kipi naŋgandita, kru űinji kavirimandi. Kamati nuŋandi űimbi Emanuel virimandiyu, vami. Kanimavami kuyu niŋandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel űimbi kanijandihindu kuyu sapa ha nimata, Got ara naŋga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru nimandu kutikara ambami maűa Mariaŋ urami. ²⁵ Hara Maria naŋga kihiri upi maŋgarihimat kiyihi ututa Maria kru űinji ha kavuhi Josep űimbi nguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi naŋga haŋinij Jisasin ngirim payimu

¹⁻² Herot aru miku miŋga kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi naŋga muvira ina yahayahavundu haŋinij pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Niŋi kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuŋandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ngata nuŋandi űimbi tihiyahirim pariŋ, vamu. ³ Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuŋandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemindu krunavundi ndahara sihananŋa nuriŋandi mavi hambu avi mandimi. ⁴ Kamata Herot yahata Gotiŋ kiraűinŋuhundu aru miku haŋinij naŋga Israelindu tikatika kuyundu mirimba naŋga haŋinij ambahi pata tihiruhu nuriŋ nimavamba kitihumi, Got krunavundiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami kru kandihamu pihu paűi nzikwi yivurahimandi, vami. ⁵ Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga kuyu nimata yihimbivirami. ⁶ Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira haŋinij űimbi naŋga. Nandahara űimbi naŋga. Nandi kru mumiŋga aru miku miŋga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatij karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

⁷ Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumiŋgaŋ aviűam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu haŋinij ambahi payimu. Payihu nuriŋ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviyi kiniki kandiha yivurahahi ngamara, vami. ⁸ Kamavata nuriŋ ambami. Uta űinji kandiha avindamata puhiramangarata ngata, pata yaŋ ambitiŋa yindahara uta nuŋandi űimbi tihiyahitűin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu.

* **1:16** Niŋimbi Krai vava niŋandihinindu kuyu sapa ha nimata, Kru, Got krunavundi nuŋandiŋ aŋga miŋimandi vata yihiramami vava űimbi. **1:18** Lu 1.27 naŋga, 1.35 **1:19** Lo 24.1 **1:21** Lu 1.31 naŋga, 2.21 naŋga, Si 4.12 naŋga, 13.23 naŋga, 13.38 * **1:21** Hibuŋ kuyuyi űimbi Jisas vava niŋandihin Aru nima krunavundiŋ aŋga miŋamiŋa vava kuyu maűa nandi. Niŋimbi Jisas vava ni, Griŋ kuyuyindu. Hibuŋ kuyuyi Josua vandu. **1:22-23** Ais 7.14 **1:25** Lu 2.7 naŋga, 2.21 **2:1-2** Nam 24.17 * **2:1-2** Aru miku Herot pirivisa Judia naŋga pirivisa muvira, Judia ariűi kindu haŋinij naŋga karatamarasimi. Herot aru miku miŋga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku miŋgandu tiwiyi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisaŋ varasimu. **2:6** Mai 5.2 naŋga, Jo 7.42

9-10 Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ngamu siwi hanjandihin ngata kinzhinzitimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuri sihindi umu. Uta tavi ñinji kiyimi hañi kimba hambu kiyimi. ¹¹ Kamata indihuta ñinji ha nanja niñum Marian ngata tanda mikwimikwinita kipumika nuriñandi ha piriñi tamaha miñguhi ñinji hamandu ñimbi tihuyahamu. Kamata panjagara ha miñavahirita muhimimuhim miñata payimu hanjinñ, gol, nanja sambangihivi maña him kirahu kinza avi yahandi him, nanja paura uvinjinza avi yahandi hanjandihin asihuramata Jisasin ngumu. ¹² Kamatihu Got akwisihuyi nuriñ nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindiñi nuriñandi pihuyi anja umu.

Josep tama Isip umu

¹³ Kru indarimit avi nanja hanjinñ uhuhu, Aru nimandu kutikara pata akwisihuyi Josepiñ nimavami, Herot ñinji nimañ puhiravuhiraramata ngata yivutatamiraman vata anditihahi yahamirata ñinji nanja niñuminñ timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. ¹⁴ Kutikara hama kamavahi Josep yahata niñuminñ nanja ñinji hamañ timbuta Isip kiyiyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana niñandihinirim Aru nima, kru nuñandi kuyu miñata ambavaravara miñgan ambahi, nimavami, Yandi kru ñinji Isip kiyihahi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana niñandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ñinji muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjinñ uhuhu, Herot yan kuyusihirata mu hindiñi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu hanjinñ kitihuhu ambamu, Kiniki ngamarinñ ha arikinzimbi umiha, vamu. Kamataharim kru muviranñ simbihi pihu Betlehem nanja pihu makamaka ariñiarinñ kiyimuyi umu. Uta kru ñinji taya arikinzimbi nanja miñgata hanjinñ yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kaniñinñirim Got ambahi, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel niñuñinñgiñandu ñinjisim kimumbiramu. Kamatihu ñinji niñuminava hanjinñ irihanzihahi tamamu. Kamatihu krunavundi muñinñ pata nuriñ miñañinñaritinñ maviñam hañi kiyimu vata andihura kambu manjarimamu, vamba ambami hanjandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama anja payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihahi, Herot kimutatihi Aru nimandu kutikara hama Josepiñ akwisihuyi yivurahami. ²⁰ Kamata Josepiñ nimavami, Ñinji nimañ yivutatamindañ vata andisimu hanjinñ kimusimu. Harim yahamirata ñinji ha nanja niñuminñ timbuta pirivisa Israel anja umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ñinji ha nanja niñuminñ urata pirivisa Israelirim anja umu. ²² Hara, Arkelaus niñuva Herotindu upi miñata pirivisa Judiandu aru miku miñga kiyi vahu Josep indarita kandihambu uhuhurim piñitumi.* Hara Aru nima akwisihuyi Josepiñ nandi indarimit ha kandi vamba ambami. Kamavahi yahata pirivisa Galili umu. ²³ Uta pihu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hanjinñ ambamu, Kru nima pihu Nasaretindu miñga vamba ambirimandiyu, vamu hanjandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

3

Jon krunavundinñ kukuyi miñanjirundi hama kuyu ngumi

(Mak 1.2-8 nanja, Luk 3.1-18 nanja, Jon 1.19-28)

¹ Kandihivi hañi Jon kukuyi miñanjiruhiru hama pirivisa Judia, kru maniman upivu umi. Uta krunavundinñ nimavamba kuyu ngumi, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñindi. Harim ñamba vanavana ha mitata maviñgimurumara, vami. ³ Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia Jonirim nimavami, Kru maniman upivu kru muminga kuyu kimbañi nimavirimandi, Aru nimarim kwimbi siwitamata, kwimbisiki sukisirambi hanjinñ miñasirivamara, vamba ambirimandi, vami. ⁴ Jonindu mikwiri ha, kamel mirikwiyi sivirimu. Kandihanjandihin tamata anji simbiñi yivumingundi.

* **2:9-10** Betlehem, Jerusalem ariñinñindi, 8 kilomita taya. **2:11** Sng 72.10 nanja, Ais 60.6 **2:15** Hos 11.1
2:17-18 Stt 35.19 nanja, Jer 31.15 **2:20** Kis 4.19 **2:22** Ais 11.1 nanja, 53.2 nanja, Mk 1.24 nanja, Lu 2.39 nanja, Jo 1.45 * **2:22** Aru miku Herot kimutatihi, Rom hati nuñandi pirivisa hanjinñ nuñandi ñinjisimñ tinjirumu. Kamatihu Arkelaus pirivisa Samaria nanja Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi. **3:1** Mk 1.4 nanja, 1.15 nanja, Lu 3.2-3 nanja, Jo 1.28 **3:2** Mt 4.17 nanja, Mk 1.15 **3:3** Ais 40.3 nanja, Mk 1.3 nanja, Lu 1.76 nanja, Jo 1.23 **3:4** 1 Sml 14.25-26 nanja, Sek 13.4 nanja, Mk 1.6

Aŋgi kandihandihin memendu pisayi musa miŋamu. Jon kandihama ñaña sikwi mañandi. Kapirimbativat nanŋa mimi mikwi taya ñandi.*⁵ Kandihirivi haŋu Jerusalem hati, Judia hati nanŋa pirivisa kuku Jordan ariñi kirasimu haŋiniŋ Jon kirasimiyi parasimu.⁶ Kamatindi ñamba vanavana andindu haŋiniŋ ambavarahuhu nurinŋ Jon, Jordan kukuyi miŋangirundi.⁷ Kamatihihi Farisi nanŋa Sadyusi muvira, utirinŋ ariŋ kukuyi miŋangirum vata payimu. Kamatihu nurinŋ ngata nimavami, Tau ñambandu ñiŋi nari. Nariŋ nin ambahi Got nariŋirim kitiri kita ñamba hivi ngurimandi niŋandihinirim tarahirimindaŋ vata andira.⁸ Nari maviŋgimirurinŋ nzikwi vatanŋata, muhimimuhim vana anditira kru muŋiniŋ ngamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviŋgimiruyu, vamba ambirimandiyu.⁹ Nariŋandi indarimitiyi, Abraham ariŋandi aŋiŋgitak vamba maŋindarimamara. Nariŋ yinda ambin, Got ambiti timba muŋgimunŋi niŋiniŋ nariŋandi upi miŋata Abraham niŋuŋiŋgiña yivurahahu.¹⁰ Kahiri ha ahu tahirataharim kimita kiyi. Harim ahu sihananŋa kandi mandamandu haŋiniŋ tahirandahira ahumirayi kavariŋandiyu.¹¹ Yi nariŋ maviŋgimirumaraŋa vata kukuyi miŋangirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariŋ Gotindu Maviŋiŋiyi nanŋa ahumirayi miŋangirumandi. Nuŋandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika tarativirandi. Yi avi miŋganzikwi ma, harim nuŋandi tandambisa ha mangavuhin.¹² Nu wit taratara timba ha miŋata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimbipiri ha muvu miŋgaramiti avi haŋiniŋ muvu miŋgaramiti miŋata nuŋandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata ñambañamba haŋiniŋ ahutuvarandiyi kiririmandi, vami.

*Jon Jisasin kukuyi miŋangirumi
(Mak 1.9-11 nanŋa, Luk 3.21-22)*

¹³ Kanditiwimi hañi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yaŋ kukuyi miŋangirumandi vata kuku Jordan umi.¹⁴ Hara Jon nuŋ karirahiriman vata nimavami, Na yaŋ kukuyi miŋangirunanda avindihi. Mumindihi kimbzinzi yi kini niñi pana, vami.¹⁵ Kamavahira Jisas kimbini nuŋ ambami, Kindam, tihu yi ambin mañandaya andi. Nananŋa kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananŋa andimara vata piri kindi haŋiniŋ andimindaŋ, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maña andimi.¹⁶ Kamavahi Jon, Jisasin kukuyi miŋangiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihi haŋiniŋ taruvihirihi, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviŋiŋi haŋandihin ngahi kava umari maña nu kiyimiyi miŋgami.¹⁷ Kamatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur muŋandi nimavami, Niŋi niŋandihin yandi mavindamandin miŋga. Yandi mavinimbu nuŋirim kinzihinziti, vami.

4

*Satan Jisasin miŋamiŋgiriman vata andimi
(Mak 1.12-13 nanŋa, Luk 4.1-13)*

¹ Kanditiwimi hañi Gotindu Maviŋiŋi Jisasin, pirivisa kru maniman upivu nuŋ Satan miŋamiŋgirimandi vata timbuta umi.² Kamatihi Jisas 40 hivi itihañata inayi kiyiyi mañimat aviharim kiyimi.³ Kamatihi Satan pata Jisasirim nimavami, Kandi na Gotindu Niŋitingata timba muŋgimunŋi niŋiniŋ ambina mavatimba yivurahamu, vami.⁴ Kamavahira Jisas nuŋ nimavami, Gotindu aŋgwimikiyi kuyu nimata kiyi, krunavundi ñañayi taya maŋindu. Hara Gotindu kuyu miŋata maviñi tamata miŋa tikatikatihana handa siha kiyihana, vami.⁵ Kamavahi Satan Jisasin timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotinŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upiyindu tapa kimbandikatikayi tamami.⁶ Kamata Satan yahata Jisasin nimavami, Gotindu aŋgwimikiyi ambami, Got nuŋandi kutikara haŋiniŋ simbiti pata kumandamata nanŋa miŋahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarandirimandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Niŋitingata, kumbitihuta miŋgu, vami.⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu aŋgwimikiyi kuyu nimata ndahara kiyi. Got nandi

* **3:4** Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hama Elaija mikwiri tamandama, ñaña ñarasimi. Jon ndahara mikwiri siwimaña tamandama ñaña siwimaña ñarasimi. Kuyu kanjandihin 2 King 1.8 nanŋa, Malakai 4.5 nanŋa, Matyu 11.14 nanŋa, 17.10-13yi ngamara. **3:7** Mt 12.34 nanŋa, 23.33 nanŋa, Lu 3.7 nanŋa, Ro 5.9 nanŋa, 1 Te 1.10 **3:9** Jo 8.33 nanŋa, Si 13.26 nanŋa, Ro 2.28-29 nanŋa, 4.1 nanŋa, 4.11-12 nanŋa, 4.16 **3:10** Mt 7.19 nanŋa, Lu 13.6-9 nanŋa, Jo 15.6 **3:11** Ais 4.4 nanŋa, Mal 3.2 nanŋa, Jo 1.26-27 nanŋa, 1.33 nanŋa, Si 1.5 nanŋa, 2.3-4 nanŋa, 1 Ko 12.13 **3:12** Mal 3.3 nanŋa, 4.1 nanŋa, Mt 13.30 **3:16** Ais 11.2 nanŋa, Mk 1.10 nanŋa, Lu 3.22 nanŋa, Jo 1.32-33 **3:17** St 22.2 nanŋa, Sng 2.7 nanŋa, Ais 42.1 nanŋa, Mt 12.18 nanŋa, 17.5 nanŋa, Mk 1.11 nanŋa, Lu 9.35 nanŋa, Jo 12.28 nanŋa, 2 Pi 1.17 **4:1** Mk 1.12-13 nanŋa, Lu 4.1-13 nanŋa, Hi 2.18 nanŋa, 4.15 **4:2** Kis 34.28 nanŋa, 1 Kin 19.8 **4:3** Jo 6.30-31 **4:4** Lo 8.3 **4:6** Sng 91.11-12 nanŋa, Jo 7.3-4 **4:7** Lo 6.16

Aru nimandu tikatikarim mamija mija, vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satan nuj timbuta apu kimbantikakayi yahumi. Kamata nuj piri niñindu pirivisa sihananga tikatika hanjini, nanga nuriñandi muhimimuhim avivi kiyimi hanjini isihuramami. ⁹ Kamata Jisasiñ nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi ñimbi tihuyaha. Kamatina nar muhimimuhim kanjiniñ nguriman, vami. ¹⁰ Satan kamavahi Jisas nuj nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu angwimikiyi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiyi taya kiñi. Kamata nujandi ñimbi tihuyahata, nujandi simbira taya mija, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara hanjini pata nuj nguramamu.

Jisas nujandi kimangima simbira Galili mijami

(Mak 1.14-15 nanga, Luk 4.14-15)

¹² Jisas, Joniñ mija kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu Kaperneam kandiha indu Galilindu tiwiyi kiyimi. Krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptalindu pirivisayi kiyimi.* ¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu mija ambavarava Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa nanga krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru añakingkuyirim uhuhu tiwiyi kandi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kandi. Pirivisa Galili kandihañi krunavundi sambu muvundumuvundu niñiñ kindu. Krunavundi kiviñingwiyi kuyu hanjiniñ siña ngayu. Nanga krunavundi kimuhimurim piñituta kiviñingwiyi kuyu hanjini, nuriñim siña yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kandañinda kuyu nguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandsikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi mijavindamami

(Sapta 4.17—9.34)

Jisas asa mijandu niñiñ arikita arikita vatij uraramami

(Mak 1.16-20 nanga, Luk 5.1-11)

¹⁷ Kandihirivi hanu nda kita Jisas kimangima simbira mija kru avundin niñavamba ambarami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñi payi. Harim ñamba vanavana andindara hanjini mitata mavingimurumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tiwiñdiviñi ndaya umi. Uta kru niñusi niñurañ ngahi nuriñandi kamahayi ha indu hañi kavarata kiyimu. Niñusi Saimon, mu ñimbi hambu Pita, niñura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisim mijandu niñiñ. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi nanga kandiñira asa mijandara maña nariñ krunavundin mijamijarim ambaramitin ngamara, vami. ²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayiñandi nuriñandi kamahayi hanjini mitata Jisas nanga umu. ²¹ Kamata Jisas uhandata, niñusi niñura, Sebedindu niñisim, Jems nanga Joniñ ngami. Nuriñandi kamahayi hanjini kundirahu sivirita kupik himba hañi, niñuva Sebedi nin kiyimu. Kamatihuhu Jisas pata arikimbatij uraramami. ²² Kamatihi sikwi nda nuriñandi kupik ha nanga niñujan mitata arikimbat Jisas nanga umu.

Jisas kuyu ambavarata kandi mijavindamami

(Luk 6.17-19)

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatindi nuriñandi Got nanga kuyundavarava taviyi indihundi kru avundin ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarabara, muhimimuhim kandi nanga muhimimuhim andi kru avundindu kwirandi ñambatimi hanjini mijavindamami. ²⁴ Kamatihi nuñambirim pirivisa Siriandu sihananga ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundi kru sihananga muhimimuhim kandi nuriñ piñingarahi kañinda aru kavumu hanjini, sundi ñamba nanga hanjini, kru kandi andi mija gata yivuta nanangarahu kuma tanda tikatikatindi hanjini, nanga punzi kimuhimu hanjini Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatihi sundi ñamba hanjini pinguvarambara, kandi nanga hanjini mijavindamami. ²⁵ Kamatihi krunavundi sambu pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, nanga pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu nanga kindandu.

4:10 Lo 6.13 nanga, 10.20 nanga, Jos 24.14 **4:11** Hi 1.6 nanga, 1.14 **4:12** Mt 14.3 nanga, Mk 1.14 nanga, 6.17 nanga, Lu 3.19-20 nanga, Jo 4.43 **4:13** Jo 2.12 * **4:13** Kuha Israel hatindu krunzapa arikita, krunzapa Sebulun nanga krunzapa Naptali, indu Galili ariñi minzimu. Hara Jisas kiyimi hiriviyi nuriñandi pirivisa hanjinihanjini pirivisa Galili kiyimi. **4:14-16** Ais 9.1-2 nanga, 42.7 nanga, Lu 2.32 **4:17** Mt 3.2 nanga, 10.7 nanga, Mk 1.14-15 **4:19** Mt 13.47 nanga, Lu 5.1-11 **4:20** Mt 19.27 nanga, Mk 10.28 nanga, Lu 18.28 **4:23** Mt 9.35 nanga, Mk 1.39 nanga, Lu 4.15 nanga, 4.44 nanga, Si 10.38 **4:24** Mk 6.55 **4:25** Mk 3.7-8

siŋgundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikitika kuyu kanimata taya kitihiti muhimimuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru muminga Gotindu tikitika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, munjiniirim yi andin maña andimara viti andirimandiyu. Kandihamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi maniman minga kiyimandi. Kru muminga Gotindu tikitika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maña andimara vata ambaramiti munjin andirimandiyu. Kru kandihamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru nannga minga kiyimandi. ²⁰ Yi narij ambin, Gotindu tikitika kuyundu mirimba nannga hanjin nannga, Farisi Got piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira narijandi vana ha, Gotindu tikitika kuyundu mirimba nannga hanjin nannga, Farisindu vana hanjin tarativiram. Kandihamata vana manjandirimandira ha, Gotindu tiwiyi mangiyimandira, vami.

Jisas ngatingirutingiru vanarim ambami
(Luk 12.57-59)

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañngitakiñan ambami. Krunavundiñ mayivutatamamara. Krunavundiñ yivutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu tamingani tanguramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi narij nimavin, kru muminga nijusi vaha mana nijura nannga kuyu mingurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu tamingani tanguramirimandi. Ara kru muminga nijusi vaha mana nijuran mikatihirimandi hama, kru Juda hatindu kuyu mijasirivandu hanjinjindu tamingani tanguramirimandi. Siwimaña ndaya kru muminga yahata kru munggarim na kwinkwini minga virimandi hama ahutuvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Gotin kirañngurim, kirañnguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nannga vaha nandi pimi vana kitingata, kirañnguhu him ha kirañnguhu pina arihani tama. Kamata anga pata pimi ha mijasirivina avinditi, uta Gotin kirañngu. ²⁵ Sihwimaña nda, kru muminga naj ngatingirutingiru hamandu kuma himbani tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbiyi uhuhu nu nannga kuyu mijasiriva. Kamata mandimana ha, naj kru kandihama kru ngatingirutingiru hamandu kuma himbani tamirimandi. Kamati naj kandihama ahutambundu kuma himbani tamirimandi. Kamati naj ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi. ²⁶ Yi naj kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi hani kiñngiñi timbahiris ambirimandiyu mañamaña mut mamijata, tapirani mambindihirimana, vami.

Jisas kru nannga navundi mijavingirivingiri vanarim ambami

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañngitakiñan ambami, Kru navundi nannga nari navundi mijavingirivingirimara. Navundi kru nannga nari kru mijavingirivingirimara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi narij nimaviriman, kru muminga navundi munambin ngata nijambirim ñamba hincihindarita mavindamandi hama, navundi mijavingirivingiri vana andindi. ²⁹ Nandi taminga kuma kandi samba hambundu pingirivingiriramiti ñamba vana anditangata, ivita kavara. Kamata tamingangirisi tamu nangandaya kiñi. Kamata ñamba vana manjandirimana. Kamatina nandi kwirandibat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara tamingangirisi timu manjivita kavara ñamba vana andirimana ha nandi kwirandibat ha, sihananga Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi. ³⁰ Siwimañanda, nandi kuma kandiha pingirivingiriramiti ñamba vana anditangata pitita kavara. Kamata kuma tamu nangandaya kiñi. Kamata ñamba vana manjandirimana. Kamatina nandi kwirandibat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavara ñamba vana andirimana ha, nandi kwirandibat ha sihananga Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi, vami.

Jisas kru navundiñ pingvaravara vanarim ambavarami
(Matyu 19.9 nannga, Mak 10.11-12 nannga, Luk 16.18)

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesin ambahi, narijandi nañngitakiñan ambami, Kru muminga nimburiñ pingvarim angwimiki yihimbivirata nimburiñ nguta nuñ pingvarimandi, vamba ambami. ³² Hara yi narij ambin, kru muminga,

5:19 Je 2.10 **5:20** Ro 9.31 nannga, 10.3 **5:21** Kis 20.13 nannga, 21.12 nannga, Wkp 24.17 nannga, Lo 5.17 **5:22** Je 1.19 nannga, 1 Jo 3.15 **5:23-24** Mt 8.4 nannga, 18.15-20 nannga, 23.19 nannga, Mk 11.25 nannga, 1 Ti 2.8 nannga, 1 Pi 3.8 **5:25** Mt 6.14-15 nannga, 18.34-35 **5:27** Kis 20.14 nannga, Lo 5.18 **5:28** 2 Sml 11.2 nannga, Snd 6.25 nannga, 2 Pi 2.14 **5:29** Mt 18.9 nannga, Mk 9.47 nannga, 1 Ko 9.27 nannga, Kl 3.5 **5:30** Mt 18.8 nannga, Mk 9.43 **5:31** Lo 24.1-4 nannga, Jer 3.1 nannga, Mt 19.7 nannga, Mk 10.4 **5:32** Mt 19.9 nannga, Mk 10.11-12 nannga, Lu 16.18 nannga, Ro 7.3 nannga, 1 Ko 7.10-11

nimburiŋ saŋinaŋga piŋguvarimandi. Kru mamiŋaviŋgirindi. Kamati uta kru mumiŋgaŋ yawirimandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamiŋgaŋi navundi kru miŋaviŋgiriviŋgiri ŋambi andindi maŋa andirimandi. Kamati kru uta yawirimandi hama ndahara Gotindu tamiŋgaŋi, kru navundiŋ miŋaviŋgiriviŋgiri miŋga andindi maŋa andirimandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata nariŋandi kuyu ha tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vataŋgata, Aru niŋandu tamiŋgaŋi ambirimandira maŋa andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariŋ niŋaviriman, kuyu munda tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata maŋambamara. Nariŋandi kuyu tikatikatiramata ihumbisa vata ndahara maŋambamara. Ihumbisa ha Gotindu miŋziminzi maka tihi. ³⁵ Nariŋandi kuyu tikatikatiramata piri vata ndahara maŋambamara. Piri niŋandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Nariŋandi kuyu tikatikatiramata Jerusalem vata maŋambamara. Jerusalem piŋu aru Got aru miku tikatika naŋga niŋandu tihi. ³⁶ Nariŋandi miku mini ha nariŋambi anditira kitiri yivurahata suŋi yivurahata mandih. Harim nariŋandi kuyu tikatikatiramata miku vata maŋambamara. ³⁷ Nari kandi naŋga maŋiŋga ndaya vama. Kuyu muvira nariŋandi kuyu tikatikatiramata ambirimandira haŋiniŋ, kaŋiniŋ Satanindu kuyu, vami.

Kimbiŋgimbi vana maŋandimara

(Luk 6.29-30)

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami, Kru mumiŋga, mumiŋgandu tamiŋga miŋasiŋpiriti ŋgata kimbi ndahara nuŋandi tamiŋga handahara miŋasiŋpiram. Siwimaŋanzihiki kru mumiŋga, mumiŋgandu mikahiris ha yivukuviti ŋgata, kimbi ndahara nuŋandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi nariŋ niŋaviriman, kru naŋ ŋamba vana anditi ndahara, kimbi maŋandi. Kru mumiŋga ŋuŋgi nandi ha timu yivuvanditi ŋgata kimiruramina tamu ndahara yivum. ⁴⁰ Sihwimaŋa nda kru mumiŋga naŋ kru ŋgatiŋgirutiŋguru haŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamata nandi mikwiri ha miŋiti ŋgata, nandi mikwiri kuta ha naŋga ŋgu. ⁴¹ Sihinda kru mumiŋga yandi maku ni kavuta uta muhiviri ndaŋura tama vata tikatikati ŋgata, kavuta uta ambirimandi mikwi haŋu itivata siwimaŋangirivi utara tama. ⁴² Kru mumiŋga nambirim muhimirim kitihuta yaŋ ŋgu vitiŋgata sikwitaya ŋgu. Naŋga kru mumiŋga nandi muhim nda miŋata muhivira kimbi ŋgutin viti ndahara mirimiri mandi. Kimbi muyivira ŋgu vata maŋamba. Sikwitaya ŋgu, vami.

Nariŋandi miku haŋiniŋ maviŋi tamamara

(Luk 6.27-28 naŋga, 6.32-36)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ŋgandara. Got Mosesiŋ ambahi, nariŋandi naŋiŋgitakiŋaŋ ambami. Nari krunavundi nariŋandi pihuyindu miŋata maviŋi tamamara. Kamata nariŋandi miku haŋiniŋ tikitikitimara, vamba ambami. ⁴⁴ Hara yi nariŋ niŋavin, Kru miku tamandara haŋiniŋ miŋata maviŋi tamamara. Kamata Got naŋga kuyundavaritira, kru nariŋ ŋamba vana andindu haŋiniŋ Got avindamam. ⁴⁵ Kamatirimandira handa nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hamandu ŋiŋi kiyimandira. Nu ina nuŋandi andihiki kru ŋamba ŋiniŋ naŋga aviniŋiriŋim naŋga yahandi. Naŋga andihiki kuku kru tititaya kiyihiyi, naŋga titi maŋgiyihiyi ŋiniŋiriŋim naŋga miŋgandi. ⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa haŋiniŋ, kru nuriŋ miŋata maviŋi tamandu haŋiniŋ ndaya maviŋi tamandu. Harim nari, nuri andindu maŋa kru nariŋ miŋata maviŋi tamandu haŋiniŋ ndaya miŋata maviŋi tamirimandira ha, nariŋ Got muhim maŋgurimandi. ⁴⁷ Kru Gotiŋ maŋgandu haŋiniŋ nuriŋandi niŋusi niŋuraŋ ndaya avingivi ŋgundu. Harim nari, nuri andindu maŋa maŋandimara. Kru muŋiniŋ ndahara avingivi ŋgumara. Kamata nuriŋ tarativirata avi vana sikwi

5:33 Kis 20.7 naŋga, Wkp 19.12 naŋga, Nam 30.2 naŋga, Lo 23.21 5:34 Ais 66.1 naŋga, Mt 23.22 naŋga, Si 7.49 naŋga, Je 5.12 5:35 Sng 48.2 naŋga, Ais 66.1 5:37 Kl 4.6 naŋga, Je 5.12 5:38 Kis 21.24 naŋga, Wkp 24.20 naŋga, Lo 19.21 5:39 Wkp 19.18 naŋga, Ais 50.6 naŋga, Lu 6.29 naŋga, Jo 18.22-23 naŋga, Ro 12.17-19 naŋga, 1 Ko 6.7 naŋga, 1 Pi 3.9 5:40 1 Ko 6.7 5:42 Lo 15.8-10 naŋga, Lu 6.30 naŋga, 6.35 5:43 Lo 23.6 naŋga, Sng 41.10 5:44 Kis 23.4-5 naŋga, Lu 23.34 naŋga, Si 7.60 naŋga, Ro 12.14 naŋga, 12.20 naŋga, 1 Ko 4.12-13 naŋga, 1 Pi 2.23 5:45 Jop 25.3 naŋga, Ef 5.1

andirimandira. ⁴⁸ Narijandi Nava nujandi pihuyi avinzikwi kindi. Harim narindahara nu maña avinzikwi kiyimara, vami.

6

Jisas kru mujiniñ nguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Tamiñga nanja kindamara. Narijandi avi vana ha krunavundindu taminggangimbañi anditira mangamu. Kandihamatirimandira ha narijandi Nava nujandi pihuyi kiyi hamandu muhimimuhim mamimandira. ² Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru mumingganj simbihu Got nanja kuyundavaravara taviyi nanja kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihihi kru kuyusihirandu hañiniñ sihindi undu. Kamata kru kandihaniñiñ krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris ngundu. Harim nuri andindu maña nari manjandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñiñiñ ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ³ Krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris nguta, kru mujiniñ manjamba. ⁴ Kamataharim sihisihimbira andirimandira hañandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ngandi hama, nu taya nariñ muhimimuhim ngurimandi, vami.

Jisas Got nanja kuyundavaravara vanarim ambami

(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got nanja kuyundavaravara taviyi nanja kindi hingiriñiñ tanguramandu. Kamata krunavundi ngimandiyu vata Got nanja kuyundavaravarama kuyu pingiriviniñiririm piritamandu. Harim nuri andindu maña nari manjandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñiñiñ ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu nanja kuyundavarim nandi karilahariha upiyi indihuta kindinariha yihita nu nanja kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita naj muhimimuhim ngurimandi. ⁷ Krunavundi muvundumuvundu ñiniñ, Got ariñandi kuyu indarimandi vata Got nanja kuyundavarata kuyu pingirindu. Harim narijandi Nava Got nanja kuyundavarim, krunavundi muvundumuvundu kuyundavarata kuyu pingirindu maña kuyu maminggirimara. ⁸ Narijandi Nava Gotiñ muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ngandi. Kamataharim nuri andindu maña manjandimara. ⁹ Indarimara, nimavama kuyundavaramara, Ariñandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzikwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tihu nanja muvindhahara nandi tiwiyi kiyimu. Nandi pihuyi kindu hañiniñ na piritamandana vana taya miñahandandu. Krunavundi piri niñi ndahara na piritamandana vana taya miñahandamu. ¹¹ Kamata musi hivirim ariñ ñaña ngu. ¹² Ariñ kru mujiniñ ñamba vana andihu nuriñ kungji kuyivandariñ maña, ara nanj ñamba vana andindariñ hañandihinindu kungji kuyiva. ¹³ Na mitina ariñ Satan ñamba vana anditirim miñaminggita. Ara ñamba vana andirimitiriñ ariñ nguramina ñamba vana manjandim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriñ ambami, Krunavundi mujiniñ ñamba vana anditu nuriñ kungji manguyivirimandira ha, narijandi Nava nujandi pihuyi kiyi hama ndahara nariñ kungji manguyivirimandi. Hara krunavundiñ kungji kuyivirimandira ha, narijandi Nava nujandi pihuyi kiyi hama ndahara nariñ kungji kuyivirimandi, vami.

Jisas ñaña itihañaña vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niñiniñ ñaña itihañata kindayu virimandiyu vata kru kandihaniñiñ kipumika ñambayi tihirandu. Hara nari ñaña itihañata ngata kru niñiniñ andindu maña kipumika ñambayi mandiharamara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñiñiñ ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu.

5:48 Wkp 11.44 nanja, 19.2 nanja, Lo 18.13 nanja, Lu 6.36 nanja, Kl 1.28 nanja, 1 Pi 1.15-16 6:1 Mt 6.5 nanja, 6.16 nanja, 23.5 6:3 Mt 25.37-40 6:4 Mt 6.6 nanja, 6.18 6:5 Mt 23.5 nanja, Mk 11.25 nanja, Lu 18.10-14 6:6 2 Kin 4.33 nanja, Mt 6.4 nanja, 6.18 6:7 1 Kin 18.26-29 nanja, Ais 1.15 6:8 Mt 6.32 6:9 Lu 11.2-4 6:10 Sng 103.19-21 nanja, Mt 7.21 nanja, 26.39 nanja, 26.42 nanja, Lu 11.2 nanja, 22.42 nanja, Si 21.14 6:12 Mt 6.14-15 nanja, 18.21-35 6:13 Mt 26.41 nanja, Lu 22.40 nanja, 22.46 nanja, Jo 17.15 nanja, 1 Ko 10.13 nanja, 2 Te 3.3 nanja, 2 Ti 4.18 nanja, Je 1.13 nanja, 2 Pi 2.9 6:14-15 Mt 18.35 nanja, Mk 11.25-26 nanja, Ef 4.32 nanja, Kl 3.13 nanja, Je 2.13 6:16 Ais 58.5-9

Kamatira nariŋ muhimimuhim kandihaninŋ ndahara ngurimandi. ³⁴ Kamataharim muhimimuhim vana amu yivurahirimandirim maŋindarimitamara. Pimi amundu haŋandihin amu hivindu. Pimi musindu haŋandihin musi hivindu, vami.

7

Kru muŋinŋindu vanarim maŋatŋgirumara

(Luk 6.37-38 nanga, 6.41-42)

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru muŋinŋindu vana ngata ngatŋgiruta ndaninŋ ŋamba ŋininŋ vata maŋambamara. Kamavitira nariŋ Got sihwimaña musa andirimandi. ² Nari kru muŋinŋ ngatŋgirundara maña, Got ndahara nariŋ ngatŋgirurimandi. Kamata nuriŋ muhimimuhim musa andara maña, nariŋ ndahara kimbi andirimandi. ³ Mumindihi nasindu tamiŋga hañi ayiwirsi sukuyipuru ha ngata ambandana. Hara nandi tamiŋga hañi ahusiŋga aru haŋandihinirim maŋindarindana. ⁴ Nandi tamiŋga hañi ahusiŋga ha kitihiti, mumirim yasi nandi tamiŋga hañi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbihapiha miŋga. Ati ahusiŋga nandi tamiŋgañi ha wisa miŋata kavara. Kamata tihiramaŋgarata sihinda nasindu tamiŋga hañi ayiwirisuyipuru kiyimandi haŋandihin ngamaŋgarata tihuyikira. ⁶ Muhimimuhim Gotirim yihiramandu haŋinŋ miŋgata upiriŋ maŋumara. Nariŋ aŋga kimiruramata situmandihi. Nanga nariŋandi minza avivi haŋinŋ sambarim maŋgavaramara. Kamatiranda tandayi taya taŋgumiŋgutumandihi, vami.

Kitihuta miŋimana

(Luk 11.9-13)

⁷ Jisas sihinda ambami, Got nanga kuyundavarata nuŋ kitiwitira nariŋ muhimimuhim ngurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata ngimandira. Kamata tavi kindiŋari yivuyivuramitira nariŋambirim Got kindiŋari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiŋ kitihundu haŋinŋ muhimimuhim miŋandu. Kamata muhimimuhimirim puhiravuhiraramandu haŋinŋ ngandu. Nanga tavi kindiŋari yivuyivuramandu haŋinŋirim Got kindiŋariha pihirindi. ⁹ Kira niñindu muvat miŋgandu ŋiŋi, niŋuvaŋ mavatimbarim kitiwiti niŋuva nuŋ timba nguhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹⁰ Nanga nuŋandi ŋiŋi niŋuvaŋ asarim kitiwiti tau nguhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹¹ Niŋuvanin nari ŋamba vana sambu andara. Hara nariŋandi niŋisimiŋ avihimiŋgim ngurim mavindamandara. Kamataharim ngamara. Nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama nanga kuyundavaritira, muhimimuhim avihimiŋgim ngurim kinzihiŋzitiŋimandi. ¹² Muhimimuhim vana nariŋ kru muŋinŋ andimu vata piri tamirimandira ha, sihwimaña musa kru muŋinŋ ndahara andimara. Kanimata vana niŋandihin Gotindu tikatika kuyundu kuyu sapa. Nanga kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara haŋinŋindu kuyuyindu kuyu sapa, vami.

Nari kindiŋari kiŋginayi indihumara

(Luk 13.24)

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri hañi umara. Pihu yivarayiwara hañi uhuhundu kwimbi ha aru. Nanga pihu kandihañi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambu kwimbi kandihañi undu. ¹⁴ Hara pihu sihaŋgiyihiyindu kwimbisiki haŋandihin suksimbiri sikwi. Nanga kwimbisiki kandihañi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miŋgiyavativat taya kwimbisiki kandiha ngata kandihañi undu, vami.

Kuyusihiri nanga ŋiniŋirim tamiŋga nanga kindamara

(Luk 6.43-44 nanga, 13.25-27)

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara ŋiniŋ vamba ambirimandiyu. Harim tamiŋga nanga kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariŋ kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara nariŋandi indarimit hambu miŋawinikwinitirim andirimandiyu. Kandihamata haŋinŋ upiri saŋara maña sipsip visa tariŋguramata ariñi uta sipsip mu miŋahandimindaŋ vata andindu. ¹⁶ Nuri

6:34 Kis 16.4 nanga, 16.19 nanga, Mt 6.11 **7:1** Lu 6.37 nanga, Ro 2.1 nanga, 1 Ko 4.3-5 nanga, Je 4.11-12 **7:2** Mk 4.24 **7:3** Lu 6.41-42 **7:6** Mt 10.14 **7:7** Jer 29.13-14 nanga, Mk 11.24 nanga, Lu 11.9-10 nanga, Jo 14.13-14 nanga, 15.7 nanga, 15.16 nanga, 16.23-24 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22 **7:8** Snd 8.17 nanga, Jer 29.12-13 nanga, Lu 11.10 nanga, Je 1.5 nanga, 1 Jo 3.22-23 nanga, 5.14-15 **7:9** Lu 11.11 **7:11** Lu 11.13 nanga, Je 1.17 **7:12** Mt 22.39-40 nanga, Lu 6.31 nanga, Ro 13.8-10 nanga, Ga 5.14 nanga, 1 Ti 1.5 **7:13** Lu 13.24 nanga, Jo 10.7-9 nanga, Si 14.22 **7:15** Ese 22.27 nanga, Mt 24.4 nanga, 24.24 nanga, Mk 13.22 nanga, Lu 6.26 nanga, Si 20.29 nanga, 2 Pi 2.1 nanga, 1 Jo 4.1 **7:16** Mt 7.20 nanga, 12.33 nanga, Lu 6.43-44 nanga, Ga 5.19-22 nanga, Je 3.12

andirimandiyu musa ha ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara nininj vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris minjirim siki punzi nanjafi uta maminjandu, nanja kru ahu fik kiris minjirim tipa sihivi nanjafi uta maminjandu. ¹⁷ Kamata maña sihananja ahu avivi hanjininj kandi avivi tamandu. Adu namba hanjininj kandi namba tamandu. ¹⁸ Adu avi hanjininj kandi namba mandamandu. Adu namba hanjininj kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihananja ahu kandi avi mandamandu hanjininj tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara nininj vamba ambandu, vamba ambirimandira. ²¹ Krunavundi sambu sanjanja yan ambandu, Aru minja, Aru minja, vamba ambandu. Hara krunavundi kandi hanjininj Gotindu tiwiyi manjijimandiyu. Kru Yavandak nujandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya minjahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi. ²² Got kuyu minjasirivirimandi hivi hafi, krunavundi sambu yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru minja nandi nimbiji ara Gotindu kuyu minjata ambavarandarin. Nanja nandi nimbiji taya ara sundi namba pingubarata muhimimuhim nzih sihirandarin, vamba ambirimandiyu. ²³ Kamavitu kandihivi hafi nuri yi kuyu kimbañi ambiriman. Yi narin manjahandandin. Nari namba vana andindara. Harim yi kin nifi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita minjahandandi hama, kru indarimit avi nanja minja nujandi tavi timba himbañi tihundi maña minja. ²⁵ Kumba kayivata minjuta timba parapara aru ha ngandi. Kamata timba himba hafi tavi tipi hanjininj tararamandi. Kamataharim, kuku minjata kukuwiri tanjundi, nanja wini tikatika pandi. Kamata minjananjirahi ndahara tavi kandiha mamingata yivundi. ²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita minjahandandi hama, kru indarimit avi maniman minja nujandi tavi kasiyi tihundi maña minja. ²⁷ Kamatihu wini pandi. Nanja kuku minjandi. Kamata kukuwiri tanjuta tavi ha minjananjirahi sikwitaya minjata yivundi, vami. ²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu ninjininj, tikatika kuyundu mirimba nanja hanjininj kuyu ngundu maña mangumi. Maninja. Nuri kru nimbiji nanja hama kuyu ngumañandimi. Kamatihu krunavundin mavayahavarami.

8

*Jisas kru kandi lepra nanja minjan minjavindamami
(Mak 1.40-44 nanja, Luk 5.12-14)*

¹ Jisas apu ha mitata minjuhi krunavundi sambu nu nanja umu.* ² Kamatihu kru kandi lepra nanja minja Jisas kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru minja. Nan piriti nda yan minjavindamina Gotindu tamingangimbanñi nanjirandihin, vami.* ³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihaman ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu tamingañi himbañi nanjirandi, vami. Kamavahi sarirwayi njandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama nanjirandimi.* ⁴ Kamata Jisas nuñ karikarita ambami, Uta kru muminganj nan yivurahi vana nirim manjambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotinj kirañinguhu haman isihurama. Kamata Mosesindu tikatika kuyu minjahandata, Gotinj kirañinguhu him ngu. Kamatina Gotinj kirañinguhu hama kirañingum. Kamatina kru munjininj ngata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

7:17 Jer 11.19 **7:18** Lu 6.43 **7:19** Mt 3.10 nanja, Lu 3.9 nanja, Jo 15.2 nanja, 15.6 **7:20** Mt 12.33
7:21 Hos 8.2 nanja, Mt 21.31 nanja, Lu 6.46 nanja, Si 19.13 nanja, Ro 2.13 nanja, Je 1.22 nanja, 1.25 **7:22** 1
 Ko 13.2 **7:23** Sng 6.8 nanja, Mt 10.33 nanja, 13.41-42 nanja, 25.12 nanja, 25.41 nanja, Lu 13.25-27 nanja, 2
 Ti 2.19 **7:24** Lu 6.47-48 **7:28-29** Mk 1.22 nanja, Lu 4.32 nanja, Jo 7.46 * **8:1** Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha
 ngamara. **8:2** Mt 9.18 nanja, Mk 1.40-44 nanja, Lu 5.12-14 nanja, Si 10.25 * **8:2** Juda hatindu tikatika kuyu
 ambami, Krunavundi kandi lepra nanja hanjininj Gotindu tamingangimbanñi ninja nanja nininj kindu. Ara ngahi
 kandi lepra ha yiwarahi uta kirañinguhu hanjininj ngandu. Kamatihu kirañinguhu hanjininj ngaha kandi lepra ha
 sinjundih ambandu, Krunavundi ninjininj Gotindu tamingangimbanñi nanjira yivurahayu, vamba ambandu, vami.
 * **8:3** Juda hatindu tikatika kuyu muha ambami, Kandi lepra nanja minjandu
 kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamingangimbanñi ninjirandimana, vami. Jisas kru kandihamandu
 kwirandi hafi kuma tamami. Hara Jisas ninji mandimi. Kru haman minjavindamami. Kamatihu kandi lepra ha
 yiwarahi avindimi. **8:4** Wkp 14.1-32 nanja, Mt 9.30 nanja, Mk 5.43 nanja, 7.36 nanja, Lu 5.14 nanja, 17.14

*Sanjanzarandu arumiku mingga Jisasirim indarimanjgarami
(Luk 7.1-10)*

⁵ Jisas pihu aru Kaperneam indihuhu Romindu 100 sanjanzarandu arumiku muhama pata Jisasiṅ ambasihihita nimavami, ⁶ Aru mingga, yandi simbirakara hama kandikimuhu kuma tanda kimuramata uhi kaṅinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Uta miṅjavindamitin avindirimandi, vami.* ⁸ Jisas kamavahi, sanjanzarandu arumiku hama ambami, Aru mingga, yi avi miṅganzikwi ma, harim yandi taviyi manju. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. ⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ṅimbi naṅga haṅiniṅ karatamahu nurinandi tiwiyi kindin. Yandi sanjanzara haṅiniṅ yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Paṅi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaraj uta kaṅgim simbira mija vamba ambahin, uta miṅjandi, vami. ¹⁰ Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu naṅga kindamu haṅiniṅirim ambami, Nariṅ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatij ṅgahin kru nimandu indarimanjgaramanjara vana maṅa maṅgindi. ¹¹ Nariṅ yinda ambin, krunavundi sambi pirivisa ina yahayaha naṅga ina miṅgumiṅguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jekop naṅga minzita ṅirimandiyu. ¹² Hara krunavundi kuha nuṅandi tiwiyi kiyihiyi haṅirim kiyimandiyu vata yiharamami haṅiniṅ, Got kavariti tapira kivimiṅgwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Pihu kivimiṅgwi kandihaṅi irihariha mika satipirimandiyu, vami. ¹³ Kamata Jisas sanjanzarandu arumiku hamaṅ ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandiṅirivi haṅindaya sanjanzarandu aru miku hamandu simbirasara hama avindimi.

*Jisas Pita nimburi niṅumindakij miṅjavindamami
(Mak 1.29-31 naṅga, Luk 4.38-39)*

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ṅgahi Pita nimburi niṅumindaki kandikimuhu nuṅandi kwirandi ha ahupimbi maṅa kiyihi, karihata kiyimi. ¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihaṅambindu kumaṅi miṅjasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ṅaṅa siwitamami.

*Jisas krunavundi sambi miṅjavindamami
(Mak 1.32-34 naṅga, Luk 4.40-41)*

¹⁶ Kamata ina miṅgurim andihitihi, krunavundi sambi sundi ṅamba ariṅgumu haṅiniṅ timbuhavuta Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi, sundi ṅamba haṅiniṅ ambahi krunavundi kandihaṅiniṅ tihimitata umu. Kamata krunavundi sambi kandi naṅga haṅiniṅ miṅjavindamami. ¹⁷ Kanimata musa niṅandihinirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miṅjata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi ariṅjandini, nuṅambi miṅjata piṅguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambami kuyu haṅandihin Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

*Jisas nuṅandi vana miṅjahandahanda vanarim ambami
(Luk 9.57-60)*

¹⁸ Jisas ṅgahi krunavundi sambi kiyimi haṅi tihiruhu nuṅandi simbirasaraṅ ambami, Nari naṅga indu timukari ndambu indiwimi, vami. ¹⁹ Kamavahi tikatika kuyundu mirimba naṅga muhama pata Jisasiṅ nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nanaṅga urimani, vami. ²⁰ Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Upiri saṅjarandu upi ha pirihumbaṅi kindi. Naṅga kava ndahara ṅiṅgi naṅga ṅiniṅ. Hara Krundu ṅiṅi hamandu karihahariha upi maṅgindi, vami. ²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasiṅ ambami, Aru mingga. Mitina uta yavandakij tunṅiṅi tamatin wisa, vami. ²² Kamavahi nuṅ Jisas ambami, Kru kimuhimu haṅiniṅ nurinambira tunṅiṅi tamamu. Pata yi naṅga kindu, vami.

*Jisas ambahi winiṅgasa aru siṅgundimi
(Mak 4.36-41 naṅga, Luk 8.22-25)*

8:5 Jo 4.47 * **8:7** Juda hati Gotindu tamingangimibaṅi ṅiṅjintirinijima vata krunzapa muṅiniṅindu taviyi maṅundu. Kandi kuyu niṅandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ṅgimandira. Hara Jisas kuyu kandihaṅandihin miṅjata maviṅi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi. **8:10** Mt 15.28 **8:11** Sng 107.3 naṅga, Lu 13.29 **8:12** Mt 13.42 naṅga, 21.43 naṅga, 22.13 naṅga, 25.30 naṅga, Lu 13.28 naṅga, 2 Pi 2.17 naṅga, Ju 1.13 **8:14** Mk 1.29-34 naṅga, Lu 4.38-41 naṅga, 1 Ko 9.5 **8:16** Mk 1.32 naṅga, Lu 4.40-41 **8:17** Ais 53.4 naṅga, 1 Pi 2.24 **8:19** Lu 9.57-58 **8:20** 2 Ko 8.9 **8:21** 1 Kin 19.20 naṅga, Lu 9.59-60

²³ Kamata Jisas kupik hañi minzih, nuñandi simbirasara hañinij ndahara minzita, umu. ²⁴ Uta indu pirinjibirinj kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik hañi indihuramata miña singgirim andimi. Kamatihira Jisas akwarihata kiyimi. ²⁵ Kamatihi Jisasinj miñahimiruta ambamu, Aru miñga, kwimitirinjimandih ariñ ngurama, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indarimanngaramanngara vana sukisimbiri nannga ñinij. Mumirim piñitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhi wini ha singgundihi, kuku sakiri handara mitami. ²⁷ Kamatihi indarihithitita ambamu, Kru kanima pamata miñga. Harim wini nuñandi kuyu indarihi, kuku aviñam kiyi, vamu.

Sundi ñamba piñguvarami

(Mak 5.1-17 nannga, Luk 8.26-37)

²⁸ Jisas uta indu Galili timukari, pirivisa pihu Gadara hati nduvu yivurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi ñamba sambi ariñgumu hañinij, kru kimuhuhu tamandu upi virañi kita pata nuñ ngamu. Arikimbat kandihaninij krunavundinj yivubarandu. Harim kwimbi kandihani manngindandu. ²⁹ Arikimbat nimavamba avanngaramu, Na Gotindu Ñinji, ariñ mumindirimana. Got ariñ pisinggarimandi hivi ha kwisi. Hara ariñ pisinggarim pana, vamu. ³⁰ Sambanzivi sambi kutañimari kiñingñi, ñata kiyimu. ³¹ Harim sundi ñamba hañinij Jisasinj añanngarata nimavamu, Ariñ piñguvarata ngata, mitina uta sambanzivi ndanjinjindu kwirandi humbañi miñguramim, vamu. ³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ñamba hañinij kru arikimbatinj mitata uta sambanzivi hañinijindu kwirandini indihuramamu. Kamatihi sambanzivi kandihaninij sihanannga tivaramata ñamba humba muyi miñgumu. Miñguta kuku ñata kimumbiramu. ³³ Kamatihi kru samba karatamandu hañinij ngata tivaramamu. Kamata pihu aru hañi yivurahata, krunavundinj muhimimuhim yivurahamirim ambavaramu. Nannga, kru arikimbat sundi ñamba ariñgumu hañinij, Jisas sundi ñamba hañinij piñguvarahi ngamurim ndahara ambavaramu. ³⁴ Kamatihi sihanannga krunavundi pihu kandihani ngati Jisas kiyimiyi payimu. Pata Jisasinj, añanngaranngara ariñandi pirivisa niñandihin mitata uhu vamba ambamu.

9

Jisas kru kuma tanda kimumi miñganj miñavindamami

(Mak 2.1-12 nannga, Luk 5.17-26)

¹ Kamata Jisas kupik muhañi minzita indu timukari annga indihuta, nuñandi piñuyi yivurahami.* ² Kamatihi kru mumiñga kuma tanda atinda kimumi miñganj, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihañi tamahu karihata kiyimi. Kamatihi Jisas ngahi kru hañinij nuñirim indarimanngarahu ngata kandi nannga hamañ ambami, Yandi ñinji tikatikata kiñi. Ñamba vanavana andindana hañinij kuñgi kuyivin, vami. ³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba nannga muvira yahata nurinjambi masamasa kuyundavarambara Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi miñata kuyu kanimata ni ambi, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nurinjandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihindarimit ñamba hañinij nariñandi maviñi kiyi. ⁵ Yi kru nimarim nandi ñamba vanavana hañinij kuñgi kuyivin virim avirimandamahin. Nannga yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahin. ⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu Ñinji hama piri niñi nu ñimbi nannga miñga. Kamataharim ñamba vanavanandu kuñgi kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamañ tihiratuta ngata ambami, Yahamirata nandi pina ha miñata nandi taviiyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuñandi taviiyi umi. ⁸ Kamatihi, kruñ Got tikatika nannga ñimbi ngumiha ngata piñitumu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas Matyuj uraramami

(Mak 2.13-17 nannga, Luk 5.27-32)

⁹ Jisas uta kru mumiñganj ngami. Nuñandi ñimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris miñandu taviiyi minzita kiyimi. Kamatihi Jisas nuñ ambami, Na yi nannga pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu nannga umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas nannga nuñandi simbirasara hañinij, Matyundu taviiyi kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañinij nannga, kru muvira ñamba vanavana andindu hañinij

8:24 Sng 4.8 **8:26** Sng 65.7 nannga, 89.9 nannga, 107.29 nannga, Mt 14.31 nannga, 16.8 **8:28** Mk 5.1-2 nannga, Lu 8.26-27 **8:29** Mk 1.24 nannga, Lu 4.34 nannga, 4.41 * **9:1** Kandihirivi hañi Jisasindu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara. **9:2** Mt 8.10 nannga, Mk 2.3-5 nannga, Lu 5.18-20 **9:4** Sng 94.11 nannga, Mt 12.25 nannga, Lu 6.8 nannga, 9.47 nannga, Jo 2.25 **9:5** Mk 2.5 nannga, 2.9 nannga, Lu 5.20 nannga, 7.48 **9:6** Jo 5.8 nannga, 17.2 **9:10** Lu 15.1-2

nannga kihiri minzita ñamu.* ¹¹ Kamatihu Farisi hañiniŋ nggata, Jisasindu simbirasaraŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa ndañiniŋ, nannga kru muvira ñamba vanavana andindu ndañiniŋ, siwimañamasa ndamata nariŋandi ahusiki ndama nannga kihiri ñandu, vamu.* ¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman hañiniŋ uki kahahaha miŋga kindiyi maŋundu. Kru kandi nannga hañiniŋ ndaya uki kahahaha miŋga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yaŋ saŋinaŋga kirañiŋgundararim pirimandamandin. Hara muñiniŋ sihiŋgamara vata piritamamaŋgarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniŋandihiniŋ indarimitata ngamara. Yi tititaya kiyihiyi hañiniŋ uraramirim mambayimin. Yi ñamba vanavana andindu hañiniŋ uraramirim payimin, vami.

Jisas ñaña itihañaña vanarim ambavarami
(Mak 2.18-22 nannga, Luk 5.33-39)

¹⁴ Kandiŋiwimi hañi Jonindu simbirasara hañiniŋ pata Jisasiŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi ara nannga Farisi ñaña itihañahariŋ nandi simbirasara hañiniŋ ñaña mañitihañandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru mumiŋga navundi uririm andindi. Kamata nuŋandi kru mindu hañiniŋ nannga kiyihili nuŋambirim indarihu mavindihi mañirihandu. Kiyihandata kru muñiniŋ kru kandihamaŋ timbuta muvu undu. Kamatihu nuŋandi kru mindu hañiniŋ niŋambirim indarihu mavindihi ñaña itihañandu. ¹⁶ Siwimañanda, kru mumiŋga mikwiri kiki siŋga miŋata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira humbañi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ñimburindi. Kamatihi mikwiri kiki siŋga kumba yivuvihita sivirindi hañandihin uta sukuyiputindi. Kamata mikwiri kiki siŋga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimaŋgarandi. ¹⁷ Kru mumiŋga wain kiki ŋandi meme visa atinduyi maŋgapirandi. Kamatihi meme visa ha pirihuhi wain ha piriyi miŋgaramandi. Kamatihi meme visa handahara ñambatindi. Kamataharim wain kiki, meme visa kihiyi kapirandi. Kamatihi arikiŋgim avindaya kindu.*

Ñiŋi miŋahimiruta muŋambiŋ miŋavindamami
(Mak 5.22-43 nannga, Luk 8.41-56)

¹⁸ Jisas Jonindu simbirasara hañiniŋ ambavarahihi, aru miku mumiŋga pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miŋasarina anŋa yahamiram, vami. ¹⁹ Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama nannga uhi, nuŋandi simbirasara hañiniŋ ndahara nu nannga kihiri umu. ²⁰⁻²¹ Kamatihi navundi 12 simbi sikwi ñaŋgwi yivukuvita kindi ŋambi nuŋambi ambami, Nuŋandi mikwiri kuta niñi ñapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiraman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihañi pata kumandamata nuŋandi mikwiri kuta hañi timbusarami. ²² Kamatihi Jisas kimiruramata ngata nimavami, Yandi ñiŋi tikatikata kiñi. Na yaŋirim indarimaŋgarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi hañambi kandihirivi hañi sikwitaya avindimi. ²³ Kamatihi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ngahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru hañiniŋ piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. ²⁴ Kamatihu Jisas nuriŋ ambami, Mikitamata umara. Navundiŋipu ni maŋgwimi. Saŋ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuŋ irimindihi mu. ²⁵ Kamatihura nuriŋ pingvarahi tapirañi pindihamu. Kamata Jisas indihuta navundi ñaŋira hañambindu kuma hañi miŋahandahi yahamirami. ²⁶ Kandihamatimi hañindu vana ha pirivisa kandihañindu pihu muvumuvu panzaŋgarami.

* **9:10** Anŋwimikiyi niŋandihin ninimbahandu taviyi sikwi ñata kiyimuvu avindamata maŋambami. Kru sambu Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniŋandihin Mak 2.15yi ngamara. Hara kru muvira Jisasindu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 nannga, Mk 2.16 nannga, Lu 5.30 nannga, 19.7 * **9:11** Farisi tikatika kuyu sambu miŋahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniŋiniŋ mamiŋahandandu hañiniŋ ñamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamiŋgaŋgimbañi ñiŋi nannga kindu. Juda hati kru Rom hati nannga kindu hañiniŋ Gotindu tamiŋgaŋgimbañi ñiŋi nannga kindu. Nannga Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miŋandu hañiniŋ ndahara Gotindu tamiŋgaŋgimbañi ñiŋi nannga kindu. **9:12** Mk 2.17 nannga, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 nannga, Mt 12.7 nannga, Mk 2.17 nannga, Lu 5.32 nannga, 1 Ti 1.15 **9:14** Lu 18.12 **9:15** Jo 3.29 * **9:17** Juda meme yivuta nuŋandi pisa ha miŋata sivirihu meme visa ha uta kuku tihitihi vunŋi aru maña yivurahahi wain kapirandu. Wain kiki meme visa kandihañi tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindindi. Kandihirivi hañi wain ha kihata meme visa atindu paña hañandihin anditi kundirahi. **9:18** Mk 5.22 nannga, Lu 8.41-42 **9:20-21** Mt 14.36 nannga, Mk 5.25 nannga, Lu 8.43 **9:24** Jo 11.11

⁵ Jisas kru 12 vat kandihanjiniḡ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi maḡumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara maḡindiḡumara.* ⁶ Nari sipsip Israeḡ hatindu atinda yiwaramu haḡiniḡ ndaya kinduyi umara. ⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariḡindi ha, vamba ambamara. ⁸ Uta kandi naḡḡa haḡiniḡ miḡavindamata, kru kimumu haḡiniḡ anditira aḡḡa yahamaramu. Kamata kru kandi lepra naḡḡa haḡiniḡ anditira ḡaḡiraḡḡiyimu. Kamata sundi ḡamba haḡiniḡ piḡguvaramara. Nariḡ simbira miḡamaḡarim yihiramin vana niḡandihin mut miḡata maḡara. Nari saḡ miḡara. Harim nari uta krunavundiḡ ḡguramata, mut miḡamaḡarim maḡambamara. ⁹ Nariḡandi paḡaḡarayi gol, timbahiris silva, naḡḡa kopa kimbarita maḡumara. ¹⁰ Urim, nariḡandi paḡa, kwirandi yivupihavivi arikita, tandambisa, naḡḡa makirutim maḡamaḡara. Kru simbira miḡandi hamaḡ nuḡandi ḡaḡa ha ḡgundu. ¹¹ Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihani kru avinzikwisikwi naḡḡa tititaya kiyihiyi miḡḡaḡ ḡgamara. Kamata kru kandihama naḡḡandaya kita uta pihu kandiha mitamara. ¹² Tavi muyi indihutangata, krunavundi tavi kandihaniḡndu ḡniḡirim kuyu avivi ḡguta ambamara. Gotindu maviḡam nari naḡḡa kiyim, vamba ambamara. ¹³ Kamatira tavi kandihaniḡndu krunavundi nariḡirim kinzikitungata, nariḡandi kuyu avi ha anditi maviḡamiḡi kiyimandiyu. Ara nariḡirim kinzihinzi manditungata, Gotiḡ kitiwitira maviḡamiḡi kiyihiyi vana ha nuri naḡḡa maḡḡiyimandi. ¹⁴ Kamata kru mumiḡa nariḡ tavi nuḡandiyi timbuta maḡutingata, naḡḡa nariḡandi kuyu maḡindaritingata, tavi vaha, mana pihu aru kandiha mitata urim nariḡandi tanda haḡi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihaniḡ ḡgati ḡgata ambiriḡandiyu, ḡamba vana andihariḡ nimata vana ni andiyu vamba ambiriḡandiyu.* ¹⁵ Yi nariḡ kandi ambin, Got krunavundiḡ ḡḡatiḡguriman vata yihiramami hiviḡi haḡi, krunavundi pihu kandihaniḡ hati pimi kaviriḡandiyu. Kamatu Sodom naḡḡa Gomora hati pimi kaviriḡandiyu ha tarativiriḡandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 naḡḡa, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, ḡgara. Yi nariḡ sipsip maḡa simbihin upiri saḡara ḡḡiḡiḡi ura. Harim tau andindi maḡa andimara. Indarimaḡaratarata muhimimuhim vana ha andimara. Naḡḡa kava umari andindu maḡa andimara. ḡamba vanavana anditirim maḡindarimara. ¹⁷ Kruḡ ḡgamaḡaramara. Nariḡ kru juda hatindu kuyu miḡasiriḡandu haḡiniḡndu kumaḡi tamimandiyu. Kamata Got naḡḡa kuyundavara vana tavi nuriḡandiyi nariḡ piḡḡirawisirimandiyu. ¹⁸ Nari yandi simbrasara ḡniḡ. Harim nariḡ gavaman ndama naḡḡa aru miku haḡiniḡ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru haḡiniḡ naḡḡa krunavundi muvundumuvundu haḡiniḡ ndahara ambavaritira indarimandiyu. ¹⁹ Nariḡ kru ḡḡatiḡguritingiru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariḡ ambitungata mumvamba ambavarimandiyu, vata maḡindarihitihitimara. Kanditiwimi haḡi nariḡandi indarimit hambu, Got nuḡambi ambavarititi ambavarimandira. ²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariḡambi maḡambavarimandira. Nariḡandi Navandu Maviḡiḡi nariḡ indarimit ḡḡuti ambavarimandira. ²¹ Kru niḡuraḡ vaha mana niḡusiyi vaha ḡḡatiḡgurita ambiti yivutatamiriḡandiyu. Siwimaḡanzihini nda niḡuvanin yahata nuriḡandi ḡniḡ andiriḡandiyu. Nuriḡandi ḡniḡ haḡiniḡ ndahara niḡum niḡuvaḡ miku tamata, kru maḡiniḡ simbitu niḡum niḡuvaḡ yivutatamiriḡandiyu. ²² Nari yandi ḡniḡ. Harim nariḡambiriḡ sihananḡa krunavundi kitiri ḡimandiyu. Hara krunavundi titatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriḡ aḡḡa miḡimandi. ²³ Krunavundi pihu muyindu haḡiniḡ nariḡ ḡamba vana anditungata, tivaramata pihu muyi umara. Yi nariḡ kandi ambin, simbira nariḡandi Israeḡndu pihu makamaka mamituramitiratira,

10:5 Si 13.46 * **10:5** Matyundu aḡḡwimikiyi kuyu kutanḡguta kumanzipi timu tiḡḡiruramata ambavarami haḡiḡndu muhanda ni. Kuyu kaniḡandihin Matyu 10.5-42yi kiyi. Jisasindu simbrasara krunavundiḡ Gotindu kuyu ambavariritu nuriḡ muhimimuhim vana yivurahiriḡandiriḡ ambami. **10:6** Jer 50.6 naḡḡa, Mt 15.24 **10:7** Mt 3.2 naḡḡa, 4.17 naḡḡa, Lu 10.9-11 **10:7** Lu 10.4-12 **10:9** Lu 10.4 **10:10** Nam 18.31 naḡḡa, Lu 10.7 naḡḡa, 1 Ko 9.14 naḡḡa, 1 Ti 5.18 **10:12** Lu 10.5-6 **10:14** Si 18.6 * **10:14** Kuyu siwimaḡa Mak 6.11yi naḡḡa Simbrasara 13.5yi ḡḡimandira. **10:15** Stt 19.24-28 naḡḡa, Mt 11.24 naḡḡa, Ju 1.7 **10:16** Lu 10.3 naḡḡa, Jo 10.12 naḡḡa, Si 20.29 naḡḡa, Ro 16.19 naḡḡa, 1 Ko 14.20 naḡḡa, Ef 5.15 **10:17** Mt 24.9 **10:17** Mk 13.9-11 naḡḡa, Lu 12.11-12 naḡḡa, 21.12-15 **10:18** Si 25.23 naḡḡa, 27.24 **10:19** Jo 14.26 naḡḡa, 1 Ko 2.4 **10:21** Mai 7.6 naḡḡa, Mt 10.35 naḡḡa, Lu 21.16 **10:22** Mt 24.9 naḡḡa, 24.13 naḡḡa, Mk 13.13 naḡḡa, Lu 21.17 naḡḡa, Jo 15.18-21 **10:23** Mt 16.28

Krundu Ñiñi hama payimandi. ²⁴ Ñiñi nuñandi ahusikiñ mandarativirandi, nanğa simbirakara hama nuñandi aru miku hamañ tarativirata kimbañi mangindi. ²⁵ Ñiñi nuñandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanğa simbirasara, nuñandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niñuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñiñisim tavi kandihañi kindu hañiniñ ñimbi ñamba sikwi ngumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piñitumu
(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariñ kru kandihaniñiñ ñamba vana andirimitu ndahara mambiñitumara. Muhimimuhim tariñguramata kindi hañiniñ mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu tariñguramata kindi hañiniñ ndahara sihananğa kru indarimandiyu. ²⁷ Nariñ kuyu kiviñi ambavaradin hañiniñ, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira hañiniñ, uta tihirutihiru upiñi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piri niñindurim mambiñitumara. Nariñandi kwirandimbatu ha yivutatamirimandiyu, hara nariñandi maviñiñi ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piñitumara. Nu taya nariñandi kwirandi nanğa maviñiñi ha piñingarata, ahutuvarandi heliñi kavarimandi. ²⁹ Nari ngandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamingañi mut miñandu. Hara nariñandi Nava kava suksirambi kandihaniñiñ karatamangarandi. Harim, kava kandihaniñdu muvat piriñi mamingatayivum vitiñgata, mamingata yivirimandi. ³⁰ Nanğa, Got nariñandi miku mini niñiniñ minza minimini ngatiñgurutu mitundi. ³¹ Nari Gotindu tamingañi aruñiniñ nzikwi kindara, kava sukisirambiñ tarativiramangarandara. Kamataharim mambiñitumara, vami.

Ara Jisasindu ñingñiñdu niñiñ vavarim siwimanziwima mandimi
(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru mumingga krunavundiñ nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñingñiñdu miñga vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiñi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru mumingga krunavundiñ, nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñingñiñdu miñga ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiñi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndamamangaramu
(Luk 12.51-53 nanğa, 14.26-27)

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata mañindarimitamara. Nu piri niñi sanğa kirahirim payimi vamba mañindarimitamara. Yi sanğa kirahirim mam-bayimin. Yi tuki kuta miñgata payimin. ³⁵ Yi sanğa piruramirim payimin. Kru ñiñi hama niñuvarim miku tamirimandi, navundi ñiñi hañambi niñumirim miku tamirimandi, nimbas niñahiñ miku tamirimandi. ³⁶ Nuñandi kru ñiñi, navundi ñiñi, niñburi, niñbas, nuriñambi masamasa miku tamirimandiyu. ³⁷ Kru niñum navay mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. Kru nuñandi kru ñiñi nanğa navundi ñiñiñ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. ³⁸ Nanğa kru, nuñandi ahuandi maña pimi kavuta yi nanğa mañindirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman.* ³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, siñgundirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihangiyimandi, vami.

Kru nguramirimandi hama muhimimuhim miñimandi
(Mak 9.41)

10:24 Lu 6.40 nanğa, Jo 13.16 nanğa, 15.20 **10:25** Mt 9.34 nanğa, Mk 3.22 nanğa, Lu 11.15 ^{*} **10:25** Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiñi. **10:26** Mk 4.22 nanğa, Lu 8.17 **10:28** Ais 8.12-13 nanğa, Lu 12.4 nanğa, Je 4.12 nanğa, 1 Pi 3.14 **10:30** Lu 21.18 nanğa, Si 27.34 **10:31** Mt 6.26 nanğa, 12.12 **10:32** Lu 12.8 nanğa, Ro 10.9-10 nanğa, Sk 3.5 **10:33** Mk 8.38 nanğa, Lu 9.26 nanğa, 2 Ti 2.12 **10:34** Lu 12.49-53 **10:35** Mai 7.6 **10:36** Sng 41.9 nanğa, 55.13 **10:37** Lo 33.9 nanğa, Lu 14.26 **10:38** Mt 16.24 nanğa, Mk 8.34 nanğa, Lu 9.23 ^{*} **10:38** Krunavundi muvundumuvundu nanğa simbirasara sañiñiniñ ñamba vana andihu Rom hati ahuandiñiñ tangiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuñambi nda ahuhirivi ha kavuta tangiraramarama upiñi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tihi kuyu nguta ambami kaniñandihin krunavundiñ pimi kavuta kimuhimurim mambiñitumara vata ambami. **10:39** Mt 16.25 nanğa, Mk 8.35 nanğa, Lu 9.24 nanğa, 17.33 nanğa, Jo 12.25

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru narijirim kinzihinzitirimandi hama, yanjirim kinzihinzitirimandi. Ara kru yanjirim kinzihinzitirimandi hama, Gotirim kinzihinzitirimandi. Got yanjimbihipayimin. ⁴¹ Hara, kru mumingga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu mįjata ambavarandi minganj nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamanj nujandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu mįjata ambavarandu hanjinj mįjandu maña muhimimuhim avivi mįjimandi. Nanja, kru mumingga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi minganj nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamanj nujandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi mingga muhimimuhim avivi mįjandi maña, mįjimandi. ⁴² Kru mumingga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara nįngiñindu nįmbi maniman muvatinj nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuj nguramirimandi. Harim yi narij kandi ambin, kru kandihamandu avihimįngjįm ha manzįngundirimandi, mįjimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(*Sapta 11.1–16.20*)

*Jon nujandi simbirasarañ simbihi Jisas kiyimiyi umu
(Luk 7.18-35)*

¹ Jisas nujandi simbirasara 12 vatinj ambaramata mituta, kandi pihu ha mitata pihu makamaka kandihanj kındağında krunavundinj ambaramarama, nuriñ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru nįmba vana andihit tamandu upiyi kita, Kraismuhimimuhim simbiramįjandu kuyuhinzi indarimi. Kamata nujandi simbirasarañ ambami, Uta Jisasinj nimavamba kitihumara, ³ Jon ambi, Nanjında vaha Got simbihi piri niñi payimana, mana muminganj vaha tavirimįndanj, vamba ambi, vamba ambamara, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi nimavami, Uta Joninj muhimimuhim vana indarira, nanja ngara nįjiniñ ambavaramara. ⁵ Krunavundi tamingga nįmi hanjinj tihirañayu. Tanda nįmba hanjinj kindavarayu. Kandi lepra nanja hanjinj nįnjira yivurahayu. Kinzihi nįmba hanjinj kuyu indariyu. Nanja kru kimuhimu hanjinj anja yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman hanjinj ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Nanja kru yanj ngitu nuriñandi indarimanjaramanjara vana ha mamįngata yivirimandi hanjinj, kinzihinzitimu, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara hanjinj indarita umu. Uuhu Jisas krunavundinj Jonirim ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka mįja nįjufiñu ndihit ngirim mįjundara. ⁸ Nanja, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi hanjinj tamata kiyihit ngirim mįjundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi nįjiniñ tamata kindu hanjinj aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihanjiniñ ngirim mįjundara. Kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara muminganj ngirim undara. Nariñ yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara sihananj tarativiramanjarah. ¹⁰ Gotindu anğwimikiyi Jonirim ambami, Got nįjiniñ nujandinj ambi, Ngana. Yi kru muminganj simbitin kasiramata yandi kuyu ni mįjata ambavarata, nambirim kwimbi mįjasirivirimandi. Kamati na sihindipayimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Nariñ yi kandi ambin, Jon kukuyi mįjanguhuru hama kru pirivisayi yivurahamu hanjinj tarativirandi. Hara kru nįmbi manimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Joninj tarativiramanjarahimandi. ¹² Jon kukuyi mįjanguhuru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sangandu tikatika nanja hanjinj, Gotindu tiwiyi kiyimįndanj vata tikatikatindu. Kamatindi muvitamuvita sanja kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu hanjinj pimi aru ngundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara hanjinj, nanja tikatika kuyundu anğwimiki nįjandihin, Gotindu kuyu ambavarahuhu

10:40 Mk 9.37 nanja, Lu 9.48 nanja, 10.16 nanja, Jo 13.20 **10:41** 1 Kin 17.10 nanja, 2 Kin 4.8 **10:42** Mt

18.5-6 nanja, 25.40 nanja, Mk 9.41 nanja, Hi 6.10 **11:2** Mt 14.3 **11:3** Mal 3.1 * **11:5** Kuha kru Gotindu kuyu mįjata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatinj nguramirimandi, vami. Kuyu kanijandihin, Aisaia 35.1-7yi nanja, 61.1-4yi kiyi. **11:6** Mt 13.57 nanja, 26.31 **11:7** Mt 3.5 **11:9** Lu 1.76 **11:10** Mal 3.1

nanja, Mk 1.2 nanja, Jo 3.28 **11:12** Lu 16.16 * **11:12** Grik kuyuyi kanijiniñirim mįjambamanjarahami. Kru muvira nuriñandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yanjirim idarimanjaramandu hanjinj ambitin, Rom hati nanja kurihata nuriñ piņguvarimandıyu. Kamata Gotindu kwimbi mįjasirivitu muhimimuhim nujandi tiwiyi kiyihiyi hanjinj piri niñi yivurahimandi, vamba ambami, vandu.

Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaniñandihin indarimindañ vatañgata indarimara. Gotindu angwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kanñandihin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi nañga hama, kuyu niñandihin miñjatamamañgarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu niñiniñindu vana hañiniñirim ambavaririm, tih kuyu pamatavu ambiraman. Nuri ñiñi maña tihirutihuru upiñi minzita kindu. Kamata ñiñi muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruhariñ nari manduturamara. Mavimavi sihipuri yivuriñ, hara nariñ mavindihi manjirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandiñgandi mañata wain mañguvirandi, nañga ambandu, Sundi ñamba nu nañga kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu Ñiñi hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Niñgamara, kru nima ñaña sambi ñata wain sambi kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñandu, nañga kru ñamba vanavana andindu muvirandu nimbaha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kaniñiniñ miñahandata simbira miñandu. Kamatihi krunavundi muvira nurinandi simbiravu taya ñgandu. Kamatihi Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

Krunavundi mavi mañgimiruyu hañiniñ pimi kavirimandiñyu
(Luk 10.13-15)

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihi sambi sihirahira mavi mañgimirumu. Kamatihi kanditiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihañu hatiñ Jisas ambahimubirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin nañga Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru mumiñga uta pihu Tair nañga Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ñgandara maña nu ndahara sihirahi. Kamati ñgata, nuri atinda ñamba vanavana andindu hañiniñirim indarimamata maviñgimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu. ²² Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ñgatiñguriman vata yihiramami hiviñi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair nañga Saidon hati pimi kavirimandiñyu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariñ Got tihuyahiti nuñandi pihuyi yawimindañ, vamba ambandara, manñganziñkwi. Hara nari kimuhimu ñiniñindu upiñi miñgurimandira. Yi nari nañga kita muhimimuhim nzihi sihirahin ñgandara maña kru mumiñga uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyihi wisa. ²⁴ Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ñgatiñguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiñyu ha tarativirimandi, vami.

Nari yi kiyiman niñi pata avirikimumara
(Luk 10.21-22)

²⁵ Kandihirivi hañu Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa nañga piri niñindu Aru miñga. Yi nañ kuyu avi ñgwin, na muhimimuhim kandihaniñ indarimit avi nañga mirimba nañga hañiniñirim sipiruramamana. Kamata kru nurinambi tanguhu miñguhi ñiñi maña kindu hañiniñ isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihamatimana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumañi tamami. Kru mumiñga ndahara Ñiñi hamañ mañgandi. Niñuva nuñambi ñgandi. Nañga, kru mumiñga Niñuvañ mañgandi. Ñiñi hama nuñambi ñgandi. Nañga kru Niñuvañ isihuramahi ñgandu hañiniñ ndaya Niñuvañ ñgandu. ²⁸ Kru simbira tikatika miñata pimi aru kavundara nari, sihananga yi kiyiman niñi pata avirikimumara. ²⁹ Nari yañ ñgandara. Yi yambi tanguhin miñguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ñgata, yandi kuyundu tiwiñi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu piñgwiñi piñgirimandiñyu vata tamandu maña yandi tiwiñi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariñandi piñgwiñi tamin hañandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Nañga nariñ kavuhavu him ñgundin ha pimi ma, vami.

12

Avirikimumu Hiviñi simbirarim karikaritindu vanarim ambami
(Mak 2.23-28 nañga, Luk 6.1-5)

11:14 Mal 4.5 nañga, Mt 17.10-13 nañga, Mk 9.11-13 **11:18** Mt 3.4 **11:19** Mt 9.10-14 nañga, Lu 7.35 **11:21** Ais 23.1-18 nañga, Ese 26.1—28.26 nañga, Jol 3.4-8 nañga, Amo 1.9-10 nañga, Jna 3.6 nañga, Sek 9.2-4 **11:23** Stt 19.24-28 nañga, Ais 14.13-15 **11:24** Mt 10.15 nañga, Lu 10.12 **11:25** 1 Ko 1.26-29 **11:27** Mt 28.18 nañga, Jo 1.18 nañga, 3.35 nañga, 10.15 nañga, 17.2 nañga, Fl 2.9 **11:28** Jer 31.25 **11:29** Jer 6.16 nañga, Sek 9.9 nañga, Jo 13.15 nañga, Fl 2.5 nañga, 1 Jo 2.6 **11:30** 1 Jo 5.3

kiyihiyi vana ha ñamba vanavana hañiniñ tarativirimandi. ²¹ Kamati krunavundi pirivisa muvundumuvundu hañiniñ, nuñirim indarimañgarata ariñ nguramirimandi vata tavirimandiyyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Jisas Belsebul nanğa simbira miñandi vamu

(Mak 3.20-30 nanğa, Luk 11.14-23 nanğa, 12.10)

²² Kandihirivi hañi kru sundi ñamba ariñgumi miñgan Jisas kiyimiyi miñata payimu. Kru kandihama tamınğa ñumi nanğa kuyu mañguyundavarandi miñga. Kamatiñ Jisas nuñ miñjavindamañi, kandihama kuyundavarata tihirañami. ²³ Kamatihi krunavundi sihananğa pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niñuñiñgi vaha, vamu. ²⁴ Hara, Farisi hañiniñ kuyu kandihama indarita yahata ambamu, Kru nima, sundi ñambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ñamba piñguvarandi, vamu.* ²⁵ Hara Jisas nuriñandi indarimit hambu ngami. Harim nuriñ nimavami, Pirivisa minzayindu niñiñ sihirata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniñiñ ñambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayindu niñiñ tamarahata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniñiñ tikatika mandihu. ²⁶ Kamata maña, Satan yahata Sataniñ piñguvariti tamarahata arikinzapa kita kurihatu, Satanindu tikatikata nuriñ karatamatamandu mañgiyimandi. ²⁷ Harim yañ Belsebul nguramañi sundi ñamba hañiniñ piñguvarandintingata, nariñandi hatin niñindaya nguramañi sundi ñamba hañiniñ piñguvarandu. Harim nari ambara kuyu hañiniñ nariñandi hatin nariñ ngatiñgurimandiyyu. ²⁸ Hara, yañ Gotindu Maviñiñi nguramañi sundi ñamba hañiniñ piñguvarandintingata, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha pata ara nanğa kiyiha, vamba indarimara. ²⁹ Kru mumınğa kru tikatika miñgandu taviyi pamata indihuta nuñandi muhimimuhim miñahi. Kamatiñ kru tikatika hamañ siki nanğa simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim miñahi. ³⁰ Kru yañ miñdu mandamandi hama, yañ miku tamandi. Ara kru yañ nguramata krunavundiñ mayivutihuramandi hama, piñguvarahi siñunziñgu undu. ³¹ Kamataharim nariñ yi ambin, krunavundi muhimimuhim ñamba vanavana andirimandiyyu, nanğa Gotin ambasuvirimandiyyu hañiniñ, Got kuñgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiñiñ ambasuvirimandi hamandu kuñgi, Got mañguyivirimandi. ³² Kru mumınğa Krundu Niñiñ kuyu ñamba ambirimandi. Hara ñamba vana kandihaniñiñ Got kuñgi kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñiñiñ kuyu ñamba ambirimandi hamandu ñamba vana hañandihin, tihu nanğa mutihu ndahara Got kuñgi mañguyivirimandi, vami.

Ahu ñamba hañandihin kandi ñamba tamandi

(Luk 6.43-45)

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi hañandihin nuñandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu ñamba ha kandi nuñandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara ñaña kandihambu nganğaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba niñiñ maña. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuñandi mavıñgukuyi muhimimuhim indarimit kindi hañiniñ ambavarandi. ³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambı nuñandi mavi hımbavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru ñamba hamandu indarimit ñamba sambı nuñandi mavi hımbavu kindi. Harim ñamba vana taya andindi. ³⁶ Hara yi nariñ ambin, Got krunavundiñ ngatiñgurimandi hivi hañi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu hañiniñirim indarimarama ngatiñgurimandi. ³⁷ Harim nandi kuyuvu taya nganğaramata Got ambirimandi, Kru na ñamba miñga, na avi miñga vamba ambirimandi, vami.

Kru muvira Jisasiñ muhim nzihi sihirasiharim kitihumu

(Mak 8.11-12 nanğa, Luk 11.29-32)

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ nanğa Farisi muvira Jisasiñ nimavamu, Ahusiki, muhim nzihi sihirinana ngim vata piri kirin, vamu. ³⁹ Kamavahu

12:22 Mt 9.32-33 **12:24** Mt 9.34 nanğa, 10.25 nanğa, Mk 3.22 nanğa, Lu 11.15 * **12:24** Belsebul ñimbi ni Satanindu mu ñimbi. **12:25** Mt 9.4 nanğa, Jo 2.25 nanğa, Sk 2.23 **12:28** Dan 2.44 nanğa, 7.14 nanğa, Lu 1.33 nanğa, 17.20-21 nanğa, Si 10.38 nanğa, 1 Jo 3.8 **12:29** Ais 49.24 nanğa, Lu 11.21-23 nanğa, 1 Jo 4.4 **12:30** Mk 9.40 nanğa, Lu 9.50 nanğa, 11.23 **12:31** Mk 3.28-29 nanğa, Lu 12.10 nanğa, Si 7.51 nanğa, 1 Ti 1.13 nanğa, Hi 6.4-6 nanğa, 10.26 nanğa, 1 Jo 5.16 **12:32** Mt 11.19 nanğa, Lu 12.10 nanğa, Jo 7.12 nanğa, 7.52 nanğa, 1 Ti 1.13 **12:33** Mt 7.16-20 nanğa, Lu 6.44 **12:34** Mt 3.7 nanğa, 15.18 nanğa, 23.22 nanğa, Lu 3.7 nanğa, 6.45 **12:38** Mt 16.1 nanğa, Mk 8.11 nanğa, Lu 11.16 nanğa, Jo 6.30 nanğa, 1 Ko 1.22 **12:39** Mt 16.4 nanğa, Mk 8.12 nanğa, Lu 11.29-32

kirahimuhu sahata kimumbiramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbonzi ningiñi mĩngaramamu. Kamatihu siki punzi nanja hanjini timirata wit hanjini tarĩngumu. ⁸ Hara wit kiris muvira piri aviyi mĩngaramata timirata kandi tamamu. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamu. ⁹ Kru kinzihi nanja hama, kuyu niñandihin miñjatamamangarata indarim, vami.

Jisas tih kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanja, Luk 8.9-10)

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuñ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundiñ tih kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariñ Got anditi muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ngimandira. Hara krunavundi mangimandiyu. ¹² Kru mumĩngandu kandiamata him muhimimuhim kiyimandi hañi nuñ Got sihinda muvira ngurimandi. Kamati nuñandi muhimimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumĩngandu muhimimuhim mangiyimandi ha, muhimimuhim miñahandata kiyimandiyipu ha Got piñguvarata mitirimandi. ¹³ Kanimata sapayirim nuriñ tih kuyu ngundin. Nuriñandi tamĩngangiris ha tihirañandi, hara muhim mangimandiyu. Miñatamandu hara, kuyu mu mañindarimandiyu, kamatu nuriñandi mirimba vu mandaruvihirimandi. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata niñiniñirim ndih Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambi ñimbiri indarimandira. Hara kuyu sapavu mangimandira. Muhiminda ngimindañ vata sambi ñimbiri tihiraramimandira, hara mangiyimandira. Krunavundi kandaniniñindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihi nuriñandi kinzihi hanjiniñ kuyu avi indaritarim yakwirivarandu. Nuriñandi tamĩngangirisi ha miñayihindu. Kamataharim nuriñandi tamĩnga ha muhim mangimandi. Kamati nuriñandi kinzihi ha muhim kuyu mañindariti, nuriñandi mavi humbavu kuyu sapa ha mangimandi. Kandiamata vana mañandita, maviñgimiruta yi kinzihi patu nuriñ miñavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanja muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzihintimara. ¹⁷ Yi nariñ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara nanja kru tititaya kiyihiyi hanjiniñ sambi muhimimuhim tihu ngara niñiniñ ngimindañ vata piritamamangaramu, hara mangamu. Nanja kuyu indarindara niñiniñ indarimindañ vata piritamamangaramu, hara mañindarimu, vami.

Wit kirisindu tih kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nanja, Luk 8.11-15)

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru mumĩnga kivayi wit kiris kavaramu tih kuyu hañindu kuyu sapa ambitiñ indarimara. ¹⁹ Wit kiris kwimbiyi mĩngaramamu maña handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nuñandi sapavu mangandi. Kamatihi Satan nu kindiyi pata sariwayiñandi kuyu Got nuñandi maviñgukuyi kurindi hanjiniñ piñguvarandi. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba nanja virañi mĩngaramata sariwayiñandi timiravarami maña handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayiñandi indarita kinzihintitindi. Hara nuñandi indarimangaramangara vana ha wit kiris kundur maniman maña, harim nuñandi indarimangaramangara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzihintitindi. Hara kru nuñandi indarimangaramangara vana hañandihinirim pimi nguhu, nuñandi indarimangaramangara vana ha miñgata yivundi. ²² Ara wit kiris muvira siki punzimbonzi ningiñi mĩngaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niñindu himirim timutimutindi, nanja timbahiris sambi miñatihiruramaramarim indarindi. Kamatihi kandi vana hanjiniñ Gotindu kuyu hanjiniñ yivutarĩnguhi kandimandamandi. ²³ Hara wit kiris piri aviyi mĩngaramamu maña handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ngamangarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandi, vami.

Tipa ñamba kivayi timiravaramindu tih kuyu

²⁴ Jisas nuriñ tih kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru mumĩnga nuñandi kivayi wit kiris avi hanjiniñ kavarami maña. ²⁵ Hara krunavundi karĩhahuhu kru hamandu miku miñga pata tipa ñambandu kiris wit avi ñiñgi hañi kavarata umi. ²⁶ Kamatihi kiyihandata wit hanjiniñ aruta kandi tamirim andihini ngahura tipa ñamba hanjiniñ ndahara kandi tamirim kiyimi. ²⁷ Kamatihi simbirasara

hañiniñ uta kiva niñuva hamañ nimavamba ambamu, Aru miñga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niñi kavaramana vamba indarindariñ. Hara mumindihi tipa ñamba nda nañga timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nuriñ ambami, Miku hiru muminga kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, Nginañgata uta tipa ñamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nuriñ ambami, Kitiñgitiñgawisa. Tipa ñamba hañiniñ kumbiravarambara wit avi hañiniñ nanga kumbiravaritiramandihi. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihirihiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira miñimandiyu hañiniñirim ambiriman, Tipa ñamba hañiniñ wisa tahirandahira kiti kahañgaha ahuyi krahirarim tamamara. Kamata wit avi hañiniñ yivutihiruramata huyimandavi yandiñi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tihî kuyu
(Mak 4.30-32 nañga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nuriñ tihî kuyu muñandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maña. Kru muminga mastet kiris ha miñata nuñandi kivayi sisivami. ³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muvirañ tarativirata ahu maña arutindi. Kamatihi kava pata nuñandi maka hañi ñingî tihundu, vami.

Yisindu tihî kuyu
(Luk 13.20-21)

³³ Jisas nuriñ sihinda tihî kuyu muñandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maña. Navundi muñambi wit sambî miñata yis nañga tarayiwara tamahi kihata siñgi ha nañga kihirihiritindi, vami.

Jisas tihî kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.33-34)

³⁴ Jisas sihanañga kuyu krunavundiñ ambavarami niñiniñ, tihî kuyuyi taya ambavarami. Miñamamañi ndamata mañambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara mumingandu mikatimbayi Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñi yivurahami hirivi hañinda kita patavata tihundu takuk niñi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tihî kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andihî kandisikwisikwi yivurahami.

Tipa ñambandu tihî kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundiñ mitata tavi humbañi indihuhi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi pata nimavamba kitihumu, Tipa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ngahariñ vaha, vamu. ³⁷ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Niñi. ³⁸ Ara kiva ha piri niñandihin. Ara wit kiris avi hañiniñ krunavundi Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañiniñ. Ara tipa ñamba hañiniñ, kañiniñ krunavundi Satanindu. ³⁹ Kru miku miñga tipa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahira tiwimi hañandihin piri niñandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahira hañiniñ Gotindu kutikara. ⁴⁰ Kru tipa ñamba kumbirata kiramumu maña ha, piri niñindu imbihiviyi andirimandiyu. ⁴¹ Krundu Niñi hama nuñandi kutikara hañiniñ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihî krunavundindu indarimañgaramañgara vana ñambatandi hañiniñ nañga, kru sihanañga ñamba vana andindu hañiniñ, pingubarimandiyu. ⁴² Kamata kavarihu ahumira aruyi urimandiyu. Ahutunji kandihañi irihariha miika satipirimandiyu. ⁴³ Kanditiwimi hañi krunavundi tititaya kiyihiyi hañiniñ, nuriñandi Niñuvandu tiwiyi kiyihiyi hañi ina timirata siñandindi maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi nañga hama, kuyu niñandihin miñatamamañgarata indarim, vami.

Timbahiris tupi piriñhumbañi sipiruta kindindu tihî kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itihî piri kayivata sipirumu maña ñandi. Kamatihi kru muminga ngata sihinda sipirumi. Kamata kinziñzita uta nuñandi muhimimuhim ambahi mut miñahu timbahiris ha miñata uta kiva kandiha mut miñami, vami.

Wiriri avinziñki ñandindu tihî kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tihî kuyu muḡandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisindu ariku miḡga wiriri avirim puhirata kindimañandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muḡandi ḡgahi avinzikwisikwi tihî, uta ambahi muhimimuhim muḡandiha mut miḡaha timbahiris ha miḡata uta wiriri avinzikwi kandiha mut miḡami, vami.

Kamahayindu tihî kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tihî kuyu muḡandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kama-hayi indu muiyî kavarahu miḡguhi muhimimuhim asa miḡandu maña. ⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi piḡgirita pata tiḡgivu tamamû. Kamata minizita itihata asa avivi haḡiniḡ maki isi muiyî tamata, asa ñamba haḡiniḡ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niñindu imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ḡniḡ kru tititaya kiyihiyi ḡḡi hañi kiyimandiyu haḡiniḡ miḡimandiyu. ⁵⁰ Kamata kavariḡu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutuḡi aruyi kavariḡu irihariha mika satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara haḡiniḡ kitihuta nimavami, Kuyu sihananḡa kaniḡiniḡindu kuyu sapa ḡgandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, ḡgandariḡ, vamu. ⁵² Kamavahu nuriḡ ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanḡa haḡiniḡ tikatika kuyu ḡgandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ḡgandu. Nuri tavi aru muḡandihiniḡdu niḡuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim muḡandi avivi kuhandu nanḡa kihî yavurita kindi haḡiniḡ, sihananḡa miḡaramahi tapirañi pindihami, vami.

Nasaret hati Jisasih kutivu tamamû

(Mak 6.1-6 nanḡa, Luk 4.16-30)

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tihî kuyu kaniḡiniḡ ambavarata mituta piḡu kandiha mitata muḡandi piḡuyi umi. Uta Got nanḡa kuyundavaravara tavi nuriḡandiyi indihuta, krunavundiḡ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananḡa muḡandi kuyu ha indariḡu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kanima indarimit avi nanḡa muhim nzihi sihirandi vana niḡandihin paḡundu miḡami. ⁵⁵ Ara ḡgandariḡ, kru niḡa niḡuva tavi tihutiḡu miḡga. Niḡum Maria, niḡuranava, Jems, Josep, Saimon nanḡa Judas. ⁵⁶ Nanḡa niḡurimaḡgati sihananḡa kihiri kirih. Kru kanima tikatika nanḡa indarimit avi niḡandihin paḡundu miḡata kandi vana niḡiniḡ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata muḡirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nuriḡ nimavami, Kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara miḡga muḡihu muḡihu nu ñimbi nanḡa miḡga kindi. Hara muḡandi piḡu timbanzikwiḡi nanḡa muḡandi taviyi nu ñimbi maniman miḡga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niḡambirim maḡindarimaḡgarahu, piḡu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiḡandi nzikwi manzihirami.

14

Herot Jisasirim Jon kukuyi miḡanḡiruhiru hama vaha vami

(Mak 6.14-29 nanḡa, Luk 3.19-20 nanḡa, 9.7-9)

¹ Kandihirivi hañi Herot pirivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihî andimi vana ha indarimi. ² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita muḡandi simbirasara haḡiniḡ nimavami, Kru kandihami Jon kukuyi miḡanḡiruhiru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita anḡa yahamirami. Harim muhimimuhim nzihi sihirasihirandu tikatika muḡandi kiyi, vami. ³⁻⁴ Kuha Herodiasih Herot urami, nu niḡura Filip niḡmburi. Kamatihi Jon Herotiḡ nimavami, Navundi kaḡambiḡ urahana avimandi, vami. Kamavahi Joniḡ Herot miḡahandata siki takiri maña tikatika himiñi kahañata ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. ⁵ Kamata Herot Joniḡ yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara miḡga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piḡitumi. ⁶ Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot nanḡa niḡum nuḡ kavumi hivi haḡandihiniḡim indaramata ñamu. Kamatihi kandiḡivi hañi Herodiasindu navundi ḡniḡ haḡambi pata nuri kiyimu itihafi tuturamami. Kamatihi Herot tuturamami haḡandihiniḡim mavindamaḡgarami. ⁷ Kamata Herot tikatika kuyu kahañata nimavami, Kandisikwisikwi, yan muhimirim nda kitiwiḡa ḡguriman, vami. ⁸ Kamavahi Herodias, navundi ḡniḡ haḡambi niḡum,

13:46 Snd 2.4 nanḡa, 3.14-15 nanḡa, 8.10 nanḡa, 8.19 **13:47** Mt 22.9-10 **13:49** Mt 13.42 nanḡa, 25.32 nanḡa, Lu 13.28 **13:53-54** Mt 2.23 nanḡa, 7.28 nanḡa, Mk 6.1 nanḡa, Lu 4.16 nanḡa, 4.22 nanḡa, Jo 7.15 **13:55** Jo 6.42 **13:57** Mt 11.6 nanḡa, Mk 6.3-4 nanḡa, Lu 4.24 nanḡa, Jo 4.44 **13:58** Mk 6.5-6 * **14:1** Herot kanima, mu ñimbi muḡandi Antipas, pirivisa Galili karatamandi. Herot kandihami niḡuvandu ñimbi Herot. Niḡuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasih kavumi. Matyu 2yi ḡgimandira. **14:3-4** Wkp 18.16 nanḡa, 20.21 nanḡa, Mt 11.2 nanḡa, 21.26 nanḡa, Lu 3.19-20 nanḡa, 20.6

nujandi navundiŋ ambami. Kamatihi nujandi navundi haŋambi Herotiŋ ambami, Jon kukuyi miŋaŋguruhuru hamandu mikumungŋi ha maki muyi tamata kavuta pata yaŋ ŋgu, vami. ⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandiha indarihi nujandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahaŋami haŋandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ŋamu haŋiniŋindu taminggaŋgimbaŋi sihumi ŋgavitinima vata, saŋganzaŋaŋ ambahi navundi ŋiŋi haŋambi ambami maŋa andimu. ¹⁰ Kru mumingaŋ simbihi kru ŋamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta saŋganzara muhaman ambahi Joniŋ piŋgwi pitimi. ¹¹ Kamata maki muyi miku ha tamata miŋata uta navundi ŋiŋi haŋambiŋ ŋgumi. Kamatihi niŋum kiyimiyi miŋata umi. ¹² Kamatihi Joniŋdu simbirasara haŋiniŋ pata Joniŋdu pati ha kavuta uta, sava humbaŋi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

Jisas 5,000 kruŋ ŋaŋa ŋgumi

(Mak 6.31-44 naŋga, Luk 9.10-17 naŋga, Jon 6.1-13)

¹³ Jisas Joniŋ yivutatamata kuyu indarimi, harim kandi pihu ha mitata nujandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kupik miŋata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambu Jisas uyi vava kuyu indarita, pihu aru haŋiniŋ mitata, nuŋ puhirata piriŋi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ŋgahi krunavundi sambu kiyimu. Kamatihi ŋgahi mavindihi, nuriŋandi krunavundi kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ¹⁵ Kamata kivititihi simbirasara haŋiniŋ pata Jisasin nimavamu, Niŋu kru maniman upivu, naŋga ina miŋguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiŋ simbina pihu makamaka uhuhu nuriŋambirim ŋaŋa mut miŋamu, vamu. ¹⁶ Kamavahu Jisas nujandi simbirasaraŋ ambami, Mumirim urimandiŋu. Nariŋambinda ŋaŋa ŋgutira ŋamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuŋ ambamu, Ariŋandi ŋaŋa niŋi sambu maŋgiŋi. Mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita taya kiyi, vamu. ¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatimba naŋga asa kandiha yi kini niŋi miŋata payimara, vami. ¹⁹ Kamatihi Jisas krunavundiŋ ambahi tiŋa haŋi minzimu. Kamatihi mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita haŋiniŋ miŋata, kimba nimbu kuta yahuta Gotiŋ kuyu avivi ŋgumi. Kamata miŋasiharamata nujandi simbirasaraŋ ŋguhi krunavundiŋ tiŋgirumu. ²⁰ Kamatihi sihananŋa ŋahu kipitimi. Kamata mitamu haŋiniŋ kiyiŋi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamu, tanda arikinziŋi tiŋgiruramatayi kundamu. ²¹ Kru ŋamu haŋiniŋ 5,000 vat krundaya. Hara navundi naŋga ŋiŋisimiŋ mayihitiŋgirumu.

Jisas indu himbaŋi kindavarami

(Mak 6.45-52 naŋga, Jon 6.16-21)

²² Jisas nujambi kita krunavundiŋ simbitin urimandiŋu vata andimi. Harim nujandi simbirasara haŋiniŋ kupik haŋi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami. ²³ Kamata krunavundiŋ simbihi uhuhu nu nujambi apuvu Aru nima naŋga kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miŋgumi hiriviyi nu nujambi apu hambu kiyimi. ²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ŋapiru hambu pata kuku ha naŋga kupik ha tarayikiraŋi minza haŋu ndaya kiyimi. ²⁵ Kamata kwisi pihirita siŋandihi Jisas kuku himba haŋi taŋguramata uta nujandi simbirasara haŋiniŋ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuŋ ŋgahu indu himba haŋi payiŋi piŋituta nanangarata ambamu, Ni sundi ŋamba nujandi, vamu. Kamavata piŋituta pati avangaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiŋandi Jisas nuriŋ nimavami, Tikatikatika kiyimara. Nimbu yitih piŋimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuŋ kimbi nimavami, Aru miŋga, na tiŋgata, ambina yindahara kuku himbaniŋi na kina haŋi taŋguramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara paŋi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba haŋi taŋgutangaŋguramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ŋgahi wini ha tikatika sikwitih piŋitumi. Kamata kuku haŋi tihita miŋguhandomi. Harim yahata kuyu kimbaŋi nimavami, Aru miŋga, yaŋ ŋgurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiŋandi Jisas kumandamata Pitaŋ miŋahandata nimavami, Yaŋirim indarimaŋgaramanŋara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik haŋi yahuhu wini ha tihimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba haŋi kiyimu haŋiniŋ Jisasindu ŋimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Niŋi, vamu.

14:10 Mt 17.12 naŋga, Mk 6.27 naŋga, Lu 9.9 **14:14** Mt 9.36 naŋga, Mk 6.34 * **14:17** Mavatimba Juda hati musa miŋandu haŋiniŋ aru sikwi ma. Mavatimba ariŋandi skon vandu haŋgim maŋa. Mavatimba kumanziŋi tiŋgiruramata haŋiniŋ arikimbat taya ŋahu. **14:19** Mt 15.35-39 naŋga, Mk 8.6-10 **14:20** 2 Kin 4.44 naŋga, Mk 6.42-43 naŋga, Lu 9.17 naŋga, Jo 6.11-13 **14:23** Lu 6.12 naŋga, 9.28 **14:26** Lu 24.37 **14:29** Jo 21.7
14:31 Mt 8.26 **14:33** Sng 2.7 naŋga, Mk 4.39 naŋga, Lu 4.41 naŋga, Jo 6.69 naŋga, Ro 1.4

*Kandi nanjga hañjiniñ Genesaret miñjavindamami
(Mak 6.53-56)*

³⁴ Jisas nanjga nuñandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihu Genesaret ariñi yivurahamu. ³⁵ Kamatiñu kru kandihañu hati Jisasin ñgata, nuñ ñgandu, harim sihananjga pihu kandihañu ariñi kindu hañjiniñrim kuyu tamahu umi. Kamatiñu krunavundi sihananjga kandi nanjga hañjiniñ timbuta nu kiyimiñi payimu. ³⁶ Kamata Jisasirim, mitina krunavundi kandi nanjga niñjiniñ nandi mikwiri ñapiru hañi miñjasarata avindimu vata añangaramu. Kamata krunavundi sihananjga kandihamatimu hañjiniñ, avindimu.

15

*Gotindu tikatika kuyu aññgitakiñandu kuyu tarativirahi
(Mak 7.1-13)*

¹ Kandihirivi hañu Farisi nanjga tikatika kuyundu mirimba nanjga hañjiniñ Jerusalem mitata Jisas kiyimiñi umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niñjiniñ ariñandi aññgitakiñandu tikatika kuyu ariñ ngumu niñjiniñ miñjata kavarrandu. Nirim, kuma ñimburiñara mañandu, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbiniñ nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya miñjahandata, Gotindu tikatika kuyu miñjata kavarrandara. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiñi taya kita nuriñandi kuyu taya miñjahanda. Nanjga, kru niñum niñuvañ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru mumingga niñum niñuvañ ñguramaramandu timbahiris hañandihin ndaya kiti, yahata niñum niñuvañ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotin ñgurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niñum niñuvandu tiwiñi mangiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niñum niñuvañ timbahiris manguta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotindu kuyu hañandihin tanguhara miñgundi. Kamata nariñandi naññgitakiñandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyushirimbihapiha ñjiniñ. Gotindu kuyu miñjata ambavaravara Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi ñimbi nuriñandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriñandi maviñguku nanjga indarimit hañjiniñ yambirim kutañi ñzikwi kindi. ⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotindu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi sañ nanjga tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Gotindu tamiñgañi ññjindindirim ambami
(Mak 7.14-23)*

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitin indarimañgarata mirimbañi tamamara. ¹¹ Muhimimuhim miha humbañi indihundi hañjiniñ andihini Gotindu tamiñgañi kru ññji mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihini, Gotindu tamiñgañi kru ññjindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hañjiniñ pata nuñ nimavamu, Farisi ndañjiniñ kuyu kandiniñ indarihu nuriñandi mavi ndambu avimandiha ñganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nanjga miñga. Harim muhimimuhim nu mangurimi hañjiniñ kundur hañjiniñ nanjga kumbiravarimandi. ¹⁴ Kañjiniñrim kandi vata mañambamara. Nuri tamiñga ñumi ñjiniñ maña. Tamiñga ñumi miñga yahata tamiñga ñumi muhaman kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miñguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasin kitihuta nimavami, Krunavundiñ muhimimuhim andihini Gotindu tamiñgañi ññjindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa ariñ ambavarina indarihariñ vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwiniñwiniñara wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ñgandara. Muhimimuhim miha humbañi indihundi ha mavi humbañi miñgundi. Kamatiñi mavi niñandihin sihusihu taviñi pingvarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu miha niñandihin ambavarandi hañandihin maviñguku nimbundu yivurahandi. Kandi vana

14:36 Mt 9.20-21 nanjga, Mk 5.27-28 nanjga, Lu 8.44 **15:2** Mk 7.5 nanjga, Lu 11.38 * **15:2** Simbirasara hañjiniñindu kuma hañjiniñ ññjindimbanzikwi mandihira ñamu. Niñi nanjga himinda Gotindu tamiñgañi miñjata, nuriñambi niñi nangandituma vata Juda hati piñitundu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma ñimburiñara Gotindu tamiñgañi sihinda ñañiranditara ñañandu ñandi kindi. **15:4** Kis 20.12 nanjga, 21.17 nanjga, Wkp 20.9 nanjga, Lo 5.16 **15:8** Ese 33.31 **15:8** Ais 29.13 **15:9** Kl 2.18-22 nanjga, Ta 1.14 **15:11** Mt 12.34 nanjga, Si 10.15 nanjga, Ro 14.14 nanjga, 14.17 nanjga, 1 Ti 4.4 nanjga, Ta 1.15 **15:13** Jo 15.2 nanjga, 1 Ko 3.7 **15:14** Ais 9.16 nanjga, Mal 2.8 nanjga, Mt 23.16 nanjga, Lu 6.39 nanjga, Ro 2.19 **15:18** Mt 12.34 nanjga, Je 3.6

hañandihin andihi Gotindu taminggañi kru ñinjindindi. ¹⁹ Yi krundu mavinggukuyindu muhimimuhim ñamba vana nimata nininij yivurahandirim ambin. Indarimit ñamba. Kruñ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman nanja kru navundi maniman minjavingirivinjiri vana. Navundi kru nanja hañinij, nanja kru navundi nanja hañinij pisinggarahara vana. Kipa minjamina vana. Ngatinggirutingiru tiwimiñi kuyusihiringuyu ambavaravara vana, nanja munjinij ñamba tangutanga vana. ²⁰ Kandi vana nininij andihi, Gotindu taminggañi kru ñinjindindi. Hara kru kuma ñimburiñi ñandi hañandihin andihi Gotindu taminggañi kru ñinji mandindi, vami.

Kenanindu navundi Jisasirim indarimanjarami
(Mak 7.24-30)

²¹ Jisas pihu Genesaret mitata, pihu aru Tair nanja Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi ñambi pata kuyu kimbañi Jisasij nimavami, Aru minja, na Devit Niñuñinggi yan sihinga. Yandi navundi ñinji ninjambin sundi ñamba aringuta pisinggarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuñ kuyu kimbi mu ndahara manjambami. Kamatihira navundi hañambi tuvirata sihindi payihi Jisasindu simbirasara hañinij pata Jisasij nimavamu, Navundi ninjambi sihindi nimbu avangarata sirindamata payitihim simbina anja umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yan simbihi Israel hatin ndaya, sipsip singgundindu maña hañinij nguramirim payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi hañambi pata Jisas kiyimi hañi tandamikwimikwita, nanjwandarata pirinimbu tihirata nimavami, Aru minja, yan ngurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Niñindu ñaña ni minjata upiririm kaviritirin utima, vami.* ²⁷ Kamavahira navundi hañambi nimavami, Aru minja, kandi ambana. Hara ñinji hañinij ñahu, ñaña miñi niñuvandu pina tiwivu minjaramandi hañinij upiri ñandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarita navundi hañambirim nimavami, Navundi na, nandi indarimanjaramanagara vana ha aru sikwi. Harim indarimitana him ha yivuraham, vami. Kamavahi navundi hañambindu ñinji hañambi kandiñirivi hañi sikwitaya avindimi.

Jisas kandi nanja hañinij sambini minjavindamami

²⁹ Jisas pihu kandiha mitata indu Galili kuku tiyivindiñi ndaya umi. Kamata apuvu yahuta minzimi. ³⁰ Kamatihi krunavundi sambini nu kiyimiyi payimu. Kamata tanda ñamba, tamingga ñumi, punzi kimikimi, manjuyundavaravara hañinij, nanja muhimimuhim kandi nanja hañinij sambini timbuta pata nuñandi tandanzapa hañi tamamamu. Kamatihi nurin minjavindamahi, avindimu. ³¹ Kamatihi krunavundi ngahu manjuyundavarandu hañinij kuyundavarahu, punzi kimikimi hañinij avindihi, tanda ñamba hañinij kindavarahu, tamingga ñumi hañinij tihirañamu. Kamatihi indarimitata Israelindu Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas 4,000 kruñ ñaña ngumi
(Mak 8.1-10)

³² Jisas nuñandi simbirasarañ uraramahi payihu nimavami, Krunavundi ninjininirim yan mavindi. Ara nanja ariki hivi sikwi kiyihu kwiri hivi niñi ñaña nurinandi manjuyi. Harim aviharim kitu simbitin utu avi mandirimandi. Taminganzihisihitinda kwimbinyi minjata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuñandi simbirasara hañinij Jisasij nimavamu, Nimbirañi kru manjuyi. Harim ara mavatimba sambini panjundu minjata krunzivi kaniñinij ngutirin ñirimandiyu, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nurin kitiñuta nimavami, Nariñandi mavatimba pamata kiyi, vami. Kamavahi ambamu, Ariñandi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tinjgiruramata kiyi, nanja asa sambini sikwi manjuyi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundin ambahi piriñi kambaminzimu. ³⁶ Kamatihi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tinjgiruramata hañinij nanja asa hañinij minjami. Kamata Gotin kuyu avivi nguta minjasihiraramata nuñandi simbirasarañ ngumi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañinij krunavundin ngumu. ³⁷ Kamatihi sihananja ñahu kipitimi. Kamata ñata mitamu hañinij yivutihiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinzipi tinjgiruramatayi kundamu. ³⁸ Kru minzita ñamu hañinij kruñ ndaya

15:19 Stt 8.21 nanja, Snd 6.14 nanja, Jer 17.9 nanja, Mt 12.34 nanja, Mk 7.21 **15:24** Mt 10.5-6 nanja, Si

3.25-26 nanja, Ro 15.8 * **15:26** Jisas navundi hañambin tangutini mingum vata manjandimi. Maninja. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyi wisa umi, kamati sihindivura muninij indarimu vata piri tamami. Kamataharim Jisas tih kuyu kaniñandihin gumi. Niñisirambi hañinij Israel hati maña, upiri hañinij krunzapa muninij maña. Hara Jisas navundi hañambindu indarimanjaramanagara vana ha ngata nuñ nguramami. **15:28** Mt 8.10 nanja, 8.13

15:31 Mk 7.37 **15:32** Mt 14.14

yihitinggiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi nannga ñinji sirambin mayihitinggirumu.
³⁹ Kamata Jisas krunavundin simbihi uhu, kupik minjata Magadanindu vu umi.

16

Jisasiñ muhim nzihisi sibirina ngim vamu

(Mak 8.11-13 nannga, Luk 12.54-56)

¹ Farisi nannga Sadyusi Jisasirim anditi ngim vata pata nuñ ambamu, Na Gotindu simbira minjandanatingata muhim nzihisi sibirina nandi kuma munzi ngim, vamu. ² Kamavahura nurin kimbini mavami, Kiviti ambandara, Ihumbisa nambu ñangwindi. Harim avingivi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisihu ambandara, Kukumuwava ndanguta ihumbisa nambu kitiriti. Harim musu kuku nannga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nambu muhimimuhim nzihisi yivurahandi hanjinin ngamanjarandara. Hara muhimimuhim nzihisi tihungirivi yivurahandi ninjinin mangamanjarandara. ⁴ Krunavundi tihundu ninjinin ñamba ninin nzikwi, harim Gotin ndaya mavini mandamandu. Kamatindi imutam muhim nzihisi ngimindan vata tuvirandu, hara muhim nzihisi muyipu ndahara mangimandiyu. Muhim nzihisi mingiyamngiya, Gotindu kru kuyu minjata ambavaravara Jonandu handaya ngimandiyu, vami. Kamavata Jisas nurin mitata umi.

Farisi nannga Sadyusindu yisindu tihisi kuyu

(Mak 8.14-21)

⁵ Jisas nannga nuñandi simbirasara hanjinin uta indu timukari yivurahamu. Hara nuñandi simbirasara hanjinin kwinkwini mavatimba minjata manjumu. ⁶ Kamatihu Jisas nurin ambami, Nari Farisi nannga Sadyusindu yisirim taminnga nannga kindamara, vami. ⁷ Kamavahi nuñandi simbirasara hanjinin nurinambi masamasa kuyudavarata ambamu, Mavatimba mambaha maminjata payiharin yisirim ambi, vamu. ⁸ Kamavahu indarita Jisas nurin ambami, Kru indarimangaramangara vana suksimbiri nannga nari. Mumindihi nari arinandi mavatimba mangiyi, vamba ambara. ⁹ Nari indarimitata mambaha ngara. Mavatimba kumanzipi timu tingiruramata 5,000 kru ñahu, pamata tiwatiwayi kundamara. ¹⁰ Nannga nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tingiruramata 4,000 kru ñamu. Kamatihu tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. ¹¹ Nari mumindihi indarimitata mangara. Narin yi mavatimbarim indarimitata kuyu mangwin. Yi ambin, nari Farisi nannga Sadyusindu yisirim taminnga nannga kindamara vata ambin, vami. ¹² Kuyu kandiha indarita ambamu, Yis mavatimba nannga kirandu hanjandihinirim manjambavari. Farisi nannga Sadyusindu kuyurim taminnga nannga kindamara vata ambi, vamu.

Pita Jisasiñ ambami na nuhaya vami

(Mak 8.27-30 nannga, Luk 9.18-21)

¹³ Jisas pihu aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kanditiwimi hañi nuñandi simbirasaran kitihuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu Ñinji, vamba ambandu, vami. ¹⁴ Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi minjanguhiru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jeremia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjininindu muvat minnga vaha, vamba ambandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas nurin kitihuta ambami, Hara narinambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. ¹⁶ Kamavahi Saimon Pita kimbini mavamba ambami, Na Got krunavundin annga minjandi vata yihiramami hama. Na Got sihangiyihiyi hamandu Ñinji, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbini ambami, Saimon, Jon ñanin, na kinzhinziti. Kandi kuyu ninjandihin nanj piri niñindu kru maminnga manjambaramami. Yandi Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nanj kuyu kandini ambarami. ¹⁸ Kamataharim nanj ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihanannga yanjirim indarimangarandu hanjinin timba himba kandihañi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yanjirim indarimangarandu hanjinin tanjuti mamingumandiyu.* ¹⁹ Yi nanj Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kindinari pihirivihiri siki hanjinin nguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niñi kahañirimananjan Got ndahara nuñandi pihuyi kahañirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niñi kuyivirimananjan Got ndahara

16:1 Mt 12.38 nannga, Lu 11.16 nannga, 1 Ko 1.22 **16:4** Mt 12.39 nannga, Lu 11.29 **16:6** Lu 12.1 **16:9** Mt 14.17-21 **16:10** Mt 15.34-38 **16:14** Mt 14.1-2 nannga, Mk 6.14-15 nannga, Lu 9.7-8 **16:16** Jo 6.68-69 nannga, Hi 1.2 nannga, 1.5 nannga, 1 Jo 4.15 **16:17** Mt 17.5 nannga, 1 Ko 2.10 nannga, Ga 1.15-16 nannga, Ef 2.8 **16:18** Jo 1.42 nannga, Ef 2.20 nannga, Sk 21.14 * **16:18** Grik kuyuyi, ñimbi Pita ninjandihin, timba, vava kuyu maña ñandi. **16:19** Mt 18.18 nannga, Jo 20.23

nuḡandi pihuyi kuyivirimandi, vami. ²⁰ Kamavata Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ karikarita ambami, Nari krunavundiḡ niḡavamba maḡambamara, Jisas krunavundiḡ aḡḡa miḡimandi vata Got yihiramami, vamba maḡambamara, vami.

Jisas ambami andindin maña andimara vami

(*Sapta 16.21–20.34*)

Jisas kimuta aḡḡa yahamiraman vami

(*Mak 8.31–9.1 naḡḡa, Luk 9.22-27*)

²¹ Kandihivi hañinda kita Jisas nuḡandi simbirasaraḡ ambami, Yi Jerusalem utini, yaḡ Israelindu aru miku haḡiniḡ, naḡḡa Gotiḡ kirañiḡguhundu aru miku haḡiniḡ, naḡḡa tikatika kuyundu mirimba naḡḡa haḡiniḡindu kumañi tamimandiyu. Kamatu kañinda sambi kavitiḡ, yaḡ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikiḡgivi kita kwiri hañi aḡḡa yahamiraman, vami. ²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasḡ timbuta tivḡ hambu uta nuḡ ambahimuta ambami, Aru miḡḡa, maninganzikwi. Naḡḡa kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. ²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitaḡ ambami, Satan yandi kutinimbu uhu. Na yandi kwimbi kivihirim andina. Na Gotindu indarimit miḡata maḡandina. Na krundu indarimit miḡata andinandihḡ, vami. ²⁴ Kamavata Jisas nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ambami, Kru mumingga yi naḡḡa payiman vatangata, nuḡambi tanguti miḡḡum. Kamata yi pimi kaviraman maña nu ndahara kavum. ²⁵ Kru mumingga kandihamata vana maḡandita nuḡandi kwirandi haḡandihirimindaya timutimutirimandi hama siḡḡundirimandi. Hara kru mumingga yambirim indariramata kwimirimandi hama siḡḡangiyimandi. ²⁶ Kru mumingga piri niñindu muhimimuhim miḡimandi. Hara nuḡambi siḡḡunditi muhimimuhim kandihaniḡ sihanangga nuḡ maḡguramirimandiyu. Naḡḡa nuḡandi kwirandi haḡandihin muhimimuhim kandihaniḡ mut mamimimandi. ²⁷ Krundu Niḡi miḡḡa nuḡandi kutikara haḡiniḡ naḡḡa niḡuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandihivi hañi krunavundi sihanangga muhimimuhim vana andindu haḡiniḡ ḡḡaharamarama nurin muhimimuhim ḡgurimandi. Avi vana andindu haḡiniḡ avi him ḡgurimandi. Namba vana andindu haḡiniḡ namba him ḡgurimandi. ²⁸ Yi nariḡ kandi ambin, kru tanguramata kuyu niñindu muvira maḡwimitutu, Krundu Niḡi miḡḡaḡ ḡḡitu aru miku miḡḡa maña payimandi, vami.

17

Jisasindu kwirandi muvita yivurahami

(*Mak 9.2-13 naḡḡa, Luk 9.28-36*)

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, naḡḡa niḡura Joniḡ Jisas timbuta apu kimbantikatikayi yahuta nurinambi kiyimu. ² Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuḡandi kipumika ha ina timirimañandimi. Kamatihi nuḡandi miḡwiri haḡiniḡ suñindita siña maña yivurahami. ³ Kamatihi Jisasindu simbirasara haḡiniḡ ḡḡahu Moses naḡḡa Elaiḡa yivurahata Jisas naḡḡa kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata ḡḡata Jisasḡ ambami, Aru miḡḡa, niñi kitiḡ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, naḡḡa mu Elaiḡarim, vami. ⁵ Pita kuyundavarahiḡ kanzisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi ḡandi nurin kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihaniḡ kuyu samur muḡandihin ambami, Niḡi niḡandihin yandi, niḡambirim mavindamamaḡḡarata, niḡambirim kinzihinzitini. Kamataharim nuḡandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwirivat kuyu kandiha indarihu nurin piḡitihi, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu miḡḡumi. ⁷ Kamatihi Jisas arihaniḡ pata nurin miḡahandatanda ambami, Piḡimanduta yahamiramara, vami. ⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru arikimbatin maḡḡamu. Jisasḡ ndaya ḡḡamu. ⁹ Kamata apu ha mitata miḡḡumiḡḡu Jisas nurin tikatika kuyu ḡḡata ambami, ḡḡara vana niḡandihin kru muminggaḡ maḡambavarahandamara, ututa Krundu Niḡi hama sava humbañi kita aḡḡa yahamiram, vami. ¹⁰ Kamavahi nuḡandi simbirasara haḡiniḡ Jisasḡ kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba naḡḡa haḡiniḡ ambandu,

16:20 Mt 17.9 naḡḡa, Mk 9.9 **16:24** Mt 10.38 naḡḡa, Lu 14.27 naḡḡa, Si 14.22 naḡḡa, 2 Ti 3.12 **16:25** Mt 10.39 naḡḡa, Lu 17.33 naḡḡa, Jo 12.25 **16:26** Sng 49.7-8 naḡḡa, Mt 4.8-9 **16:27** Sng 62.12 naḡḡa, Snd 24.12 naḡḡa, Sek 14.5 naḡḡa, Mt 25.31 naḡḡa, 26.64 naḡḡa, Mk 8.38 naḡḡa, Lu 9.26 naḡḡa, Ro 2.6 naḡḡa, 1 Pi 1.17 naḡḡa, Sk 22.12 **16:28** Mk 9.1 naḡḡa, Lu 9.27 **17:1** 2 Pi 1.17-18 **17:5** Stt 22.2 naḡḡa, Lo 18.15 naḡḡa, Sng 2.7 naḡḡa, Ais 42.1 naḡḡa, Mt 3.17 naḡḡa, 12.18 naḡḡa, Mk 1.11 naḡḡa, Lu 3.22 **17:9** Mt 8.4 naḡḡa, 9.30 naḡḡa, 12.16 naḡḡa, 16.20 **17:10** Mal 4.5

Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ambandu kuyu hañandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim miñasirivimandi. ¹² Hara yi nariñ ambin, Elaija payihira kru nuñ magñamangarandu. Kamataharim nuriñandi indarimitiyi Elaijan ñamba vana andindu. Harim siwimaña vanayi Krundu Ñiñi hamañ ñamba tanjurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ ambamu, Jon kukuyi miñangiruhiru hamarim ambi, vamu.

Jisas ñiñi muñandi sundi ñamba piñguvarami
(Mak 9.14-29 nanja, Luk 9.37-42)

¹⁴ Jisas nanja nuñandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambu kiyimu hañi yivurahamu. Kamatihu kru muminga pata Jisas kiyimi arihañi tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru minga, ñiñi yandi niñandihin kwiniñwiniñi nuñandi kwirandi ni ñambatindi. Kamata sambu ñimbiri ahutunjiyi mingundi, nanja kukuyi ndahara mingundi. Harim ñiñi yandi ni sihiñga. ¹⁶ Nandi simbirasara niñiniñ kiyuyi miñata payihin andihura avimandi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbi ambami, Krunavundi tihundu nari, nariñandi indarimangaramangara ha tikitikama. Nanja nariñandi indarimit nanja andindara vana hañiniñ avima. Pamata ñimbiri nari nanja kiñiñgiñi nariñandi pimi kaviriman. Ñiñi kandiha niñi miñata pañi, vami. ¹⁸ Kamatihu Jisas sundi ñamba hañandihin ambahimuhi sariwayiñandi sundi ñamba ha ñiñi hañandihin tihimitahi sikwi avindimi. ¹⁹ Kamata muñimbiri nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasni nuñambi kiyihili pata nimavamba kitihumu, Pamatihu ara sundi ñamba kandihañandihin piñguvarimindañ vata andihariñ maningandimi, vamu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nuriñ ambami, Nariñandi indarimangaramangara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambiñguvarahara. Nariñ yi kandi ambin, nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi ñamba ha piñguvarahara. Hara nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi ñamba mambiñguvarahara. Nari apu niñandihiniñim yahamirata ndambu uhu vitira, uhi. Nariñandi indarimangaramangara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

Jisas kimuta yahamiraman vamba sihinda muñimbiri ambami
(Mak 9.30-32 nanja, Luk 9.43-45)

²²⁻²³ Jisas nanja nuñandi simbirasara hañiniñ pirivisa Galili tihiruta nuriñ nimavamba ambami, Krundu Ñiñi mingañ krundu kumangimbañi tamata, nuñ yivutatamirimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi anga yahamirimandi, vami. Kamavahi nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarihu nuriñandi maviha pimitimangarami.

Kirañinguhu taviyirim timbahiris ngumi

²⁴ Kamata Jisas nanja nuñandi simbirasara hañiniñ uta pihu aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatihu Gotiñ kirañinguhu tavi hañindurim vata kru timbahiris miñandu hañiniñ payimu. Pata Pitañ nimavamba kitihumu, Nariñandi ahusiki ndama Gotiñ kirañinguhu tavi niñandihin miñasirivasirivarim timbahiris nguhi vaha, vamu. ²⁵ Kamavahu Pita ambami, Ara, nguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta mangyundavarahili Jisas nuñ nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miñandu. Kandihañiniñ timbahiris niñindu taya miñandu. Nuriñandi krunzapandu miñandu, mana muñiniñindu taya miñandu, vami. ²⁶ Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muñiniñindu taya miñandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriñandi krunzapandu timbahiris maminiñandu. ²⁷ Hara kamatiriñ ariñ ambituma. Kamataharim uta indu ndañi atingi kavara. Kamata asa kimañgima piñgirimana hañandihin nuñandi miñata ha miñativata timbahiris muñandihin ngina kiyimandi. Timbahiris kandiha miñata nananja ariñambirim tama, vami.

17:12 Mt 11.14 **17:13** Lu 1.17 **17:17** Lo 32.5 nanja, 32.20 nanja, Jo 14.9 **17:19** Mt 10.1 **17:20-21** Mt 21.21 nanja, Mk 11.23 nanja, Lu 17.6 nanja, 1 Ko 12.9 nanja, 13.2 * **17:20-21** Kru indarimit avi nanja muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Got nanja kuyundavaravara vana nanja itihañiña vana andimara. Kandihamata vana andita sundi ñamba kandihamata ha piñguvarahara. Mu kwimbi mangiyi, vamba ambami, vandu. **17:22-23** Mt 16.21 **17:24** Kis 30.13 nanja, 38.26

18

Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi nanja mingga

(Mak 9.33-37 nanja, Luk 9.46-48)

¹ Kandihirivi hañi Jisasindu simbirasara hañinij pata Jisasinj nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru nanja mingga kiyimandi, vamu. ² Kamavahu Jisas ñinji muñandi uraramahi payihi nuri kiyimu pirinj hañi tanğuramaramamata ³ ambami, Yi narij kandi ambin, nari mavi mangimiruta ñinjisirambi kindu maña mangiyimandirana, Gotindu tiwiyi mangiyimandira.* ⁴ Kru mumingga nuñambi tanğuti mingga ñinji nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi nanja mingga kiyimandi. ⁵ Ara kru mumingga yanjirim indariramata ñinji sukijipu nimatarim kinzihinzitirimandi hama, yanjirim kinzihinzitirimandi, vami.

Ñamba vanavana andi indarimangaramanğara vana ñambatindi

(Mak 9.42-48 nanja, Luk 17.1-2)

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru mumingga anditi ñinji mu yambirim indarimangarandi nñandi ñamba vanayi mingga yiviti, kandihamañ avinda timba mungji aru miñata nuñandi pingwi hañi simahata kavaritu añañinguku tungñi mingga kimum. ⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muvirañ pinggirivinjiramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañinij pimi kavirimandiyu. Hara kru pinggirivinjiriramanu hañinij pimi aru kavirimandiyu. ⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha pinggirivinjiriramiti ñamba vana anditañata piñta kavarina umi. Kamata avinda kuma timu nanja tanda tamu nanğandaya kita sihanğiyimana. Nandi kuma arikita nanja tanda arikita kitunda nan Got ahu mangimuhimu tuta sihanğindi hañi kavariti unamandihi. ⁹ Nandi tamingga timu pinggirivinjiriramiti ñamba vana anditañata, tamingga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata tamingga timu nanğandaya kitanda sihanğiyimana. Nandi tamingga arikita kitunda nan Got ahutuvarandi heliyi kavariti unamandihi. ¹⁰⁻¹¹ Nari indarimara. Ñinji sukisirambi niñindu munirim nda, ñimbi maniman san vitirama. Narij yinda ambin, Gotindu pihuyi, ñinji kaniñinijindu kutikara hañinij, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama nanja sihanğindu, vami.*

Sipsip yiwaramindu tih kuyu

(Luk 15.3-7)

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumingandu sipsip 100 kiti, mingga yataya yivariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maningga, 99 sipsip hañinij mititi apuvi kituhitu, uta sipsip mingga yataya yivarahi hañandihin puhirahi. ¹³ Yi narij kandi ambin, sipsip hañandihin anga miñata kinzihinzitihini. 99 sipsip manzingundihu hañinijirim kinzihinzitimangarahi. Hara sipsip mingga yataya siñgundimi hañandihin anga miñata, kinzihinzitimangarahi. ¹⁴ Kamata maña nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hama, ñinji suksirambi kaniñindu muñandihin yivaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi ñamba vana andihu miñasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi ñinğinindu muvat nan ñamba vana anditi, uta nuj iğa. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuñandi hañinijirim miñasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritingata nuj anga miñimana. ¹⁶ Ara nandi kuyu mañindaritingata, sihinda uta mingga vatinj vaha mana arikimbatinj vaha timbuta uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. ¹⁷ Kamatina nuriñandi kuyu mañindaritingata, uta krunavundi Jisasirim indarimangarandu nñinij amba. Kamatina krunavundi

18:1 Lu 22.24 **18:3** Mt 19.14 nanja, Mk 10.15 nanja, Lu 18.17 * **18:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanğata kumanzipi timu tinğiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas nanja kindandu hañinij muhimimuhim vana nuriñambi masamasa andimu vata ambavarami. **18:4** Mt 20.27 nanja, 23.11 **18:5** Mt 10.40-42 nanja, Lu 9.48 nanja, 10.16 nanja, Jo 13.20 **18:6** Mt 17.27 nanja, Lu 17.1-2 nanja, 1 Ko 8.12 **18:7** Lu 17.1 nanja, 1 Ti 4.1 **18:8** Mt 5.30 nanja, Mk 9.43 **18:9** Mt 5.29 nanja, Mk 9.47 **18:10-11** Stt 48.16 nanja, Sng 34.7 nanja, Lu 19.10 nanja, Jo 3.17 nanja, 12.47 nanja, Hi 1.14
* **18:10-11** Kru indarimit avi nanja muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Krundu Ñinji hama krunavundi ñamba vana andita siñgundimu hañinij anga miñirim payimi, vamba ambami, vandu. **18:15** Wkp 19.17 nanja, Lu 17.3 nanja, Ga 6.1 nanja, Je 5.19-20 nanja, 1 Pi 4.8 **18:16** Lo 19.15 nanja, Jo 8.17 nanja, 2 Ko 13.1 nanja, 1 Ti 5.19 **18:17** Ro 16.17 nanja, 1 Ko 5.9 nanja, 5.13 nanja, 6.1-6 nanja, 2 Te 3.6 nanja, 3.14

Jisasirim indarimanjarandu hanjiniṅ ndu kuyu ndahara manjandaritingata, nuṅ Gotiṅ mangaha miṅga, nanṅa kru gavaman ndamarim timbahiris miṅjamiṅa miṅgaṅ ṅgimaṅandi. ¹⁸ Yi nariṅ kandi ambin, muhimimuhim vana piri niṅi kahafirimandiraṅa, Got ndahara nuṅandi pihuyi kahafirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niṅi kuyivirimandiraṅa, Got ndahara nuṅandi pihuyi kuyivirimandi. ¹⁹ Nariṅ yi sihinda ambin, piri niṅi nari arikimbat muhimirim nda mavi minzayi tamata, yandi Yavandak nuṅandi pihuyi kiyi hama nanṅa kuyundavaritira nariṅirim ṅgurimandi. ²⁰ Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ṅmbiyi tiwirimandiyu ha, yi yambi nuriṅandi ṅṅigiṅi kiyiman, vami.

Kuṅgi ndu tihi kuyu

²¹ Kandihivi haṅi Pita Jisas kiyimiyi pata nimavamba kitihumi, Aru miṅga, krunavundi nandi ṅṅigiṅiṅdu muvat yaṅ ṅamba vana anditi kuṅgi kuyivahin, sihinda muṅmbiri anditi kuṅgi kuyivahin, kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinzipi ṅṅiguramata ṅmbiri sikwi kuṅgi kuyivata, ambihaiṅi vaha vahin. Mana pamata ṅmbiri sikwi nuṅandi ṅamba vana ha kuṅgi kuyivahin, vami.

²² Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Yi naṅ ambin, naṅ kru ṅamba vana kuma timu, tamu arikinzipi ṅṅiguramata ṅmbiri anditi nuṅandi kuṅgi kuyiva. Naṅ ṅamba vana andititi ndahara imutamut nuṅandi ṅamba vanandu kuṅgi kuyiva. ²³ Indarimara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku maṅa, simbirasara nuṅandi timbahiris miṅjama hanjandihin nu nanṅa kuyu miṅjasirivasirivarim piri kindi. ²⁴ Kamata timbahiris miṅjasirivasiriva simbira miṅjahi simbirasara muhamanṅ nu kiyimiyi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 milion miṅjami. ²⁵ Hara timbahiris miṅjami haṅindu kimbṅ ṅguhu ṅandi mangiyimi. Kamataharim aru miku hama ambami, Kru kanimanṅ, nimburiṅ, nanṅa ṅṅijisimṅ nanṅa nuṅandi muhimimuhim sihananṅa ṅgutira kru muṅṅiniṅ mut miṅjama. Kamatu simbirasara saṅṅiniṅ yivurahitu, timbahiris ha miṅjata yaṅ ṅgumara, vamba ambami. ²⁶ Kamavahi simbirasara saṅ hama aru miku hamandu tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita nimavami, Yaṅ siṅṅata tavirahanda. Timbahiris nandi miṅjamin hanjandihin sihananṅa kimbṅ ṅguriman huṅṅidhi, vamba ambami. ²⁷ Kamavahi simbirasara saṅ hamandu aru miku hamaṅ mavindihi nuṅ kuṅgi kuyivami. Kamata timbahiris miṅjami hanjandihinirim ndahara kindam, vamba ambami. ²⁸ Kamatihi simbirasara saṅ hama tapiraṅi indihuta simbira kihiri miṅandu miṅga nuṅandi 10 timbahiris taya miṅjami miṅgaṅ ṅgami. Kamata sikwitaya nuṅ piṅṅwi nikiniki miṅjavandata ambami, Yandi timbahiris miṅjamana ha tihunzanṅinṅaṅ ṅgu, vamba ambami. ²⁹ Kamatihi simbira kihiri miṅandu hama nuṅandi tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miṅjamin ha ṅguriman huṅṅidhi yaṅ siṅṅata tavirahanda, vamba ambami. ³⁰ Hara simbirasara saṅ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miṅandu hamaṅ kru ṅamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihaiṅi kiṅṅigiṅi timbahiris miṅjami ha miṅjasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihu kru simbira kihiri miṅandu hanjiniṅ ṅgahu nuriṅandi mavambu avi mandimi. Kamatihi uta nuriṅandi aru miku hamaṅ muhimimuhim vana simbirasara saṅ hama andimi hanjiniṅirim ambavaramu. ³² Kamatihi aru hama simbirasara saṅ hamaṅ uraramahi payihi ambami, Na simbirasara saṅ ṅamba miṅga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miṅjamana hanjandihinirim kindam vata, naṅ kuṅgi kuyivasin. ³³ Yi naṅ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miṅandara ndamaṅ sihisihimandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuṅandi aru miku hama simbirasara saṅ hamarim kitiri kita ambami, Kru kaṅinda ṅguhu hanjiniṅindu kumangimbaṅi tamiman. Kamatin kandihaiṅi kiṅṅigiṅi timbahiris miṅjami hanjiniṅ sihananṅa anṅa ṅgurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaṅa ṅandi, muṅṅiniṅindu ṅamba vana kuṅgi manṅuyivirimandira ha, Yavandak nuṅandi pihuyi kiyi hama nariṅandi kuṅgi ndahara manṅuyivirimandi, vami.

19

Navundi nanṅa kru miṅjasihiraramama vanarim Jisas ambavarami (Mak 10.1-12 nanṅa, Luk 16.18)

¹ Jisas kuyu kaniniṅiniṅ ambavarata mituta, piriṅvisa Galili mitata piriṅvisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambṅ nu nanṅa umu.

18:18 Mt 16.19 nanṅa, Jo 20.23 **18:19** Mt 28.20 nanṅa, Mk 11.24 nanṅa, Jo 14.23 nanṅa, 15.7 nanṅa, 1 Jo 3.22 nanṅa, 5.14 **18:21** Lu 17.3-4 **18:22** Stt 4.24 nanṅa, Mt 6.14 nanṅa, Mk 11.25 nanṅa, Kl 3.13 **18:25** 2 Kin 4.1 nanṅa, Neh 5.8 **18:34** Mt 5.25-26 **18:35** Mt 6.12-15 nanṅa, Mk 11.25-26 nanṅa, Ef 4.32 nanṅa, Kl 3.13 nanṅa, Je 2.13

Kamatihu kandihambu kandi nannga hañinij miñjavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ngim vata payimu. Harim Jisasij nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminga nimburiñ sañinannga piñguvarahi. Kru kandihama arinandi titatika kuyu miñahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu angwimikiyi kuyu kindi hañandihin ngatangiñgiruta mambaha ngandara. Kuyu kandihama nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundij musa miñjami. Kamata andihi kru nannga navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niñum niñuvan mitata nimburi nannga kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandimbat miñgiyataya yivurahandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kitingiti mangindu. Kwirandimbat miñgiyataya maña kindu. Harim Got kahañami him hañandihin kru mandaviam, vami.

⁷ Kamavahi Farisi hañinij Jisasij ambamu, Kamatahara mumindihi Moses arin titatika kuyu nguta ambami, Kru angwimikiyi yihimbivirata navundij nguta piñguvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nari tamahumbiri niñin, harim Moses ngatara andihi navundi piñguvarandara. Hara kimangimafi kamata vana mangiyimi. ⁹ Nariñ yi ambin, kru muminga, nimburi kru mamiañgiritira sañinannga piñguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihama nuñambi navundi miñaviñgiriñgiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara hañinij kuyu kandihama indarita Jisasij nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miñahandiriman vatangata, kindamindihi navundi manuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihanannga kuyu kaniñandihin mamianandu. Got kru minzativatij ndaya titatika nguhi navundi manurandu. ¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita niñin kita navundi manurandu. Muvirañ niñumingati kavuhu nuriñandi kwirandi ha ñambatimi. Muvirañ kru kwirandimbisa taviamu harim niñi mangavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihiyindu simbirarim indarimata nuriñambi titatika kuyu simahata navundi manurandu. Harim kru kuyu kaniñandihin miñjiman virimandi hama miñam, vami.

*Jisas niñi hañinij mitira yi kiniyi payimu vami
(Mak 10.13-16 nannga, Luk 18.15-17)*

¹³ Kandihivi hañi krunavundi niñi sukisirambi hañinij timbuta Jisas kiyimiyi payimu. Nuñandi kuma ha nuriñandi kwirandi hañi tamata, Got nannga kuyundavariti, nuriñ nguramam vata andimu. Kamatihura nuñandi simbirasara hañinij krunavundi kandihaniñ ambahimumu. ¹⁴ Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hañinij ambami, Mitira niñi hañinij yi kini niñi payimu, nuriñ karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindan vatangata, niñi niñinij maña kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuñandiha niñi hañinijindu miku hañi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi haru mitata umi.

*Kru ñañira ariku miñga Jisas nannga kuyundavarami
(Mak 10.17-31 nannga, Luk 18.18-30)*

¹⁶ Kamatihi kru muminga Jisas kiyimiyi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata nandi andita sihangiyiman, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Mumindihi na yan avi vanarim kitihuna. Minzaminza Got taya avi. Hara sihangiyiman vatangata, Gotindu titatika kuyu taya miñahandamangara, vami. ¹⁸ Kamavahi kru kandihama Jisasij nimavamba kitihumi, Titatika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Titatika kuyu kandihaniñinindu kuyu nimata kindi. Krunavundij mayivutatama. Kru na, navundi mamiañgiri, nannga navundi na, kru mamiañgiri. Kipa mamia, kru muñinij kuyusihirata sañinannga mangatiguru. ¹⁹ Namianandu tiwiyi kiñingini nuriñandi kuyu miñahanda. Kamata nambi nandi kwirandirim mavindamandana maña, sihanannga kruñ ndahara miñata maviñi tama, vami. ²⁰ Kamavahi kru ñañira hama ambami, Yi sihanannga titatika kuyu kaniñinij miñahandandin. Hara yi pamata himiriminzikwi kirivitin, vami. ²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinzikwi miñga kiyiman vatangata, uta nandi muhimimuhim sihanannga nguna mut miñamu. Kamatu timbahiris ha miñatuta muhimimuhim maniman sañ hañinij ngu. Kamatirimana handa Gotindu pihuyindu avihimingim miñimana. Kamata yi nannga pañi, vami.

19:3 Mt 16.1 **19:4** Stt 1.27 nannga, 5.2 nannga, Mal 2.15 **19:5** Stt 2.24 nannga, 1 Ko 6.16 nannga, 7.2 nannga, Ef 5.21 nannga, 5.31 **19:7** Lo 24.1-4 nannga, Mt 5.31 **19:9** Mt 5.32 nannga, Mk 10.11 nannga, Lu 16.18 nannga, 1 Ko 7.10-11 **19:10** 1 Ko 7.1-2 nannga, 7.7-9 nannga, 7.17 **19:12** 1 Ko 7.32-34 nannga, 9.5 **19:14** Mt 18.2-3 **19:16** Mk 10.17 nannga, Lu 10.25 nannga, 18.18 **19:17** Wkp 18.5 nannga, Lu 10.28 **19:18** Kis 20.13-16 nannga, Lo 5.17-20 **19:19** Kis 20.12 nannga, Wkp 19.18 nannga, Lo 5.16 nannga, Ro 13.9 nannga, Ga 5.14 nannga, Je 2.8 **19:21** Mt 6.20 nannga, Lu 12.33 nannga, Si 2.45 nannga, 4.34-37 nannga, 1 Ti 6.18-19

22 Kru ñanjira hama muhimimuhim sambu sikwi nannga mingga. Harim kuyu kandiha indarihi nuñandi mavimbu pimitihi umi. 23 Kamatihi Jisas nuñandi simbirasara hanjiniñ ambami, Yi nariñ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku mingga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamirimandi. 24 Yi nariñ sihinda ambin, kamel mikwiri sivirisiviri siki humbañi indiwirim, kru timbahirisindu ariku hanjiniñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim aviritamandu maña aviri mandamahi, vami. 25 Nuñandi simbirasara hanjiniñ kuyu kanjandihin indarihu maviyahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihangiyimandi, vamu. 26 Kamavahu Jisas nurinñ tihirata ambami, Kru manjandihu. Hara Got muhimimuhim vana andihi, vami. 27 Kamavahi Pita kimbi ambami, Ngana, ara ariñandi muhimimuhim mitata nananga kindandariñ. Harim ara mum minjimindañ, vami. 28 Kamavahi Jisas ambami, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim khi yivurahimandi hiviyi, Krundu Niñi mingga aru ñimbi nangandita aru miku ndu minzimnzi maka nuñandi hañi minzirimandi. Kamati yi nannga kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minzimnzi maka kumananji timutamu, tanda timundu arikinzipi tingiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi taya tingiruramata hanjiniñ karatamirimandira. 29 Nannga krunavundi sihananga yambirim indarita, nurinandi tavi, ninusinavañ, ninuranavañ, ninurimañgatiñ, ñinjisimñ, ninumininjuvañ, nannga nurinandi kiva mitamu hanjiniñ sihinda muhimimuhim 100 minjimandiyu. Kamata sihangiyimandiyu. 30 Hara kru kasirambu uyu hanjiniñ sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu hanjiniñ kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira minjama ninjindu tih kuyu

1 Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu ninjirim ambin. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa ninjuva mingga maña. Kivisihi nda kruñ timbuhavuta patin yandi wain kiva niñi simbira minjama vata umi. 2 Kamata nuri nannga kuyu simahata ambami, Simbira minjitira musu hivindu timbahiris kumba nanjananga kiris nariñ nguriman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuñandi hañi simbira minjama. 3 Kamata kiyihandata 9 kilok virañi aru hama sihinda umi. Kamata tihirutihuru upi hañi ngahi kru muvira sañ tanjuvatata kiyimu. 4 Kamatihi ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira minjama. Kamatiha simbira minjandiravu ngaharamata nariñ timbahiris titiyi nguriman, vami. 5 Kamavahi umu. Kamata ina miriyi kiyihihii, nannga ina mingurim sangindangumi hiriviyi aru hama sihinda anga uta siwimaña musa nda andimi. 6 Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muvirañ ngahi tihirutihuru upi hañi tanguvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musu havi nari niñindaya sañ tanguvatata kiyihara kivititi, vamba ambami. 7 Kamavahi ambamu, Ariñ kru mumingga simbira manguyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira minjama, vamba ambami. 8 Kamata kivitititihii, nuñandi simbira minjahuhu karatamandi hamañ ambami, Simbirasara hanjiniñ uraramina patu timbahiris ngu. Sihindivu pata simbira minjaya hanjiniñ wisa nguta, kasiramiyi pata minjaya hanjiniñ ngu, vamba ambami. 9 Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira minjama hanjiniñ kumba nanjananga kiris minjama. 10 Kamatihi kru simbira nuringwisa minjama hanjiniñ pata timbahiris sambu vaha minjimindañ vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nanjananga kiris minjama. 11-12 Kamata timbahiris minjama hambu ngata kiva ninjuva hama nannga kuyu mingumu. Kamata ambamu, Kru ndanjiniñ sihindivu pata mingiya hirivi taya simbira minjaya ndanjiniñ timbahiris ariñ nguna maña nurinñ nguna. Ara kivisuñ nda kita simbira tikatika minjahariñ ariñ ina kirahimahi pata kivitititi, vamba ambamu. 13 Kamavahu kiva ninjuva hama kuyu kandiha indarita simbirasara muhamañ ambami, Yambaha, yi nanñ ñamba vana manandin. Nananga, timbahiris kumba nannga kirisirim kuyu simahariñ. 14 Nandi timbahiris ni minjata uhu. Yi yambi piritamata nanñ timbahiris ngwin maña, sihindivu sikwi payi ndamañ ndahara timbahiris siwimañanda ngwin. 15 Niñandihin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tingiruhin. Yi nurinñ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. 16 Kamata Jisas

19:23 Mt 13.22 nannga, Mk 10.24 nannga, 1 Ti 6.9-10 19:26 Stt 18.14 nannga, Jop 42.2 nannga, Jer 32.17 nannga, Sek 8.6 nannga, Lu 18.27 19:27 Mk 10.28 nannga, Lu 5.11 nannga, 18.28 19:28 Mt 20.21 nannga, 25.31 nannga, Lu 22.30 nannga, 1 Ko 6.2-3 nannga, Sk 2.26 nannga, 3.21 19:29 Mk 10.29-30 nannga, Lu 18.29-30 nannga, Hi 10.34
19:30 Mt 20.16 nannga, Mk 10.31 nannga, Lu 13.30 20:1 Mt 21.33 20:8 Wkp 19.13 nannga, Lo 24.15 20:16 Mt 19.30 nannga, Mk 10.31 nannga, Lu 13.30

ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu hañiniñ kasirambu patu, kasirambu kindu hañiniñ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

*Kwiriñimbiri kimuta anga yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 nanğa, Luk 18.31-33)*

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuñandi 12 simbirasara hañiniñ timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiniñgin nuriñ ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindañ. Kamatiriñ Krundu Niñiñ Gotiñ kirañinguhu hañiniñdu aru miku hañiniñ nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñdu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamata nuñ ngatñingiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa muñiniñdu kumañgimbañi tamimandiyu. Kamatu nuñ kandihañiniñ ambasuvata piñgirawisita, ahuandiñi yivuwirimimbimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi anga yahamirimandi, vami.

*Jems nanğa Jon aru miku yivurahimindañ vata andimu
(Mak 10.35-45)*

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu niñisim arikimbat, nanğa niñum Jisas kiyimi payimu. Kamata niñum tanda mikwimikwinita Jisasin ambami, Nan muhimirim kitiwiriman, vami. ²¹ Kamatihi Jisas nuñ nimavamba kithumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi hañambi Jisasin ambami, Na aru miku yivurahata, yandi niñi arikimbatin ambana, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandihanda indarita ambami, Kithura vana niñandihindu sapa ha mañgamañgarandara. Nari arikimbat, kuku kuvirahuvira vunçi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikimbat nuñ ambamu, Ara andiharin, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikimbatin ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vunçi hañi kuvirimandira. Hara yiharamahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minzimzi simbira niñandihin yandima. Minzimzi maka kandihañiniñ krundu, yandi Yavandak siwitamami niñiñ, vami. ²⁴ Kamatihi Jisasindu 10 simbirasara hañiniñ niñusi niñura kandihamatimu kuyu ha indarita, arikimbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ uraramahi payihu ambami, Nari ngandarara. Aru miku muyindu hañiniñ nuriñandi krunzaparim ariñandi kuyu taya indarimu vata tikatikatangarandu. Nanğa nuriñandi kru aru hañiniñ, krunavundi nuriñandi kuyu sihananğa miñahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihamata vana ha nari nanğa mañgiyim. Nariñandi niñgiñindu kru muvat aru miñga kiyiman virimandi hama, nariñandi simbirakara miñga kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, nariñandi simbirakara sañ miñga kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Niñi hama krunavundi niñambirim simbira miñamu vata mambayimi. Simbira miñata nuñandi kwirandi ha nuñambi nguta kimuta krunavundi sambu mut miñitini vata payimi, vami.

*Jisas kru arikimbat tamınga ñumi niñiñ miñavindamami
(Mak 10.46-52 nanğa, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas nanğa nuñandi simbirasara hañiniñ piñu aru Jeriko mitata umu. Kamatihi krunavundi sambu sikwi nuri nanğa umu. ³⁰ Kamatihi kru arikimbat kwimbi tivi hañi minzita kiyimu. Arikimbat kandihañiniñ tamınga ñumi niñiñ. Harim Jisas payi vahu indarita kuyu kimbañi pativat ambamu, Aru miñga na Devit Niñuñinggi. Na ariñ siñingga, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatin ambahimuta ambamu, Mika nariñandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbañi ambamu, Aru miñga na Devit Niñuñinggi, na ariñ siñingga, vamu. ³² Kamavahu Jisas tañguramata arikimbatin ambami, Yi nariñ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbi ambamu, Aru miñga, ariñandi tamınga niñiniñ miñavihiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasin arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamınga hañi timbusarahi, sariwayi nandin tamınga nuriñandi hañiniñ avindihi tihirañamu. Kamatihi arikimbat Jisas nanğa umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiñ kuyu ngumi

21

(Sapta 21—25)

20:18 Mt 16.21 nanğa, 17.22-23 **20:21** Mt 19.28 nanğa, Lu 22.30 **20:22** Mt 26.39 nanğa, 26.42 nanğa, Mk 14.36 nanğa, Jo 18.11 **20:23** Mt 25.34 nanğa, Si 12.2 nanğa, Ro 8.17 nanğa, 2 Ko 1.7 nanğa, Sk 1.9 **20:25** Lu 22.25-26 **20:26** Mk 10.43-44 nanğa, Lu 9.48 **20:26** Mt 23.11 nanğa, Mk 9.35 nanğa, Lu 22.26 **20:28** Lu 22.27 nanğa, Jo 13.14 nanğa, Fl 2.7 nanğa, 1 Ti 2.6 nanğa, Ta 2.14 nanğa, 1 Pi 1.19 **20:30** Mt 9.27 nanğa, 15.22

*Jisas Jerusalem aru miku indiwimañandimi**(Mak 11.1-11 nannga, Luk 19.28-40 nannga, Jon 12.12-19)*

¹⁻² Jisas nannga nuñandi simbirasara hañinij Jerusalem yivurahirimindihu arifiñandimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta pihu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatij simbata nimavami, Pihu kututa ngariñ ndañi umara. Uta sikwitaya ngitira donki mu siki timburamitu kiyimandi, ñinji nuñandi handahara nu nannga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niñi timbuta payimara. ³ Kamatira kru mumingga nariñirim kuyu mu ambitingata ambamara, Donki arikita niñinij, Aru hama simbira nannga, vamba ambamara. Kamavitira sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata vana yivurahami niñandihinirim kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niñandihin ambavaramara, Niñgamara. Nariñandi aru miku nima payi. Nu kru ñimbi maniman hama payimañandi. Kamata donki himba muniñi minzi. Nu donki miwiri niñi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maña andimu. ⁷ Kamata donki niñum nannga ñinji ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nuriñandi mikwiri kuta hañinij donkindu kuti hañi yivutihumu. Kamatihu Jisas kimba hañi minzimi. ⁸ Kamatihu krunavundi sambu nuriñandi mikwiri kuta hañinij siharanzihara kindimbat hañi yivutihumu. Kamatihu muvira ahumakamaka miki nannga hañinij tahirandahira kindimbatiyi tamamu. ⁹ Kamatindi krunavundi Jisasindu kasiram ndambu umu ndañinij nannga sihindi payimu niñinij, sihanannga nimavamba tanjguvihumu, Devit Niñuñingirim kinzihanzitim. Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi nanjan, Got nuñ avindamam. Got kimbayindu sikwi nimarim kinzihanzitim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihuhu, pihu aru hañindu krunavundi sihanannga ngata pindirata nimavamba kitihumu, Kru kanima ninindimbanzikwi, vamu. ¹¹ Kamavahu krunavundi nu nannga umu hañinij ambamu, Nu Jisas, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga. Pihu Nasaret, pirivisa Galilindu miñga payi, vamu.

*Timbahiris simbira miñahu pinguvarami**(Mak 11.15-19 nannga, Luk 19.45-48 nannga, Jon 2.13-22)*

¹² Jisas Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihumu. Kamata kru kandihanu timbahiris simbira miñamu hañinij sihanannga pinguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu hañinijindu pina hañinij, nannga kava tamahuhu mut miñandu hañinijindu minziminzi maka hañinij miñasingivarami.* ¹³ Kamata nuriñ ambami, Gotindu anjgwmikiyi nimavamba ambami, Yandi tavi niñandihin yi nangandaya kuyundavara tavi kiyimandi, vamba ambami. Hara nari andihara kru kurihahuriha nannga kipa nannga hañinijindu sipirusipiru upi maña kiyi, vami. ¹⁴ Kamata Jisas Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi kiyimi. Kamatihu tamingga ñumi nannga tanda ñamba hañinij nu kiyimiyi payihu nuriñ miñavindamami. ¹⁵⁻¹⁶ Hara Gotij kirañinguhundu aru miku hañinij nannga tikatika kuyundu mirimba nannga hañinij, Jisas muhimimuhim avinzikwi sihirami hañinij ngamu. Nannga niñisirambi Gotij kirañinguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba tanjguvihumu, Nari Devit Niñuñingirim kinzihanzitimara, vahu indarimu. Harim nuriñ kitiritihi, Jisasij nimavamba kitihumu, Na niñisirambi niñinij kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu anjgwmikiyi ngatijgiruta mambaha ngandara. Devit Gotij ambami, Niñi sukisirambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami. ¹⁷ Kamata Jisas nuriñ mitata pihu aru hañindu tapirañi pindihami. Kamata anga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

*Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi**(Mak 11.12-14 nannga, 11.20-24)*

¹⁸ Kamata kivisuñ nda Jisas sihinda pihu aru hañi anga uhi, nuñ avihatimi. ¹⁹ Kamata kindi tavi hañi ngahi ahu fik muñandihin kiyihi arihañi umi. Hara ngahira kandihani kandi manjiyimi. Miki hañinij ndaya kiyihu ahu fik hañandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maninganzikwi, vami. Kamavahi sariwayinandi ahu fik hañandihin kwiriñandimi. ²⁰ Kamatihu nuñandi simbirasara hañinij kandihana ngata

21:3 Mt 26.18 **21:5** Ais 62.11 nannga, Sek 9.9 nannga, Jo 12.15 **21:8** 2 Kin 9.13 **21:9** Sng 118.25-26 nannga, Mt 23.39 **21:11** Mt 21.46 * **21:12** Kava nannga muhimimuhim, kru mut miñandu hañinij, kandihanij Gotij kirañinguhu upiyindu. Kru muvira muhimimuhim kirañinguhu upiyi kindi hañinij mut miñirim, timbahiris kirañinguhu nduyi taya mut miñandu. Rom nannga Grikindu timbahirisiyi mut mamijandu. **21:13** Ais 56.7 nannga, Jer 7.11 nannga, Mk 11.17 nannga, Lu 19.46 **21:14** 2 Sml 5.8 nannga, Ais 35.5-6 **21:15-16** Sng 8.2 **21:19** Lu 13.6

pindiramu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatih i ahu fik niñandihin sariwayinandi kwirifandi, vamu. ²¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Nariñ yi kandi ambin, nari indarimanjarata, nariñandi indarimit arikita manjiti, yi ahu fik niñandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanğa kandi vana nindaya manandihara. Apu ndañandihin nimavamba ambitera, Na yahamirata kumbitihuta añakinguku ndañi miñgu vamba ambitera, ambahara maña andihi. ²² Ara indarimanjarata Got nanga kuyundavarimandira ha, muhimimuhim miñjirim ambirimandira ha, nari miñjimandira, vami.

*Jisasij nin ndimbanzikwi aru ñimbi ngumi vamba kitihumu
(Mak 11.27-33 nanga, Luk 20.1-8)*

²³ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihuta krunavundiñ ambaramami. Kamatihi Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ payimu. Kamata Jisasij nimavamba kitihumu, Na ñimbi kaniñandihin pañundu miñata kanimata vana ni andina. Nanğa nindimbanzikwi ñimbi nguta ambahi kanimata simbira miñana, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Yindahara nariñ muhimirim kitiwiriman. Kamatin kimbi yan kandi ambitera ngatanda, yi nariñ yan ninimbaha taya ñimbi nguhi simbira miñandinirim ambitin indarimandira. ²⁵ Jon krunavundiñ kukuyi miñanjirundi vana ha pañindu miñami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriñambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitiriñ ariñ nimavamba kitiwirimandi, Ara mumindihi nuñambirim manjarimanjarandara, vamba ambirimandi. ²⁶ Hara kaniñandihin krundu vana vatanğata krunavundirim piñitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miñata ambavarara miñga vamba ambandundihi, vamu. ²⁷ Kamavata Jisasij ambamu, Ara manğandariñ, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Yindahara ninimbaha taya yan ñimbi nguhi simbira kaniñandihin miñandinirim nariñ manambiminda, vami.

Kru mumingandu ñiñi arikimatindu tih i kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru mumingga kru ñiñi nuñandi arikita. Nuñandi ñiñi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiñi, musi uta wain kiva ndañi simbira miña, vamba ambami. ²⁹ Kamavahi ñaniñ ambami, Yan yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyihi nuñandi indarimit hambu tivirahi umi. ³⁰ Kamata niñuva uta ñiñi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiñi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara manjumi, vami. ³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiñi arikimbat hañindu ninindaya niñuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nariñ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nanğa navundi kru miñavingirivinjiri hañiniñ wisa Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariñ tititi vana taya isihuramami, hara nuñirim manjarimanğaramara. Kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nanğa navundi kru miñavingirivinjiri hañiniñ niñambirim indarimanğaramu. Kandihamata vana andihu ngamara, hara nariñandi indarimit hambu tivirahi niñambirim manjarimanğaramara, vami.

*Kru ñamba niñiñ wain kiva karatamandu hañiniñindu tih i kuyu
(Mak 12.1-12 nanga, Luk 20.9-19)*

³³ Jisas aru miku hañiniñ sihinda ambami, Sihinda tih i kuyu muñandihin indarimara. Kru mumingga wain kiva miñami. Kamata tapa hañandihin timbayi tama tanğirata arindihuyivimi. Kamata kiva tanği hambu wain kiris tanğuvusivusirim kumba kayivata musa miñata, kru kita kiva ha karatamatamarim tavi kuta nandi tihumi. Kamata kru muvira simbira miñimandiyu vata kiva ha nuriñandi kumañi tamami. Kamata pihu mu kutañi umi.* ³⁴ Kamata wain hañiniñ kandi tamirim andimi. Kamatihi nuñandi simbirasara sañ muvirañ uta kiva simbira miñamiña hañiniñ kiyuyi nuñandi wain mindi miñamu vata simbihi umu. ³⁵ Kamatihi kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ simbirasara sañ hañiniñ miñata, muhaman yivuta, muhaman yivutatamahu kimuhi, muhaman timba kavaramu. ³⁶ Kamatihi kiyihandata kiva niñuva hama sihinda

21:21 Mt 17.20 nanga, Lu 17.6 nanga, Jo 14.12 nanga, 1 Ko 13.2 nanga, Je 1.6 **21:22** Mt 7.7-11 nanga, 18.19 nanga, Mk 11.24 nanga, Lu 11.9 nanga, Jo 14.13-14 nanga, Je 5.16 nanga, 1 Jo 3.22 **21:23** Jo 2.18 **21:26** Mt 14.5 nanga, 21.46 nanga, Mk 6.20 nanga, Lu 20.6 **21:28** Lu 15.11 **21:32** Lu 3.12 nanga, 7.29-30 **21:33** Mt 25.14 * **21:33** Wain kivandu tih i kuyu niñandihin, Jisas Aisaia 5.1-2yi ngami. Got krunavundi Israeliñ andimirim tih i kuyu. Tih i kuyundu sapa ha nimata. Kiva niñuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati. **21:35** Mt 22.6

kru mundama mikwiri avi kru nanga navundiŋ miŋavisihuramata ŋahuravindu kiviŋi tamandu ŋandi mandamami. ¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yamba, na mumindihi mikwiri avinŋandihin mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu maŋgiyimi. ¹³ Kamata aru miku hama simbirasara saŋ haŋiniŋirim nimavamba ambami, Nuŋandi kuma tanda ni simahata kavariŋira tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimiŋgwi kandihaŋi irihariha miŋa satipirimandiyu, vamba ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi sambu uraramandi. Hara minzavativatiŋ ndaya pindihavindiharim yiharamandi, vami.

*Timbahiris Sisariŋ ŋguhu vaha mana mambaha ŋguhu
(Mak 12.13-17 nanga, Luk 20.20-26)*

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasinŋ kindimbuhirata ŋgatiŋgurimindaŋ vata kuyu ŋamu. Jisasinŋ kuyusiheritiŋ kuyu aka vu ambiti, nuŋandi kuyu kandihaŋi nuŋ ŋgatiŋgurimindaŋ vata indarimamu. ¹⁶ Kamata nuriŋandi simbirasara haŋiniŋ nanga Herotinduyindu kru muviranŋ simbiŋu, Jisas kiyimiyi uta nuŋ ambamu, Ahusiki, ara naŋ ŋgandariŋ, na kandidataya ambavava miŋga. Kamata krunavundiŋ kuyu kandidataya Gotindu vana ambavarandana. Na kru muminggarim ndahara mambiŋitundana. Na kruŋ kuyu siwimaŋa ndaya ambaramandana, ŋimbi nanga ŋiniŋ nanga ŋimbi maniman ŋiniŋ. ¹⁷ Kamataharim ariŋ ambina ŋgim. Na pamata indarina, Sisariŋ timbahiris ŋguhariŋ vaha, mana mambaha ŋguhariŋ, vamu. ¹⁸ Kamavahura Jisas nuriŋandi indarimit ŋamba ha atinda ŋgami, harim ambami, Kru kuyusiherimbihapiha nari, yaŋ mumindihi kuyusiherim andira. ¹⁹ Yaŋ timbahiris tamandara muha isihuramitira ŋgitiŋ, vami. Kamavahi timbahiris miŋgiya kiris taya nu kiyimiyi miŋgata payimu. ²⁰ Kamatihi Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, ŋimbi nanga kipumika ni ninindu, vami. ²¹ Kamavahi ambamu, Sisariŋ, vamu. Kamavahu ambami, Sisariŋ him Sisariŋ ŋgumara, Gotindu him Gotiŋ ŋgumara, vami. ²² Kamavahi kuyu kandiha indarita pindirata, nuŋ mitata umu.

*Jisasinŋ Sadyusi kru kimuta aŋga yahamiramirarim kitihumu
(Mak 12.18-27 nanga, Luk 20.27-40)*

²³ Kandihiŋi haŋindaya Sadyusi Jisas kiyimiyi payimu. Kandihaŋiniŋ ambarasimu, Kru kimundu haŋiniŋ aŋga mayahamirimandiyu, varasimu. Harim Jisasinŋ nimavamba kitihumu, ²⁴ Ahusiki, Moses ambami, Kru mumingga ŋiŋi maŋgavimat kwimiŋgata, nimburiŋ niŋjura urata ŋiŋi kaviti, niŋjusindu krunzapa ha manziŋgundimi, vamba ambami. ²⁵ Kuha ariŋandi ŋiŋgiŋi kru minza susukiŋindu taya kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kita kimumi, hara ŋiŋi maŋgavumi. Harim niŋjura Yaŋgiŋv hama navundi kandihaŋambiŋ urami. ²⁶ Kamatihi niŋjura Yaŋgiŋv hama ndahara ŋiŋi maŋgavimat kimumi. Kamatihi Kari hama ndahara siwimaŋanda ŋiŋi maŋgavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. ²⁷ Sihananga kimuta mituhu, kita imbi navundi haŋambi kimumi. ²⁸ Harim na amba. Kru kimuhimu haŋiniŋ aŋga yahamirimandiyu tiwimiyi navundi haŋambi nin nimburi sikwi niŋjusi niŋjura kuma timu, tamu arikinziŋi tiŋgiruramata haŋindu nimburi kiyimandi. ŋgandana, nuri sihananga nuŋ uramu, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbis ambami, Nari Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu kindi haŋandihin mambaha ŋgandara. Nanga nari Gotindu tikatika ndahara maŋgandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. ³⁰ Gotindu kutikara nuŋandi pihuyi kindu haŋiniŋ navundi maŋurandu. Siwimaŋa ŋandi, krunavundi kimuhimu haŋiniŋ aŋga yahamirimandiyu hiviŋi, kru haŋiniŋ navundi maŋurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta aŋga yahamirimandiyu vava vana niŋandihiniŋ nariŋ kitawiraman. Nari Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu kindi haŋandihin ŋgatiŋgiruta mambaha ŋgandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ŋimbi Abraham, Aisak, nanga Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata sihinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbaŋi kindu haŋiniŋ Gotindu ŋimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi sihaŋgiŋdu haŋiniŋ Gotindu ŋimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara sihaŋgiŋdu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuŋandi kuyu kandiha indarihu maviyahavarami.

22:13 Mt 8.12 nanga, 25.30 nanga, Lu 13.28 **22:14** 2 Pi 1.10 nanga, Sk 17.14 **22:15** Mk 3.6 **22:16** Mk 3.6
nanga, 8.15 nanga, 12.13 **22:21** Ro 13.7 **22:23** Si 23.8 **22:24** Lo 25.5 **22:29** Jo 20.9 **22:30** 1 Jo 3.2
22:32 Kis 3.6 nanga, Mt 8.11 nanga, Mk 12.26 nanga, Lu 20.37 nanga, Si 7.32 **22:33** Mt 7.28

*Gotindu tikatika kuyu kimangimanzikwi
(Mak 12.28-31 nannga, Luk 10.25-28)*

³⁴ Kamata Farisi Jisas Sadyusij kuyu hĩndi miŋayihĩ vava kuyu indarĩmu. Kamataharĩm nu kiyimiyĩ payĩmu. ³⁵ Kandi ŋĩngĩ haŋĩ tikatika kuyu miŋasĩrivasĩriva mumĩnga ndahara kiyimĩ. Harĩm kandihama Jisasĩrĩm ambĩti ŋgĩtin vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikatika kuyu pamata kuyu sikwi kimangimanza, tikatika kuyu muviranj sihanannga taratĩvirahi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Nari Gotĩj miŋata maviŋĩ tamamara, arĩjandi Aru nĩmanj. Nari nuŋ nariŋandi maviŋguku nannga, nariŋandi maviŋĩnjĩ nannga, nariŋandi indarĩmit nannga miŋata maviŋĩ tamamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kanĩjandĩhin aru, nannga kimangimanzikwi. ³⁹ Nannga tikatika kuyu siwimaŋĩ muha niŋandĩhin. Nambi nandi kwĩrandĩrĩm mavindamandana maŋa, sihanannga kruŋ ndahara miŋata maviŋĩ tama. ⁴⁰ Kuyu arikita kanĩjiniŋ kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotĩndu tikatika kuyu sihananngandu kuyu sapa. Nannga kru Gotĩndu kuyu miŋata ambavarara haŋĩniŋ kuyu yĩhimbĩviramundu kuyu sapa, vami.

*Jisas Farisĩj kru Got yĩhĩramami hamarĩm kitihumi
(Mak 12.35-37 nannga, Luk 20.41-44)*

⁴¹ Farisi tĩhiruta kiyihuhu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, ⁴² Nari kru Got krunavundi nuŋandĩj annga miŋimandĩ vata yĩhĩramami hamarĩm nari pamata indarĩra. Nu ninĩndu ŋĩjĩ, vami. Kamavahi nuŋ nimavamba ambamu, Nu Devit niŋuŋĩngĩ, vamu. ⁴³ Kamavahu Jisas nuriŋ nimavamba kitihumi, Hara mumĩndĩhi Gotĩndu Maviŋĩnjĩ nuŋ indarĩmit ŋguhi, Devit kru kandĩhamarĩm ambami, Yandi Aru miŋga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, ⁴⁴ Aru hama yandi Aru hamaŋ ambami, Na yandi kuma kandi samba nĩmbu minzĩrimana. Kamatĩna nandi miku haŋĩniŋ tamĩtin nandi tiwiyĩ kiyimandiyu, vamba ambami. ⁴⁵ Nari ŋgamara. Devit nuŋambi kru kandĩhamarĩm ambami, Na yandi Aru miŋga vamba ambami. Hara pamatarĩm kru kandĩhama Devit niŋuŋĩngĩ, vami. ⁴⁶ Kamavahi muvat ndahara Jisasĩj kuyu kimbi maŋambami. Kamata kandĩhivĩ haŋĩ kita, Jisasĩj muhĩm vanarĩm kitihuhĩtĩhurĩm piŋitumu.

23

*Farisi nannga tikatika kuyundu mirimba nannga ŋiniŋ ndu vana
(Mak 12.38-39 nannga, Luk 11.43 nannga, 11.46 nannga, 20.45-46)*

¹ Mutiwimiyĩ Jisas krunavundiŋ nannga nuŋandi simbirasaraŋ kuyu ŋgumi. ² Kamata ambami, Moses tikatika kuyu ambavarami maŋa, nariŋ tikatika kuyundu mirimba nannga haŋĩniŋ nannga Farisi haŋĩniŋ tikatika kuyu ambavarandu. ³ Kamataharĩm muhĩmũmũm kuyu nariŋ ŋgumandiyu haŋĩniŋ indarĩta miŋahandamara. Hara muhĩmũmũm vana andĩndu haŋĩniŋ mamĩjahandamara. Muhĩmũmũm kuyu samba ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamĩjahandandũ. ⁴ Krundu tivĩngĩŋĩ pĩmĩ tupi ŋandi simahata kavuramimaŋandĩhu kru kavuŋgavu aviritamandu. Hara nuriŋambi pĩmĩ musimbĩri ndahara kruŋ ŋguramata kavuhavurĩm kuma maŋgundu. ⁵ Muhĩmũmũm vana andĩndu haŋĩniŋĩrĩm, kru ŋgimandiyu vata andĩndu. Got nannga kuyundavaravararĩm tavi aru mirĩmbaŋĩ simahandu. Kamata mikwĩri nuriŋandi kuta haŋĩ ŋapĩru hambu siri siki kutannguta timbuvarandu.* ⁶ Kamatĩndĩ tĩmu vanayĩ minzimĩnzi maka kasiramĩyĩndu haŋĩniŋ nuri taya miŋandu. Nannga Got nannga kuyundavaravara taviyĩ nuri taya minzimĩnzi upiyĩ kasiramĩvu minzimĩndar vata andĩndu. ⁷ Kamata tĩhirutĩhiru upiyĩ krunavundi arĩj kuyu avi ŋguta, ahusiki virĩmandiyu vata pirĩkindu. ⁸ Hara nariŋĩrĩm, kru ahusiki vata maŋambamu. Ahusiki nariŋandi minzavati miŋgandaya kiyi. Nari sihanannga niŋusi niŋura. ⁹ Nari pĩri niŋĩndu kru mumĩngarĩm

22:37 Lo 6.5 nannga, 10.12 nannga, Lu 10.27 **22:39** Wkp 19.18 nannga, Mk 12.31 nannga, Ro 13.9 nannga, Ga 5.14

22:40 Mt 7.12 nannga, Ro 13.10 nannga, Ga 5.14 nannga, 1 Ti 1.5 **22:42** Jo 7.42 **22:44** Sng 110.1 nannga, Mt 26.64 nannga, Si 2.34 nannga, 1 Ko 15.25 nannga, Hi 1.13 **22:46** Mk 12.34 nannga, Lu 14.6 nannga, 20.40 **23:3**

Mal 2.7-8 **23:5** Mt 6.1 * **23:5** Got nannga kuyundavaravararĩm tavi haŋĩniŋ sukisĩrambi timbahĩrĩ tamatama paŋa maŋa Juda hati musa miŋandu. Gotĩndu anngwĩmikiyĩndu kuyu muhirivĩ sirambi anngwĩmiki sukisĩrambiyĩ yĩhimbĩvirata paŋa kandĩhaŋĩ kundandu. Kamata kandĩhaŋĩniŋ nuriŋandi kumangak haŋĩ kiŋgiraramata, tavi mirimba haŋĩ simahandu. Annga Miŋamiŋa 13.9 nannga 13.16 nannga Tikatika Kuyu 6.8 nannga 11.18yĩ ŋgamara. Nannga Juda hati Namba 15.37-41yĩndu kuyu miŋahandandũ. Kamata mikwĩri nuriŋandi kuta haŋĩ ŋapĩru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga haŋĩniŋ nannga Farisi nimata indarĩndu. Krunavundi arĩj ŋgata ambĩrĩmandiyu, Niŋiniŋ Gotĩndu tikatika kuyu miŋahandandũ, vama ambĩrĩmandiyu, vandũ. Kamata Got nannga kuyundavaravararĩm kumangak aruru kumaŋĩ tamata, tavi aruru mirĩmbaŋĩ simahandu. Kamata siri siki kutannguta mikwĩri ŋapĩru hambu timbuvarandu, vami. **23:6** Mt 6.5 nannga, Mk 12.38-39 nannga, Lu 11.43 nannga, 14.7

yava vata mañambamara. Nariñandi Nava minzaminza nuñandi pihuyi kiyi. ¹⁰ Nanga nariñirim kru miku ñiniñ vata mañambamu. Nariñandi miku minzamingandaya, Kru Got krunavundi nuñandiñ anja miñimandi vata yihiramami hama. ¹¹ Nariñandi aru hama nariñandi simbirakara miñga kiyim. ¹² Kru nuñandi ñimbi tihuyahirimandi hama, Got anditi ñimbi maniman miñga kiyimandi. Ara kru nuñandi ñimbi tanguti miñgurimandi hama, Got anditi ñimbi aru nanga miñga kiyimandi, vami. ¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihapiha ñiniñ. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu kindiñariha krunavundindu kipumikayi kivihita nariñambi mañindihundara. Krunavundi indiwiriminidihu nuriñandi kindiha kivihindara.* ¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihapiha ñiniñ. Nari pirivisa nanga añakiñguku muvumuvu kindanginda andihara, minzavat miñgandaya nariñandi simbirasara miñga yivurahandi. Kamata nariñ nu ñamba vanarim tarativiramañgarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari tamiñga ñumi ñiniñ kru muñiniñ kindi isihuramindañ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru mumiñga Gotiñ kirañiñguhu tavi hañandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanandihinirim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru mumiñga gol Gotiñ kirañiñguhu taviyi kindi hañandihinindu ñimbi yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwinkwini nanga tamiñga ñumi ñiniñ, Gotindu tamiñgañi mumindimbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotiñ kirañiñguhu tavi vaha aru him. Nari ngandara. ñaña kirañiñguhu taviyi kita, Gotiñ kirañiñguhu tavi ha andihi gol kindiha Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Nanga nari ambandara, Kru mumiñga Gotiñ kirañiñguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihanandihinirim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru mumiñga muhimimuhim Gotiñ kirañiñguhu pina kimba hañi kindi hañiniñ yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari tamiñga ñumi ñiniñ, Gotindu tamiñgañi mum ndimbanzikwi aru him. Gotiñ kirañiñguhu him vaha aru, mana Gotiñ kirañiñguhu pina vaha aru. Nari ngandara, ñaña kirañiñguhundu ha kirañiñguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotiñ kirañiñguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru mumiñga Gotiñ kirañiñguhu pina hañandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha kirañiñguhu pina handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha pina ha nanga muhimimuhim pina himba hañi kindi hañiniñ nanga tikatikatiramandi. ²¹ Nanga kru mumiñga Gotiñ kirañiñguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha Gotiñ kirañiñguhu tavi handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha Gotiñ nanga Got nuñambi kirañiñguhu tavi kandihani kindi hamañ nanga tikatikatiramandi. ²² Nanga kru mumiñga Gotindu pihundu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nuñandi kuyu ha Gotindu minzimnzi maka, nanga Got nuñambi minzimnzi maka kandihani minzimnzi hamañ nanga tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihapiha ñiniñ. Nari sahi kivayindu suksisrambi hañiniñ kumanzipi timutamu tiñgiruramata tamarahata miñgiyataya Gotiñ ngundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata hañiniñ mitamaraja. Krunavundiñ titi vanayi taya ngatiñgirutiñguru vana, sihiñgaha vana, nanga indarimañgaramangara vana. Kamataharim tikatikata kuyu aruru hañiniñ miñahandata, tikatika kuyu mu hañiniñ ndahara mamitamara. ²⁴ Tamiñga ñumi nari, kru muñiniñ kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru mumiñga akavat suksimbiri nuñandi misi hañi kiyihi ngata miñata kavarandi.

23:11 Mt 20.26-27 nanga, Mk 9.35 nanga, 10.43-44 nanga, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nanga, Snd 15.33 nanga, 29.23 nanga, Ese 21.26 nanga, Lu 14.11 nanga, 18.14 nanga, Je 4.6 nanga, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu 11.52 * **23:13-14** Kru indarimit avi nanga muvira kuyu mu ndahara kaniñi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kindiha nimata, tikatika kuyundu mirimba nanga Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihapiha ñiniñ. Nari navundi kindahu hañiniñ kuyusihirata nuriñandi tavi kipa miñandara. Kamata kuyusihiranzihira Got nanga kuyundavarambara kuyu piñgirindara. Nari ngatiñgirutiñguru hiviyi pimi aru sikwi miñimandira. Mak 12.40yi ngamara. **23:16** Mt 5.33-34 nanga, 15.14 **23:22** Ais 66.1 nanga, Mt 5.34 **23:23** Wkp 27.30 nanga, Hos 6.6 nanga, Mai 6.8 nanga, Lu 11.42

Kamata kamel misi hañi kamel ha mangimat kuvirata kamel ha nanğa mirihi miñgundi maña niniñ.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha niniñ. Nari maki nanğa kuku kuvirahuvira vunğı hañiniñ kutihambu taya ñañirandamandara. Hara ñaña him kandihañi kundandara hañiniñ kipa miñamiña vana, nanğa nariñambirimindaya indaritari vanayi miñandara.

²⁶ Farisi na tamınğa ñumi, kuku kuvirahuvira vunğı ha mavi hambu visa ñañirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñañirandirimandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha niniñ. Nari krunzava mu maña suñi nanğa tanğusiharahu kindi maña niniñ. Krunzava kandiha tapiravu ngina avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi nanğa ñamba himingim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariñandi kwirandi hambu ngata nininiñ kru tititaya kiyihiyi niniñ vamba indarimitandu. Hara nariñandi mavi humba hambu kuyushiri vana nanğa tikatika kuyu miñata kavarahava vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba nanğa Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyushirimbihapiha niniñ. Nari kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñindu sava humba avinziñki musa miñandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi hañiniñindu sava ha kanzi miñayahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara añingitakiña kiyimu takuk hañi kita, nuriñ nguramata kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñ mayivutatamahariñ, vamba ambandara. ³¹ Kamataharim nariñandi kuyu kandihañi nariñambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu ñiñisim maña kira. ³² Kamataharim uta nariñandi nañingitakiñandu ñamba vana hañiniñ anditira arutimi.

³³ Nari tau ñamba niniñ maña. Nari ahutuvarandi heliyim mandarahirindara. Nariñ Got ngatıñgiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñ, nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ, nanğa kru indarimit avi nanğa hañiniñ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muvirañ yivutatamirimandira, muvirañ ahuandiñi yivuwirimbihandira. Muvirañ Got nanğa kuyundavarava tavi nariñandi hañi tamata piñgirawismandira. Kamata nariñandi pihu aru hañi kaharivitira tivaramata pihu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananğa piri niñindu tititaya kindu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu pimi ha, nari nanğandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu hañiniñ yivutatamamara. Abeliyi kita patavata Berikia ñaniñ Sekaraian timu Gotiñ kirañinguhu pina, tamu Gotiñ kirañinguhu tavi piriñimbiriñ tamata yivutatamamara. Kamataharim ñamba vana kandihañindu pimi ha nariñambi kavirimandira. ³⁶ Nariñ yi kandi ambin, ñamba vana sihananğa kandihañiniñindu kañinda ha, krunavundi tihu kuyu niñiniñ yivurahimandi, vami.

*Jisas Jerusalem indarini mavindimi
(Luk 13.34-35 nanğa, 19.41-44)*

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miñata ambavara hañiniñ yivutatamandana. Kamata kru Got na kandanayi simbihi pandu hañiniñ miñamiña yivutatamirim timba kavandana. Sambi ñimbiri nandi ñiñisim hañiniñ akakara niñum nuñandi ñiñisim ambindiwivu yivunimbirindi maña yivunimbiriman vata andindin. Hara nari yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu nariñandi pihu ni ñambatita sanğiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi nariñ ambin, nari yan sihinda mangimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru niñandu ñimbiyi payimi nimañ Got avinğaratamam, vamba ambirimandira, vami.

24

*Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi ñambatirimandi vami
(Mak 13.1-2 nanğa, Luk 21.5-6)*

¹ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniñ Gotiñ kirañinguhu tavi ha nanğa muhimimuhim upi kandihañindu hañiniñ isihuramindan vata andimu. ² Kamatihura nuriñ kuyu nimata ambami, Nari tavi panğarivanğari

ninjinin nggara. Nariin yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhumbaani mangiyimandi. Sihananga yivukuvimbirata kavariu mingurimandi, vami.*

*Jisas pimi sambu yivurahirimandirim ambami
(Mak 13.3-13 nanga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuñandi simbirasara hanjinin ndaya pata nuñ kitihuta ambamu, Ariin ambina ngim. Pandiwimira kandihamata vana hanjinin yivurahirimandiyu. Nanga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ngata ambimindan, Jisas anga pati piri ninandihin singundirimandi, vamba ambimindan, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriin kimbim ambami, Nari taminga nanga kiyimara. Nariin kru muminga kuyusihiritimandihim. ⁵ Kru sambu pañimbanii yandi ñimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuñandihin anga minjandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambu kuyusihirimandiyu. ⁶ Nari sannga arurundu pirindim indarimandira, nanga sannga arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari taminga nanga kiyimara. Nari mambindiramara. Muhimimuhim kandihanjinin yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu hanjinin nanga kurihirimandiyu. Nanga aru miku muñinjinindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu hanjininindu kru nanga kurihirimandiyu. Nanga muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Nanga muvumuvu pirimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihanjinin, navundi ñiñi kavirimindihu kañinda atikimañi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariin miku ninjinindu kumangimbañi tamimandiyu. Kamata nariin pimi nguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari nanga kiyi. Harim krunavundi sihananga nariñambirim kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambu yambirim indarimangarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihanjinin nuriñambi masamasa kitiri kita, nuriñambi nuriñandi miku ninjinindu kumangimbañi tamimandiyu. ¹¹ Nanga, kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara kuyusihirinjinin sambu yahata, krunavundi sambu kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriñandi kuyusihiringuyu hanjinin minjahandirimandiyu. ¹² Kamatu ñamba vana hanjinin arutirimandi. Harim kru sambu muñinjin minjata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi hanjinin, Got nuriin anga minjandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiyindu kuyu avi hanandihin, pirivisa muvumuvu sihananga ambavarimandiyu. Kamatu imbiyu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himininzikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanga, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Daniel ambami, Pisinggarahara ñamba himininzikwi yivurahiti ngimandira. Ñamba himininzikwi kandiha ngitira Gotin kirañinguhu tavi hañi tanguramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu angwimiki niñi kiyi ninandihin kru ngatingiruta ngimandi hama indarimitata ngam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu hanjinin, tivaramata upi apu sambu nannganngavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu minguta maku nuñandi hanjinin minjanjarim manjarim. ¹⁸ Nanga kru kivayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuñandiha minjirim taviyi anga manjum. ¹⁹ Nanga navundi mavinanga hanjinin nanga navundi ñiñi amangimbañindu nanga hanjinin, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanga nari Got nanga kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanga Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandivaramirimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kiki kiyimi hiriviyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami.

* **24:2** Matyuundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandini 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahirim ariñiditirim ambavarami. **24:3** Mt 24.27 nanga, 24.37-39 nanga, Mk 13.3 nanga, 1 Te 5.1 **24:4** Jer 14.14 nanga, 23.21 nanga, 23.25 nanga, Mt 24.23-24 nanga, Jo 5.43 nanga, Si 5.36-37 nanga, 1 Jo 2.18 **24:7** 2 Sto 15.6 nanga, Ais 19.2 nanga, Hag 2.22 nanga, Sek 14.13 nanga, Si 11.28 **24:9** Mt 10.22 nanga, Mk 13.9 nanga, Lu 21.12 nanga, Jo 15.18-20 nanga, Si 4.2-3 nanga, Sk 2.10 nanga, 2.13 **24:10** Mt 11.6 nanga, 13.57 nanga, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 nanga, 24.5 nanga, 24.24 nanga, Si 20.29 nanga, 1 Ti 4.1 nanga, 2 Pi 2.1 nanga, 1 Jo 4.1 **24:13** Mt 10.22 nanga, Mk 13.13 nanga, Hi 3.6 nanga, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanga, 10.18 nanga, 28.19 nanga, Ro 10.18 nanga, Kl 1.6 nanga, 1.23 **24:15** Dan 9.27 nanga, 11.31 nanga, 12.11 **24:17** Lu 17.31 **24:20** Dan 9.26 nanga, 12.1 nanga, Jol 2.2 nanga, Sk 7.14

Nanğa muyvindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahirimandi. ²² Got pimi kaniñinĩndu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananga siggundihu. Hara krunavundi nuñandi vata yihiramami hañinĩñirim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariñ muhama nimavamba ambirimandi, Niñgamara, kru Got krunavundi nuñandĩ anña miñimandi vata yihiramami hama niñan kiyi, vamba ambirimandi. Nanğa muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihañinĩñirim mañindarimañgaramara. ²⁴ Nanğa kru sambĩ pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuñandĩ anña miñimandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nanğa kru sambĩ pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Gotĩndu kuyu mañata ambavaravara miñga, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzihĩ andĩtutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihananğaj miñawinikwinĩtirimandiyu. Kamata nuri mañatanditangata kru Got nuñandi vata yihiramami hañinĩñi ndahara miñawinikwinĩtirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariñ muhimimuhim vana yivurahimandi niñinĩñirim ambavarin. ²⁶ Kamataharim nariñ nimavamba ambirimandiyu, Nğamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu mañumara. Nanğa nimavamba ambirimandiyu, Nğamara. Tavihumba niñini kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara nuriñandi kuyu hañandihirim mañindarimara. ²⁷ Nari nğandara. Ihumbisa nimbu niña mañaparahi, ina yahayahavu kita siñandita uta ina miñgumiñguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Niñi hama ndahara payimandi hiviñi siwimaña musa andirimandi. Kamati krunavundi sihananğa nuñ nğimandiyu. ²⁸ Krumbat kimuta karĩhata kindi upiyi taya, punği pata tihirundu, vami.

Muyivi Krundu Niñi payimandi
(Mak 13.24-27 nanğa, Luk 21.25-28)

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihañinĩñi siggundiriminiti, sariwayinĩndi ina ni kinzi miñgwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki niñinĩñi ihumbisa nimbu mitata mañaramirimandiyu. Kamata tikatika himiñgim ihumbisa nimbu kuyu hañinĩñi ndahara nananğirimandiyu. ³⁰ Kanditiwimi hañi Krundu Niñi hamandu muhim nzihĩ ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananğa piri niñĩndu niñinĩñi kambirihirimandiyu. Kamata nğĩtu Krundu Niñi hama, ihumbisa nimbu kita nuñandi tikatika nanğa siña aru nanğa ihumukiri humbañi payimandi. ³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuñandi hañinĩñi simbiti piri niñi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami hañinĩñi yivunibirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

Nari ahu fikin nğata idariramata nğimandira
(Mak 13.28-31 nanğa, Luk 21.29-33)

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikin nğamara. Maka nuñandi hañinĩñi kuku nangandita miñi hañinĩñi muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara. ³³ Siwimaña nğandi, muhimimuhim vana kaniñinĩñi yivurahiti nğata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Niñi hama pata kindinari mikayi ha kiyi, vamba ambamara. ³⁴ Yi nariñ kandi ambin, krunavundi tihu kuyu niñinĩñi mangwimitutu muhimimuhim vana kaniñinĩñi yivurahimandi. ³⁵ Pirivisa nanğa ihumbisa ni siggundirimandi, hara yandi kuyu ni manziñgundirimandi, vami.

Kandi vana niñinĩñi yivurahimandi hivi ha mumiñga mangandi
(Mak 13.32-37 nanğa, Luk 17.26-30 nanğa, 17.34-36)

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana niñinĩñi yivurahimandi hivi ha nanğa pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru mumiñga ndahara mangandi. Gotĩndu pihuyĩndu kutikara ndahara mangandu. Nanğa Krundu Niñi hama ndahara mangandi. Niñuvandaya nu nğandi. ³⁷ Krundu Niñi hama parimiti, muhimimuhim vana Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanğuhivi, ñaña kuvirarasimu. Nanğa kru, navundi urahihi, navundi kru yahurasimu. Kamatihuhu

24:22 Ais 65.8-9 nanğa, Sek 14.2-3 **24:23** Mt 24.5 nanğa, 24.11 nanğa, Mk 13.21 nanğa, Lu 17.23 nanğa, 21.8
24:24 Lo 13.1-3 nanğa, Mk 13.22 nanğa, 2 Te 2.8-9 nanğa, Sk 13.13-14 **24:26** Lu 17.23-24 **24:27** Mt 24.37-39
24:28 Lu 17.37 **24:29** Ais 13.10 nanğa, 34.4 nanğa, Ese 32.7 nanğa, Jol 2.10 nanğa, 2.31 nanğa, 3.15 nanğa, Sk 6.12-13 **24:30** Dan 7.13 nanğa, Sek 12.10-14 nanğa, Mk 13.26 nanğa, Sk 1.7 nanğa, 6.12-13 **24:31** Ais 27.13 nanğa, Mt 13.41 nanğa, 1 Ko 15.52 nanğa, 1 Te 4.16 **24:33** Je 5.9 **24:34** Mt 16.28 nanğa, 23.36 nanğa, Mk 13.30 nanğa, Lu 21.32 **24:35** Sng 102.26 nanğa, Ais 40.8 nanğa, Mt 5.18 nanğa, Mk 13.31 nanğa, Lu 21.33 nanğa, Hi 1.11 **24:36** Sek 14.7 nanğa, Si 1.7 nanğa, 1 Te 5.1-2 **24:37** Stt 6.5-8 **24:38** Stt 6.3-5 nanğa, Lu 17.26 nanğa, 1 Pi 3.20

taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihanjin nuriñ yivurarahaha vana ha manggamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha tanguta krunavundi kandihanjin sihananga mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Niñi hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miñata kituhitu, Got muhaman miñata, muhaman tihimiti kiyimandi. ⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tarambiruta kituhitu, Got muhanambin miñata muhanambin tihimiti kiyimandi. ⁴² Kamataharim nari taminga nanja kiyimara. Nariñandi Aru hama payivayi hivi ha manggandarandi. ⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi niñuva miñga, kamata hiriviyira kru kipa nanja miñga kiviyi yandi tavi niñi kipa miñirim payi vata nuñandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa nanja hama nuñandi tavi ha miñavirihuta miñindihuhi. ⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbunagaramara. Krundu Niñi hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

Simbira miñahuhu karatamandi miñgandu tih kuyu
(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku muminga, nuñandi simbirasara sañ hañindu mumingañ ngahi indarimit avi, nanja simbira avindaya miñandi haman yiharamandi. Kamata nuñ simbira ngundi. Kamatihi nuñandi simbirasara sañ mu hanjin karatamandi. Kamata aru hama nuriñ ñaña nguhurim yiharamandi hiriviyi ñaña tingirundi. ⁴⁶ Kru simbira miñahuhu karatamandi kandihamata hama simbira kandiha miñiti, nuñandi aru miku hama anga pata ngiti, kandihama kinzhinzim. ⁴⁷ Nariñ yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuñandi simbira miñahuhu karatamandi kandihaman tamiti nuñandi muhimimuhim sihananga karatamirimandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miñahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miñga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara sañ hanjin yivubarimandi. Kamata nuri nanja ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwinkwinintu hanjin nanja kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miñahuhu karatamandi hama nuñandi aru hama payivayi hivi, nanja pamata hiriviyi vaha payimandi ha manggimandi. Kamata yivutimbat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miñahuhu karatamandi kandihaman piñingarimandi. Kamata kru kuyusihirimbihapiha hanjin nanja tamirimandi. Kamati kandihafi irihariha miika satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñanjira ndu tih kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñanjira kumanzipi timutamu tingiruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminga navundi uririm andimi miñga parim andimi. Kamatihi navundi ñanjira kandihanjin umbimbungi nuriñandi hanjin miñata, kru kandihaman kindiñi ngata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihafindu arikita arikita kwiri indarimit avi nanja niñin, arikita arikita kwiri indarimit avi manimani niñin. ³ Navundi indarimit avi maniman nanja hanjin suñindamandu umbi nuriñandi hanjin miñamu. Hara kuku hapa muvira kuku vungiyi kavungita miñata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi nanja hanjin nuriñandi suñindamandu umbi hanjin miñamu. Kamata kuku hapa muvira kuku vungiyi kavungita miñata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñanjira kandihanjin sihananga akwimitandih karhamu. ⁶ Kamata kivi itih indarihu kru muminga kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuñ ngim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñanjira kandihanjin sihananga yahamirata nuriñandi umbi hanjin siwitamamu. ⁸ Kamatihi navundi indarimit avi maniman hanjin navundi indarimit avi nanja hanjin ambamu, Ariñ nariñandi kuku hapa hañindu muvira ngumara. Ariñandi umbi niñin kwimirim anditih, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanja hanjin kimbimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanja ariñ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa miñamiña hañi nariñambirim mut miñimandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi maniman hanjin kuku hapa mutimijirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanja kuku hapa siwitamamu hanjin, nu nanja tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihi sikwitaya kru

24:39 Stt 7.6-24 nanja, 2 Pi 3.6 **24:42** Mt 25.13 nanja, Mk 13.33 nanja, Lu 21.36 **24:43** 1 Te 5.2 nanja, 2 Pi 3.10 nanja, Sk 3.3 nanja, 16.15 **24:43** Lu 12.39-40 **24:44** Mt 25.13 nanja, 1 Te 5.6 **24:46** Sk 16.15
24:47 Mt 25.21-23 **24:51** Mt 8.12 nanja, 25.30 **25:1** Lu 12.35 nanja, Sk 19.7

kindinjariha yihimu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñanjira kuku hapa mut miñjirim umu hañjiniñ anga pata ambamu, Aru miñga, aru miñga, pata ariñambirim kindinjari ni pihiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariñ kandi ambin, yi nariñ manjandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nuriñ ambami, Nari manjandara, pamata hiviyi, nanga pamata hiriviyira vaha Krundu Ñiñi hama payimandi. Harim nari tamñga nanja kiyimara, vami.

*Simbirasara sañjiniñ timbahiris miñamundu tih kuyu
(Luk 19.11-27)*

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru mumiñga piñu kutañi urim andindi maña. Nuñandi simbirasara sañ hañjiniñ uraramahi payimu. Kamata nuñandi muhimimuhim karatamirimandiyu vata nuriñandi kumangimbañi tamami. ¹⁵ Kamata simbirasara sañ hañjiniñ miñza vativatindu vana nanga tikatkarim indariramarama timbahiris hañjiniñ tingirumi. Kru muhamañ 5,000 timbahiris ngumi. Muhamañ 2,000 timbahiris ngumi. Muhamañ 1,000 timbahiris ngumi. Kamata kru hama umi. ¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama 5,000 timbahiris kandihafi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris mu miñami. ¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris mu miñami. ¹⁸ Hara simbirasara sañ 1,000 timbahiris miñami hama uta piriyi kumba kayivata nuñandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

¹⁹ Kamata kutanjivi uhi, nuriñandi aru hama anga payimi. Kamata nuriñ timbahiris ngumi hañjiniñ kuyu miñasirivirim andimi. ²⁰ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama sihinda 5,000 timbahiris mu nanga miñata pata nimavamba ambami, Aru miñga miñga, yañ 5,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiñiñ timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. ²¹ Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamangaramana. Harim na muhimimuhim sambu karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanja kinzhinziti, vamba ambami. ²² Kamata kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miñga miñga, yañ 2,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiñiñ timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. ²³ Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga, na simbira avi miñamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamangaramana. Harim na muhimimuhim sambu karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanja kinzhinziti, vamba ambami. ²⁴ Kamavahi kru 1,000 timbahiris miñami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miñga yi nanj ngandin, na paña miñga. Na kiva muñjiniñ kurinduyi ndahara kayivandana. Nanja pirivisa muyi kru mumiñga ñaña kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nuriñandi ñaña hañjiniñ miñandana. ²⁵ Kamataharim yañ piñitih, uta nandi timbahiris ni pirihumbañi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. ²⁶ Kamavahira nuñandi aru hama kimbi nimavamba ambami, Na simbirasara sañ ñamba, na yakwiri miñga. Na yañ ngamanjarandana. Yi kiva muñjiniñ kurinduyi ndahara kayivandin. Nanja pirivisa muyi kru mumiñga ñaña kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nuriñandi ñaña hañjiniñ miñandin. ²⁷ Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi anga pata yandi timbahiris ha kañimbiriti timbahiris muvira nanja miñahin. ²⁸ Kamataharim 1,000 timbahiris nu nanga kiyini miñata kru 10,000 timbahiris nanja niman ngumara. ²⁹ Kru muhimimuhim nanja hañjiniñ, nuriñ sihinda muvira nguriman. Kamatin nuriñandi muhimimuhim sambu kiyimandi. Hara kru mumiñgandu muhimimuhim mangiti, nuñandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, anga miñaman. ³⁰ Harim simbirasara sañ ñamba niman kaviritira tapira kivimñgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimñgwi kandihafi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

Krundu Ñiñi hama krunavundi sihanangañ ngatñgurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu Ñiñi hama aru miku maña kutikara sihananga nanja payimandi. Kandihivi hañi nuñandi minzimnzi maka aru miku ndu hañi minzirimandi.

³² Kamati krunavundi sihananga pirivisa muvundumuvundu hanjiniŋ pata nuŋandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nuriŋ tamarahata arikinziviŋi tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maña. ³³ Kamata sipsip hanjiniŋ nuŋandi kuma kandi sambavu tamata, meme hanjiniŋ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuŋandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu hanjiniŋ nimavamba ambirimandi, Yavandak nariŋ avindamandi. Yandi Yava piri niŋandihin tamami hiriviyi ambami, Yandi tiwiŋi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiŋi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yan ñaña ngumara. Yan kukumitandihhi kuku ngumara. Yi pihu muyindu miŋga, hara yan timbuta nariŋandi taviŋi umara. ³⁶ Yandi mikwiri maŋgiŋiŋi, yan mikwiri ngumara. Kandi kimuhin yan karatamamara. Nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yan ngamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu hanjiniŋ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miŋga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana nan ñaña ngumarin. Nanŋa pamata hiriviyi nan kukumitandihhi kuku ngumarin. ³⁸ Nanŋa nan pamata hiriviyi ngaharin na kru pihu muyindu miŋga kiyihana nan timbuta ariŋandi taviŋi umarin. Nanŋa pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nan mikwiri ngumarin. ³⁹ Nanŋa pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nan ngumarin, vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbi krunavundiŋ nimavamba ambirimandi, Yi nariŋ kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava fiimbi maniman hanjiniŋindu muvatin andindara hanjiniŋ, yan andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuŋandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu hanjiniŋ nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi siŋgunditiŋinŋin, nari yan mikiramata ahu tuvarata sihanŋiyihiyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan nanŋa nuŋandi kutikara hanjiniŋirim Got siwitamami. ⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yan ñaña maŋgumara. Nanŋa yan kukumitandihhi kuku maŋgumara. ⁴³ Yi pihu muyindu miŋga, hara yan timbuta nariŋandi taviŋi maŋgumara. Nanŋa yandi mikwiri maŋgiŋiŋi, yan mikwiri maŋgumara. Yi kandi kimuhin, nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yan maŋgumara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuŋ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru miŋga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, nan ñaña maŋgumarin. Nanŋa pamata hiriviyi nan kukumitandihhi kuku maŋgumarin. Nanŋa nan pamata hiriviyi ngaharin na kru pihu muyindu miŋga kiyihana nan timbuta ariŋandi taviŋi maŋgumarin. Nanŋa pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nan mikwiri maŋgumarin. Nanŋa pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanŋa kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nan maŋguramamarin, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nuriŋ kimbi nimavamba ambirimandi, Yi nariŋ kandi ambin, yaranava fiimbi maniman niŋiniŋindu muvatin kanimata vana niŋiniŋ maŋandimara ha, kandi vana hanjiniŋ yan maŋandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandihanjiniŋ ñamba him niŋirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kañinda sihanŋiyihiyi nŋandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi hanjiniŋ avindaya sihanŋiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

*Aru miku hanjiniŋ, Jisasin yivutatamindan vata kuyu kahañamu
(Mak 14.1-2 nanŋa, Luk 22.1-2 nanŋa, Jon 11.45-53)*

¹ Jisas kuyu kanjiniŋ ambavarata mituta, nuŋandi simbirasara hanjiniŋ nimavami, ² Nari ngandara, arikinŋivi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatin Mitahi Avinŋiyimu Hivi hanjiniŋirim indariraramara ha yivurahimandi. Kamati Krundu Niŋi hamaŋ miku niŋiniŋindu kumaŋgimbañi tamitu ahuandiñi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kanditiwimi hañi, Gotin kirañinguhu hanjiniŋindu aru miku hanjiniŋ, nanŋa Israel hatindu aru miku hanjiniŋ umu. Kamata Gotin kirañinguhu hanjiniŋindu aru miku hanjiniŋindu aru

25:32 Ese 20.38 nanŋa, 34.17 nanŋa, Ro 14.10 nanŋa, 2 Ko 5.10 nanŋa, Sk 20.12 25:34 1 Ko 6.9 nanŋa, 15.50 nanŋa, Ga 5.21 nanŋa, Hi 4.3 nanŋa, 1 Pi 1.20 25:35 Ais 58.7 nanŋa, Ese 18.7 nanŋa, 18.16 nanŋa, Hi 13.2 nanŋa, Je 1.27 25:36 2 Ti 1.16 nanŋa, Je 2.15-16 25:40 Snd 19.17 nanŋa, Mt 10.42 nanŋa, 18.5 nanŋa, Mk 9.41 nanŋa, Hi 6.10 nanŋa, Sk 22.12 25:41 Mt 7.23 nanŋa, Mk 9.48 nanŋa, Lu 16.24 nanŋa, Sk 12.9 nanŋa, 20.10 25:45 Sek 2.8 nanŋa, Si 9.5 25:46 Dan 12.2 nanŋa, Jo 5.29 nanŋa, Ro 2.7 26:2 Kis 12.1-27 nanŋa, Mt 20.18 nanŋa, Mk 14.1 nanŋa, Lu 22.1 nanŋa, Jo 13.1

miku hamandu taviyi tihirumu. Nuḡandi ḡimbi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasin̄ kuyusihirata miḡahandata yivutatamir̄im kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got nanḡa kuyundavaravarandu aru hiviyi maḡandim. Kamatirin̄ krunavundi ḡgatanda sanḡa yahamiritumandihi, vamu.

Navundi muḡambi Jisasindu mikuvu ambuḡguku tanḡusingimi

(Mak 14.3-9 nanḡa, Jon 12.1-8)

⁶ Jisas pihu Betani Saimonindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra nanḡa miḡa. ⁷ Kamatihi navundi muḡambi ambuḡguku vunḡi, timba aviya musa miḡamu ha miḡata tavi kandihaḡi payimi. Ambuḡguku kandiha timbahiris aruyi mut miḡandu ḡandi. Kamata Jisas pina haḡi minzita kiyihili, navundi haḡambi Jisasindu miku haḡi tanḡusingimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara haḡinin̄ kandiha ḡgahu, nuriḡ maviḡiyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambuḡguku ni sanḡinanḡa mituta kiyi. ⁹ Kaniḡandihin̄ mitirin̄ kru muḡinin̄ mut miḡitu, timbahiris aru miḡata krunavundi muhimimuhim maniman haḡinin̄ ḡguharin̄, vamu. ¹⁰ Jisas nuriḡandi kuyu ha indarita nuriḡ nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindiḡ pimi ḡgura. Nu yaḡ avi vana andi. ¹¹ Kru muhimimuhim maniman haḡinin̄ nari nanḡa sihanḡindu. Hara yi, nari nanḡa siha maḡgiyman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niḡi ambuḡguku tanḡusingi ni, yandi kwirandi ni tunḡi humbaḡirim ikivata andi. ¹³ Yi nariḡ kandi ambin, piri niḡi muvumuvu uta kuyu avi niḡandihin̄ ambavarimandiḡu. Kamata navundi niḡambi yaḡ andi vana niriḡ indarimitata, ambavarimandiḡu, vami.

Judas, aru miku haḡinin̄ nanḡa kuyu kahaḡami

(Mak 14.10-11 nanḡa, Luk 22.3-6)

¹⁴ Kandiḡiwimi haḡi Jisasindu 12 simbirasara haḡindu muhama, nuḡandi ḡimbi Judas Iskariot, Gotin̄ kiraḡinḡuhu haḡinin̄indu aru miku haḡinin̄ kiyimuyi umi. ¹⁵ Kamata nuriḡ nimavamba kithumi, Jisasin̄ nariḡandi kumaḡḡimbaḡi tamitin̄ yaḡ muhimiyi mut miḡimandira, vami. Kamavahi nuḡ 30 timbahiris silva ḡgumu. ¹⁶ Kamatihi Judas Jisasin̄ nuriḡandi kumaḡi tamiman vata kindimbuhirami.

Jisas nuḡandi simbirasara nanḡa imbi ḡami

(Mak 14.12-21 nanḡa, Luk 22.7-14 nanḡa, 22.21-23 nanḡa, Jon 13.21-30)

¹⁷ Mavatiḡa Yis Manimanindu Aru Hivi Haḡinin̄indu kimaḡgima hivi haḡi, Jisasindu simbirasara haḡinin̄ pata nuḡ ambamu, Upi paḡu umindaḡ. Kamata ḡaḡa siḡitamitirin̄ Got Israel Hatin̄ Mitahi Avinḡiyimu Hivi haḡandihin̄irim indariramata ḡirimana, vamu. ¹⁸ Kamavahu Jisas nuriḡ kru muḡinḡarin̄ ambata ambami, Pihu aru niḡi indihuta kru kandihaman̄ ḡgata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha ariḡi payi. Harim, yi nanḡa yandi simbirasara haḡinin̄ nanḡa pata nandi taviyi Got Israel Hatin̄ Mitahi Avinḡiyimu Hivi haḡandihin̄irim indariramata ḡimindaḡ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. ¹⁹ Kamavahi simbirasara haḡinin̄ Jisas ambami maḡa andita, ḡaḡa kandiha siḡitamamu. ²⁰ Kamata kivititi Jisas nanḡa nuḡandi 12 simbirasara haḡinin̄ ḡaḡa tamatama pina haḡi arindihuyivita minzimu. ²¹ Kamata ḡata kiḡinḡiḡi ambami, Yi nariḡ kandi ambin, nariḡandi muvati miḡa, yaḡ yandi miku ḡinin̄indu kumaḡi tamirimandi, vami. ²² Kamavahi, nuḡandi simbirasara haḡinin̄ kuyu kandiha indarihu nuriḡandi mavi hambu pimitiḡanḡarami. Kamatihi minzavativat nuḡ nimavamba kithumu, Aru miḡa, yaḡirin̄ vaha ambana, vamu. ²³ Kamavahu Jisas ambami, Kru yaḡ yandi miku ḡinin̄indu kumaḡi tamirimandi hama, nariḡandi muvati miḡa. Yi nanḡa maki isi niḡi kihiri kumandamariḡ, vami. ²⁴ Krundu Niḡi hama, Gotindu aḡḡwimikiyi ambami maḡa kwimirimandi. Hara Krundu Niḡi haman̄ nuḡandi miku ḡinin̄indu kumaḡḡimbaḡi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihaman̄ niḡum maḡavumiti avindihi, vami. ²⁵ Kamavahi Judas, kru nuḡandi miku ḡinin̄indu kumaḡḡimbaḡi tamatama hama, nuḡ kithuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maḡa, vami.

Jisas nuḡandi simbirasaraḡ mavatiḡa nanḡa wain ḡgumi

(Mak 14.22-26 nanḡa, Luk 22.15-20 nanḡa, 1 Korin 11.23-25)

26:6 Lu 7.37-38 **26:11** Lo 15.11 nanḡa, Jo 12.8 nanḡa, 14.19 nanḡa, 17.11 **26:14** Jo 11.57 **26:15** Sek 11.12 nanḡa, Mt 27.3 * **26:15** 30 silva timbahiris kaniḡandihin̄ maḡandariḡ, timbahiris ariḡandiḡi timbahiris kaniḡandihin̄ pamata timi vaha kihirihiri tih. Kaniḡandihin̄ timbahiris arumari. Simbira miḡamin̄a ḡinin̄, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miḡata miḡimaḡa ḡandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ḡgimandira. **26:17** Kis 12.6 nanḡa, 12.14-20 nanḡa, Mk 14.12 nanḡa, Lu 22.7-9 **26:18** Mt 21.3 **26:23** Sng 41.9 nanḡa, Lu 22.21 nanḡa, Jo 13.18 **26:24** Ais 53 nanḡa, Dan 9.26 nanḡa, Mk 9.12 nanḡa, Jo 17.12

²⁶ Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatimba munda miñata Gotiñ kuyu avivi nguta miñasihiraramata, nuñandi simbirasara hañiniñ ngumi. Kamata ambami, Miñata ñamara. Niñandihin yandi kwirandi, vami. ²⁷ Kamata kuku kuvirahuvira vungi wain nanja munda miñata Gotiñ kuyu avivi ngumi. Kamata nurin nguta ambami, Nari sihananga niñi kuviramara. ²⁸ Niñandihin yandi ñangwi. Got nanja krunavundi nuñandiñ sihananga vata miñavisihuramata siritimbin. Yi ñangwi kanjandihin, krunavundi sihananga ñamba vana andindu hañiniñ kungi kuyivirim tangusingin. ²⁹ Yi nariñ ambin, yi nari nanja wain sihinda mangvuriman. Kamata ututa muyivi wain kiji Yavandakindu tiwiyi nari nanja kuviriman, vami. ³⁰ Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

Jisas ambami Pita yañ kutivu tamirimandi

(Mak 14.27-31 nanja, Luk 22.31-34 nanja, Jon 13.36-38)

³¹ Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Musi kiviya yañ muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ngitira sihananga nariñandi indarimangaramangara vana ha miñgata yivirimandi. Gotindu angwimikiyi, Got nimavamba ambami. Yi sipsip karatamatama hamañ yivutatamitin sipsip hañiniñ siñgunziñgu tivaramirimandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi anja yahamiriman. Kamata yi wisa kasiramata pirivisa Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbi ambami, Muhimimuhim vana nan yivurahimandi ha muvira ngitu nurinandi indarimangaramangara vana ha miñgata yiviti nan mitirimandiyu, hara yi nan mamitahandiriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Yi nan kandi ambin, musu kiviya, akakara kwisi piwititi, na arikikwiri ñimbiri nimavamba ambirimana, Yi nuñ mangandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nanañga kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuñ mangandin vamba manambirimana, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihananga kuyu siwimaña ambamu.

Jisas Getsemani Got nanja kuyundavarami

(Mak 14.32-42 nanja, Luk 22.39-46)

³⁶ Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ nanja kiva Getsemani umu. Kamata nurin ambami, Nari niñi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got nanja kuyundavariman, vami. ³⁷ Kamata, Pitañ nanja Sebedindu ñiñi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuñandi mavi hambu pimitihi, kañda aru miñami. ³⁸ Kamatihi nurin ambami, Yandi mavinimbu pimitimangarahi kwimirim andin. Harim nari niñi yañ karatamata narindahara taminga nanja kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata sukisimbiri uhandata, miñgata tarangiruta nuñandi kipumika ha piriya tamami. Kamata Got nanja nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vungi ni yandi kumayini miñavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maña manandi, nambi pirikina maña andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu hañi pata ngahi akwarihata kiyimu. Kamatihi Pitañ nimavamba kitihumi, Nari yi nanja miñgiya awa nda kita taminga nanja mangiyimandira. ⁴¹ Nariñ miñgaha vananda yivurahiti miñgata yivitirama. Kamataharim taminga nanja kiiñgiñi Got nanja kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariñandi kwirandi hañandihinindu tikatika mangiyi, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda anja uta Got nanja nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vungi niñi yanjirim kuvirimandi sikwi vatangata, nambi pirikina maña, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ngahi simbirasara hañiniñindu taminga ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nurin mitatuta kwiriñimbiri, Got nanja kuyundavarami. Atiyi kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ngahi nuñandi simbirasara hañiniñ karihahu ambami, Nari karihata avirikimurangwisa. Indarimara. Krundu Niñi hamañ kru ñamba vana andindu hañiniñindu kumangimbañi tamatama hirivi ha yivurahi. ⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari nanja umi. Ningamara, kru yañ nariñandi kumangimbañi nguhu hama ariñi ni yivurahi ha, vami.

Judas Jisasiñ nuñandi miku niñiniñdu kumangimbañi tamami

(Mak 14.43-50 nanja, Luk 22.47-53 nanja, Jon 18.3-12)

26:26 Mt 14.19 nanja, 1 Ko 10.16 **26:28** Kis 24.8 nanja, Jer 31.31-34 nanja, Sek 9.11 nanja, Ro 5.15 nanja, 1 Ko 10.16 nanja, Hi 9.22 **26:29** Mk 14.25 nanja, Lu 22.18 nanja, Si 10.41 **26:30** Lu 22.39 nanja, Jo 18.1
26:31 Sek 13.7 nanja, Jo 16.32 **26:32** Mt 28.7 nanja, 28.16 nanja, Mk 14.28 **26:34** Mt 26.69-75 **26:35**
Mt 26.56 **26:38** Jo 12.27 **26:39** Mt 6.10 nanja, 20.22 nanja, Jo 6.38 nanja, Hi 5.7-8 **26:41** Mt 6.13 nanja, Ef 6.18 nanja, Hi 2.14 nanja, 4.15 **26:44** 2 Ko 12.8 **26:45** Jo 12.27 nanja, 13.1 nanja, 14.31

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuḡandi simbirasara hañindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambi tuki nanga ahutimi miḡata nu nanga payimu. Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡ, nanga Israel hatindu aru miku hañiniḡ simbiḡu payimu. ⁴⁸ Kru Jisasiḡ nuriniḡandi kumaḡḡimbañi tamatama hama nurin ambami, Kru miḡahandiḡinda vata andira hamaḡ mikwimikwi siriman, kru kandiḡhama Jisas. Nuḡ miḡahanadamara, vami. ⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiniḡandi Jisas kiyimiyi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasiḡ mikwimikwi sami. ⁵⁰ Kandihamatihi Jisas ambami, Yambiha, pana vana hañandiḡin andirimiḡgata andihavu, vami. Kamavahi kru hañiniḡ pata Jisasiḡ miḡahandamu.* ⁵¹ Kamatiḡu kru Jisas nanga kiyimi miḡa nuḡandi tuki kuta ha miḡasiharami. Kamata Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinziḡimiki hañandiḡin, yivutivihi piḡiyi miḡgata yivumi. ⁵² Kandihamatiḡhira Jisas nuḡ nimavami, Nandi tuki kuta ha nuḡandi upiyi kiḡḡiraramina miḡgum. Kru sihananga tuki kuta nanga kurihiriḡmandiyu hañiniḡ, tuki kuta ha nurin piḡiḡarimandi. ⁵³ Na mambaha ḡḡandana. Yi yandi yavandakiḡ kitiwiḡin, nuḡandi kutikara sambi sikwi simbiti pata yaḡ ḡguramahu. ⁵⁴ Hara yi kanimatiḡiḡgata, kuyu Gotindu aḡḡwimikiyi kindi hañiniḡ kandiḡsikwisikwi mayivurahiriḡmandi. Gotindu aḡḡwimiki ambami, harim kandi vana niḡiniḡ yivurahimandi, vami. ⁵⁵ Kandihirivi hañindaya Jisas krunzivi kandiḡhañiniḡ nimavami, Nari tuki kuta nanga ahutimi miḡata yaḡ nanga kurihahuriha nanga kipa nanga miḡgaḡ miḡahandiḡim payimañandira. Yi imutamut Gotiḡ kirañiḡguhu tavi hañindu upiyi miḡzita krunavundiḡ kuyu ḡḡundin. Hara yaḡ kandiḡtiwimi haḡu maḡiḡahandandara. ⁵⁶ Muhimimuhim vana yivurahami kaniḡiniḡiriḡim, kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara hañiniḡ yihimbiviramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuḡandi simbirasara hañiniḡ Jisasiḡ mitamita tivaramamu.

Jisasiḡ ḡḡatiḡḡirumu

(Mak 14.53-65 nanga, Luk 22.54-55 nanga, 22.63-71 nanga, Jon 18.13-14 nanga, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasiḡ miḡahandamu hañiniḡ, nuḡ timbuta kru Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku Kaiafasindu taviyi umu. Kamatiḡu tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniḡ nanga Israel hatindu aru miku hañiniḡ tihiruta kiyimu. ⁵⁸ Kamatiḡu Pita Jisasiḡ ḡḡaviramata siḡindi umi, hara kutañimari kiyimi. Kamata Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku hamandu tavi tapa tapira hañi indihuta, kru tavi karatamatama hañiniḡ nanga miḡzimi. Jisasiḡ muḡibaham vana ha yivurahiti ḡḡitin vata, kiyimi. ⁵⁹ Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡ, nanga kru Juda hatindu kuyu miḡasirivandu hañiniḡ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusiḡhirañihira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuḡandi ñamba vana mu ḡḡata, nuḡ yivutatamimindaḡ vata andimu. ⁶⁰ Kamatiḡu kru sambi pata nuḡ kuyusiḡhiriḡguyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasiḡ yivutatamatama ḡandi maḡgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu. ⁶¹ Pata ambamu. Kru nima nimavamba ambavarandi, Yi Gotiḡ kirañiḡguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviyi taya tararamiriḡman, vamba ambavarandi, vamu. ⁶² Kamavahu Gotiḡ kirañiḡguhu hañiniḡindu aru miku hañiniḡindu aru miku hama taḡguramata, Jisasiḡ nimavamba kitihumi, Na kuyu kimbi maḡambiriḡmana. Naḡ kuyu yihivarayu niḡandiḡiriḡim muḡibana, vami. ⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu maḡambami. Kamatiḡu Gotiḡ kirañiḡguhundu aru miku hañiniḡindu aru miku hama ambami, Naḡ Got siḡaḡḡiyihiyi hamandu ñimbiyi kitiwin. Harim tiḡu kandiḡsikwisikwi amba. Got krunavundi nuḡandiḡ aḡḡa miḡimandi vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu Niḡi, mana, mañiḡa, vami. ⁶⁴ Kamavahi Jisas nuḡ nimavami, Nambi ambanaja. Hara yi nariḡ ambin, muyivi Krundu Niḡi miḡgaḡ ḡḡitira, Got tikatika nanga hamandu kuma kandi sambavu miḡzirimandi. Kamata ihumbisa nimbu kita ihumukiri himbañi payimandi, vami. ⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotiḡ kirañiḡguhundu aru miku hañiniḡindu aru miku hama kandiḡhuyu ha indarita, aka yahamirata nuḡandi mikwiri hañiniḡ miḡasihirata ambami, Gotiḡ ambasuvi. Harim nari nanga siḡinda kru kanimandu vanarim

* **26:50** Grik kuyuyi avindamata maḡambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na muḡindihi pana, vamba ambami, vandu. **26:51** Jo 18.26 **26:52** Stt 9.6 nanga, Sk 13.10 **26:53** 2 Kin 6.17 nanga, Dan 7.10 **26:54** Ais 53.7 nanga, Mt 26.56 nanga, Mk 14.49 **26:55** Lu 19.47 nanga, 21.37 **26:56** Mt 26.31 **26:60** Lo 19.15 nanga, Sng 27.12 nanga, Mt 27.40 nanga, Mk 14.55 nanga, Jo 2.19 nanga, Si 6.13 **26:63** Ais 53.7 nanga, Mt 27.12 **26:64** Sng 110.1 nanga, Dan 7.13 nanga, Mt 24.30 nanga, Lu 21.27 nanga, Si 7.55 nanga, 1 Te 4.16 nanga, Sk 1.7 **26:65** Mk 14.63 nanga, Si 14.14 **26:65** Wkp 24.16

ambavaravarim kru muviran ambitorin mambayimu. Tihura Gotin ambasuvahi indarira. ⁶⁶ Kamataharim kru kaniman pamatiminda, vami. Kamavahi kimbi ambamu, Nu namba mingga. Harim kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ muvira nuñ gimbarapara tamandama ambamu, ⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandin anga minimana vata yiharamami mingga. Harim kru Gotindu kuyu minata ambavarandu hanjinin ambavarandu maña amba. Nan kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasin mangandin vami

(Mak 14.66-72 nanga, Luk 22.56-62 nanga, Jon 18.15-18 nanga, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihili, simbirasara muhanjambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama nanga kindana, vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihanangandu taminganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha mangandin, vami. ⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindinari nanga hañi uhi, sihinda simbirasara mujambi ngata krunavundi ariñi kiyimu hanjinin ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama nanga kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihaman mangandin, vami. ⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi tanguramata kiyimu hanjinin pata Pitan ambamu, Kandisikwisikwi, na nuriñandi ñingñindu mingga. Nandi pingwisamur hambu nan minjamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kaman mangandin. Yi kuyu kandi manjambitin ngatara yan Got pisingaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi. ⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ mangandin virimana vamba ambami kuyu hanjandihinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patinandi irihami.

27

Jisasin Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu

(Mak 15.1 nanga, Luk 23.1-2 nanga, Jon 18.28-32)

¹ Kamata pihirahi, Gotin kirañinguhundu aru miku hanjinin nanga Israel hatindu aru miku hanjinin sihananga, Jisasin yivutataminda vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasin wirimbizikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumangimbañi tamamu.*

Judas kimumi

(Simbirasara 1.18-19)

³ Kru Jisasin nuñandi miku niniñindu kumañi tamami hama Judas, ngahi Jisasin ngatingiruta pimi ngumu. Kamatihi nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuñ Gotin kirañinguhundu aru miku hanjinin nanga Israel hatindu miku hanjinin ngumu hanjandihin, nuri kiyimuyi anga minata umi. ⁴ Kamata ambami, Yi namba vana andin. Kru nariñandi kumangimbañi tamin hama namba vana manjandindi, hara nuñ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuñ ambamu, Kanjandihin ariñandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris hanjinin Gotin kirañinguhu tavihumba hambu kahuvarahi indihumi. Kamata uta nuñambi sikiyi tangiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotin kirañinguhundu aru miku hanjinin timbahiris kandiha minjata nimavamu, Timbahiris niñandihin kru yivutatamatamandu tikwi nandi. Harim timbahiris kanjandihin Gotin kirañinguhu tavi niñindu timbahiris nanga minzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiharim minggaya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihañi kru piri sinji musa minjandu hanjininindu pirivisa mu mut minjamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ngati kwimitutu tamimandiyu vata, mut minjamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandihañu, Pirivisa Kru Ñangwi Mingumingu vava ñimbi ngumu. Kuha ñimbi kandihañi ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hanjandihin minjamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihaman mut minjamiharim yiharamamu. Aru nima yan ambami maña timbahiris kandihañi,

26:66 Jo 19.7 **26:67** Ais 50.6 nanga, 53.5 nanga, Mt 27.30 nanga, Jo 19.3 **26:74** Mk 14.71 **26:75** Mt 26.34 nanga, Mk 14.30 nanga, Lu 22.61-62 nanga, Jo 13.38 **27:1** Lu 22.66 * **27:2** Pailat Romindu mingga. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasin mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru muminga kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasin Pailat kiyimiyi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ngamara. **27:3** Mt 26.14-15 **27:5** 2 Sml 17.23 **27:9-10** Sek 11.12-13 nanga, Jer 32.6-15

kru piri singi musa miñandi hamarim pirivisa mut miñamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(Mak 15.2-5 nannga, Luk 23.3-5 nannga, Jon 18.33-38)

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu tamiñgañi tanjuramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ, Jisasñ ihivarinçuyi sambi ngumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbi mañambami. ¹³ Kamatihi nuñ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Nan sihananga kuyu yihivarayu nambu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihinirim kimbi kuyu mañambami. Kamatihi Pailat indarihitihi.

Pailat Jisasñ ahuandiñi yivuwirimburiñ ambami
(Mak 15.6-15 nannga, Luk 23.13-25 nannga, Jon 18.38—19.16)

¹⁵ Miñgiya simbi miñgiya simbindu minza hiviyi taya, Got Israel Hatiñ Mitahi Avinçiyimu Aru Hivi hañandihinirim indarimarasimu. Kandihamatirasimu hiviyi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat miñganñ ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nuriñambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hañindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihi kru kandihamañ tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hañi, kru muminga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuñandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuñ ngamañgarandu. Nu kru ñamba sikwi miñga. ¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nuriñ Pailat nimavamba kitihumi, Nariñirim kru nininñ ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasiñ tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundiñ ança miñimandi vata Got yihiramami vamba ambandu nimañ tihimitini urimandi, vami. ¹⁸ Pailat nuriñ ngami. Nuri singirata Jisasñ sañananga timbuta ngatingurim payimu. Harim kandihamavami. ¹⁹ Pailat ngatingirutingiru hamandu minzaminzi maka hañi minzita kiyihili nimburi nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihiyi hamañ muhim vana mañandi. Kiviyi nuñ akwisihuyi ngin. Kamata indarihin pimisañanzañindi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi. ²⁰ Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nannga Israel hatindu aru miku hañiniñ, sihananga krunavundiñ miñawinikwinitindi, ambamu, Ambitiñ Pailat Barabasiñ mititi payim. Kamata Jisasñ yivutatamam, vamu. ²¹ Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nuriñ kitihuta ambami, Nari kru arikimbat niñindu nininñ ndaya yambirim tihimitam vata pirikira, vami. Kamavahi krunavundi sihananga ambamu, Barabas, vamu. ²² Kamavahu Pailat nuriñ nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundiñ ança miñimandi vata yihiramami vamba ambandu nimañ yanjirim pamatitirim pirikira, vami. Kamavahi sihananga ambamu, Ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²³ Kamavahu Pailat nuriñ kitihumi, Mumirim, nu ñamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuñ ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²⁴ Kamatihi Pailat ngata, yandi kuyu mañindarimandiyu, nannga sangga aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri miñata krunavundindu tamiñgañi nuñandi kuma ha ñimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi mañgaviriman. Kañandihin nariñandi vana, vami. ²⁵ Kamavahi krunavundi sihananga kimbi nimavamu, Pimi kandiñ ariñ nannga ariñandi ñiñisimiñira kiyim, vamu. ²⁶ Kamavahu Pailat Barabasiñ tihimitahi nuriñirim umi. Kamata sañanzara hañiniñ ambahi Jisasñ piñgirawisimu. Kamata kita Jisasñ ahuandiñi yivuwirimbimandiyu vata, sañanzarandu kumañi tamami.

Sañanzara Jisasñ ambasuvamu
(Mak 15.16-20 nannga, Jon 19.2-3)

²⁷ Kamata gavamandu aru miku hama nuñandi sañanzara hañiniñ ambahi, Jisasñ timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihi sañanzara sihananga pata nuñandi kipumikayi tihirumu. ²⁸ Kamata nuñandi mikwiri hañandihin siharamu. Siharata nuñ mikwiri ñangwi aru miku ndu maña ñandi tamaramamu. ²⁹ Kamata siki punzimbonzi nannga hañandihin miñata, aru miku ndu mirangupihupi maña musa miñata nuñandi miku hañi tamamu. Kamata nuñandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miñandihuramamu. Kamata nuñirim tanda mikwimikwitindi nimavamba

27:11 Mk 15.2 nannga, Lu 23.3 nannga, Jo 18.33 nannga, 18.37 nannga, 1 Ti 6.13 **27:12** Ais 53.7 nannga, Mt 26.63 nannga, Jo 19.9 **27:14** Jo 19.9 **27:17** Jo 11.47-48 nannga, 12.19 **27:20** Si 3.14 **27:24** Lo 21.6-9 nannga, Mt 27.4 **27:25** Jos 2.19 nannga, 2 Sml 1.16 nannga, Mt 23.35 nannga, Si 5.28 **27:28** Lu 23.11 **27:29** Sng 69.19 nannga, Ais 53.3

ambasuvamu, Aviŋgivi Juda hatindu aru miku, vamu.* ³⁰ Kamatindi nuŋ simiruhavimu. Kamata kuki timi miŋandihuramamu ha miŋata, nuŋandi miku haŋi yivumu. ³¹ Nuŋ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu haŋandihin siharata nuŋandi mikwiri haŋandihin tamaramamu. Kamata nuŋ ahuandiŋi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasij ahuandiŋi yivuwirimbumu

(Mak 15.21-32 nanga, Luk 23.26-43 nanga, Jon 19.17-27)

³² Kamata uta, sanganzara haŋiniŋ pihu aru Sairindu, kru Saimoniŋ ŋgamu. Kamata andihu Jisasindu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Niŋbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muŋgiyindu punzindu upi varasimu. ³⁴ Kamata upi kandihaŋi, Jisasij kaŋinda miŋguramam vata, wain kuku haŋandihin akiŋgim nanga tarayiwirata kuvirimandi vata, ŋgumu. Kamatihu kuvirimitidhi akindihi maŋguvirami. ³⁵ Jisasij ahuandiŋi yivuwirimbuta mituta, sanganzara haŋiniŋ nuŋandi mikwiri haŋiniŋ nurinambi tamarahata miŋimiŋindaj vata, atava imbiramu. ³⁶ Kamata kandi upi haŋu minzita nuŋ karatamamu. ³⁷ Kamata ahu parapara siŋga kirivi ŋandi pitita, nuŋ kuyu ngatiŋguru ha yihimbivirata nuŋandi miku tarayawi hambu tamamu. Niŋmata kuyu yihimbiviramu. Kru nima Jisas, Juda hatindu aru miku. ³⁸ Jisas kiyimi tivi haŋi, kru arikimbat saŋga kurihahuriha nanga kipa nanga haŋiniŋ ndahara ahuandiŋi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamaŋ, kandi sambavu tararamata, muhamaŋ kakayi sambavu tararamamu. ³⁹⁻⁴⁰ Kamatihu, krunavundi uhu-vaŋindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwaha niŋmavamu. Na Gotiŋ kiraŋiŋguhu tavi haŋandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviyi taya tararamarama miŋga. Harim nambi ŋgurama. Kandisekwisikwi na Gotindu Niŋjitiŋgata ahuandi ha mitata miŋga, vamu. ⁴¹ Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋiniŋ aru miku haŋiniŋ nanga katikata kuyundu mirimba nanga haŋiniŋ nanga Israel hatindu aru miku haŋiniŋ ndahara siwimaŋanzih andindi ambasuvamu. ⁴² Niŋmavamba ambamu, Nu kru muŋiniŋ ŋguramandi. Hara nuŋambi maŋgurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata miŋgiti ŋgatanda niŋambirim indarimaŋgarimindaj. ⁴³ Nu Gotirim indarimaŋgarata ambandi, Yi Gotindu Niŋji, vamba ambandi. Harim Got nuŋirim mavindamata ŋgata, nuŋ tihu ŋguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat saŋga kurihahuriha nanga kipa nanga haŋiniŋ, Jisasindu tivi haŋi ahuandiŋi yivuwirimbumu haŋiniŋ ndahara, Jisasij ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanga, Luk 23.44-49 nanga, Jon 19.28-30)

⁴⁵ Ina miriyi kiyihi, pirivisa sihananga kivimiŋgwi tariŋgumi. Kamatihi taya uta ina miŋguta saŋgindajgumi. ⁴⁶ Kamata ina miŋguta saŋgindajgumi hiriviyi, Jisas pati avanagarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu niŋindu kuyu sapa ha niŋmata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yaj mitana. ⁴⁷ Kamavahi kru muvira ariŋi taŋguramata kiyimu haŋiniŋ indarita ambamu. Kru nima Elaijaŋ urarami, vamu. ⁴⁸ Kamavahi sariwayiŋandi nurinandi muvati hama tivita uta spans visa miŋata wain kuku ahivi haŋi tamami. Kamatihi wain yavurihi kuki timi muiy siŋahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ŋgumi. ⁴⁹ Kamatihi muvira ambamu, Mitina ŋgimiŋgusa. Elaija pata nuŋ ŋguramirimandi vaha, vamu. ⁵⁰ Kamata Jisas sihinda pati avanagarata kimumi. ⁵¹ Kamatihi kandiŋirivi haŋindaya mikwiri aru, Gotiŋ kiraŋiŋguhu taviyi inanandita kirasimi haŋandihin, kimba hambu kita siharata miŋguta aŋgamiŋga hambu yivurahami. Kamata arikinziŋga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tih, timba aruru haŋiniŋ pihumbiramu. ⁵² Kamatihi krunzava haŋiniŋ pirihumi. Kamatihi Gotindu krunavundi muvira kuha kimumu haŋiniŋ kandiŋandiŋwimi yahamiramu. ⁵³ Yahamirata kiyihuhu, Jisas aŋga yahamirata mituhi, Gotindu pihu aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi sambu nurin ŋgamu. ⁵⁴ Saŋganzarandu arumiku hama nanga, saŋganzara Jisasij karatamata kiyimu haŋiniŋ, ŋgahu pirimama payihi muhimimuhim vana yivurahahi ŋgata piŋisaŋjarandumu. Kamata niŋmavamu, Kandisekwisikwi, kru nima Gotindu Niŋji, vamu. ⁵⁵ Navundi Galilindu sambu Jisas

* **27:29** Saŋganzara haŋiniŋ Jisasij imbiraramata aru miku hamaŋ kanzi miŋayahuramaŋandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku haŋiniŋ mikwiri kandihamata haŋiniŋ tamarasimu. Mikwiri ŋaŋgwi nanga miranŋgupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miŋahandarasimu. **27:30** Ais 50.6 nanga, Mt 26.67 **27:31** Ais 53.7 **27:34** Sng 69.21 nanga, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38** Ais 53.12 **27:39-40** Sng 22.7 nanga, 109.25 nanga, Mt 26.61 nanga, Jo 2.19 **27:43** Sng 22.8 **27:46** Sng 22.1 nanga, Hi 5.7 **27:48** Sng 69.21 **27:51** Kis 26.31-33 nanga, 2 Sto 3.14 nanga, Mk 15.38 nanga, Lu 23.45 nanga, Hi 6.19 nanga, 10.19-20 **27:55** Lu 8.2-3

nanja kındaŋgında nuŋ nguramandu haŋjiniŋ ndahara kiyimu. Navundi kandihaŋjiniŋ kutaŋimari taŋguramata tihiraramamu. ⁵⁶ Navundi kandi ŋiŋgi haŋindu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu ŋambi. Muhaŋambi, Maria Jems nanja Josep niŋjum. Ara muhaŋambi, Sebedindu ŋiŋgi arikimbat niŋjum.

Jisasindu pati ha timba humbaŋi tamamu

(Mak 15.42-47 nanja, Luk 23.50-55 nanja, Jon 19.38-42)

⁵⁷ Kamata kivititi kivitirim andihitihi, kru timbahirisindu ariku miŋga pihu aru Arimateandu miŋga, nuŋandi ŋimbi Josep, kandihamama payimi. Josep kandihamama ndahara Jisasindu simbirasara muvati miŋga. ⁵⁸ Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vitiŋgata Jisasindu pati ha miŋiman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sanganzara haŋjiniŋ pati ha miŋata Josepiŋ ngumu. ⁵⁹ Kamatihi Josep miŋjata pati ha miŋwiri ŋaŋjira suŋiyi taparami. ⁶⁰⁻⁶¹ Kamata Josep, Jisasindu pati ha miŋata uta sava humba nuŋandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa miŋjahu saŋ kindi. Kamatihihi Maria pihu aru Makdalandu haŋambi nanja, Maria muhaŋambi ndahara ariŋi minzita tihiraramamu. Kamatihihi Josep timba muŋgi aru muŋandi tihuyaparahi payihi, kumba miŋka ha yivuvihita umi.

Sanganzara Jisasindu sava karatamamu

⁶² Avirikimuhimu Hiviyirim muhimimuhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi haŋi Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋjiniŋindu aru miŋka haŋjiniŋ, nanja Farisi haŋjiniŋ uta Pailatiŋ ngamu. ⁶³ Kamata nuŋ ambamu, Aru miŋga, ara kru kuyusihiri nanja hama kiŋiŋgiŋi kuyu mu ambamirim indarimitariŋ. Ambami, Yi arikiŋgiŋi kita, kwiri haŋi aŋga yahamiriman, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambina kumba miŋka haŋandihin yihiŋamangaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuŋandi simbirasara haŋjiniŋ pata nuŋandi pati haŋandihin kipa miŋjata uta krunavundiŋ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata aŋga yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nuriŋandi kuyusihiriŋguyu kihi haŋandihin, nuŋandi kuyusihiriŋguyu kuha ambami haŋandihin tarativirimandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pailat nuriŋ ambami, Sanganzaraŋ timbututa ambitiŋa sava haŋi karatamata kiyimu. Nari uta nariŋandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava haŋindu kumba miŋka ha yihivihimangarama, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava haŋindu kumba miŋka ha yihivihimangaramu. Kamata timba himba haŋi kuŋgi yivuta tamata, sanganzaraŋ tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas aŋga yahamirami

(Mak 16.1-10 nanja, Luk 24.1-10 nanja, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimanggima hivi haŋi paka pihirihivi, Maria pihu aru Makdalandu haŋambi nanja Maria muhaŋambi, Jisasindu sava ha ngimindan vata, payimu.* ² Kamatihihi Aru niŋandu kutikara Gotindu pihuyi kita miŋgami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muŋgi kumba miŋka yivuvihimi haŋandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba haŋi minzita kiyimi. ³ Kutikara hamandu kipumika ha ŋima miŋaparahi siŋandi maŋa siŋandimaŋandimi. Kamatihi nuŋandi miŋwiri haŋandihin ndahara ihumukiri maŋa kiyimi. ⁴ Kamatihi sanganzara haŋjiniŋ niŋambirim piŋitihi, nanangarata, kimuhimu ŋiniŋ maŋa yivurahamu. ⁵ Kamatihi Aru niŋandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim nimavami, Piŋimandumara. Yi nariŋ ngin, nari Jisas kru ahuandiŋi yivuwirimbusimu hamaŋ ngiriŋ para. ⁶ Nu niŋi manggiyi. Nuŋambi kuha ambami maŋa yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niŋandihin ngamara. ⁷ Kamataharim nari arikimbat aŋga uhavuta nuŋandi simbirasara haŋjiniŋ nimavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata aŋga yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuŋ kandihambu ngimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandiŋi nariŋ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piŋisararandimu, hara kinzihiŋzimaŋgaramu. Kamata sariwayiŋandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara haŋjiniŋ ambavaririm umu. ⁹ Kamatihi Jisas arikimbatiniŋ kindiŋi ngata nimavami, Kivisihi vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihaŋi uta, nuŋandi tandanzambiri haŋi miŋjahandata nuŋandi ŋimbi tihuyahamu. ¹⁰ Kamatihi Jisas arikimbatiniŋ nimavami, Piŋimandumara.

27:56 Mt 20.20 27:58 Lo 21.22-23 27:60-61 Ais 53.9 27:63 Mt 12.40 nanja, 16.21 nanja, 17.23 nanja, 20.19 nanja, Mk 8.31 nanja, 9.31 nanja, 10.33-34 nanja, Lu 9.22 nanja, 18.31-33 nanja, Jo 2.19-21 27:65 Dan 6.17 27:66 Dan 6.17 * 28:1 Kimanggima hivi ha Sande taya. 28:3 Dan 10.6 nanja, Mt 17.2 nanja, Si 1.10
28:6 Mt 12.40 nanja, 16.21 28:7 Mt 26.32 28:10 Hi 2.11

Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yanj kandambu ngimandiyu, vami.

Sanganzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sanganzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotij kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. ¹²⁻¹³ Kamatihu Gotij kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata sanganzara hañiniñ timbahiris sambi nguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviyi karilaharingarinj, nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati ha kipa miñayu, vamba ambamara. ¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kanijandihin indarita nariñ yivutatamirimitingata, arara nu nanga kuyu miñasirivim. Kamatirin nari kuyu mangavirimandira, vamu. ¹⁵ Kamavahu sanganzara hañiniñ timbahiris hañandihin miñata, aru miku hañiniñ ambaramamu mañamaña andimu. Kamatihu kuyu kanijandihin Juda hati indarita mitumu. Juda hati kuyu kanijandihinirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaña ndaya ambavarandu.

Jisas nuñandi simbirasarañ simbira miñimandiyurim ambami

(Mak 16.14-18 nanga, Luk 24.36-49 nanga, Jon 20.19-23)

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hañiniñ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami hañi yivurahamu. ¹⁷ Kamata Jisasinj ngata, nuñandi ñimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit arikita kiyimi. ¹⁸ Kamatihu Jisas arihañi pata nuriñ nimavami, Got nuñandi pihuyindu nanga piri niñindu muhimimuhim karatamatarim yanj ñimbi ngumi. ¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihanannga pirivisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatindi, Yavandu ñimbiyi, nanga nuñandi Niñindu ñimbiyi, nanga nuñandi Maviñiniñindu ñimbiyi kukuyi miñangirumara. ²⁰ Kamata yi nariñ kuyu ngumin hañiniñ sihanannga nuriñ ambaramamara. Kamatira kuyu kandihaniñindaya miñahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari nanga kindin. Ututa piri niñandihin nanga muhimimuhim siñgundirimandi.